

POŠTOVANJE LJUDSKIH PRAVA PRITVORENIH LICA I LICA NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA U ZAVODU ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA

IZVJEŠTAJ MONITORING TIMA NEVLADINIH ORGANIZACIJA

AKCIJA ZA LJUDSKA PRAVA
CENTAR ZA ANTI-DISKRIMINACIJU „EKVISTA“
CENTAR ZA GRAĐANSKO OBRAZOVANJE
SIGURNA ŽENSKA KUĆA

SIGURNA ŽENSKA KUĆA

Projekat finansira Evropska
unija posredstvom Delegacije
Evropske unije u Crnoj Gori

Ambasada
Savezne Republike Njemačke
Podgorica

Podgorica
mart 2013.

POŠTOVANJE LJUDSKIH PRAVA PRITVORENIH LICA I LICA NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA U ZAVODU ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA

IZVJEŠTAJ MONITORING TIMA NEVLADINIH ORGANIZACIJA

AKCIJA ZA LJUDSKA PRAVA

CENTAR ZA ANTI-DISKRIMINACIJU „EKVISTA“

CENTAR ZA GRAĐANSKO OBRAZOVANJE

SIGURNA ŽENSKA KUĆA

Podgorica
2013.

AUTORI

Danilo Ajković

Velibor Bošković

Nataša Gardašević

Jovana Hajduković

Daliborka Knežević

Luka Stijepović

Maja Raičević

Milan Šaranović Nikoleta Strugar

Olivera Vulić

UREDNIKA

Tea Gorjanc-Prelević

Ova publikacija je nastala uz finansijsku pomoć Evropske unije i Ambade Savezne Republike Njemačke u Podgorici. Publikacija ne sadrži formalno saopštenje i ne predstavlja nužno službeni stav donatora.

SADRŽAJ

1. UVOD	7
1.1. O projektu.....	7
1.2. Posjete i drugi izvori informacija.....	8
2. ZAKLJUČAK OBJAVLJEN NA KRAJU PROJEKTA, U MARTU 2013. GODINE	10
2.1. Uvod i zaključci.....	10
2.2. Disciplinske sankcije, mjere i postupci.....	11
2.3. Tretman.....	11
2.4. Kontakt sa spoljnim svijetom.....	12
2.5. Zdravstvena zaštita.....	12
2.6. Zaposleni.....	13
2.7. Ispunjavanje preporuka Evropskog komiteta za sprječavanje mučenja (CPT) i NVO monitoring tima.....	13
3. IZVJEŠTAJ IZ 2012. GODINE O POŠTOVANJU LJUDSKIH PRAVA PRITVORENIH LICA I LICA NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA U ZIKS-U	14
3.1. Istorijat ZIKS.....	14
3.2. Sprječavanje i zaštita od zlostavljanja	15
3.2.1. Sprječavanje zlostavljanja od strane zatvorskih službenika.....	15
3.2.2. Pritužbe zatvorenika.....	16
3.2.3. Rezultati istraživanja među osuđenim licima u ZIKS-u u Podgorici.....	18
3.2.4. Evidentiranje primjene sredstava prinude.....	19
3.2.5. Vezivanje.....	21
3.2.6. Preporuke.....	23
3.2.7. Smrti slučajevi u posljednje tri godine.....	24
3.2.8. Sprječavanje zlostavljanja lica u pritvoru	26
3.2.9. Slučajevi zlostavljanja u pritvoru.....	26
3.2.10. Udaljenje (suspenzija) službenika osumnjičenog za zlostavljanje	27
3.2.11. Uslovi izdržavanja pritvora.....	27
3.2.12. Preporuke.....	29

3.2.13. Odnosi između zatvorskog osoblja i zatvorenika.....	29
3.2.14. Nasilje među zatvorenicima.....	31
3.2.15. Preporuke.....	33
4. DISCIPLINSKE KAZNE I POSTUPCI.....	34
4.1. Prekršaji i kazne.....	34
4.2. Upućivanje u samicu.....	35
4.3. Upoznavanje sa pravima i obavezama.....	36
4.4. Disciplinski postupak.....	37
4.5. Usamljenje i premještaj osuđenih lica.....	40
4.6. Pravna pomoć.....	41
4.7. Preporuke.....	42
5. USLOVI SMJEŠTAJA.....	44
5.1. Opšte napomene.....	44
5.2. Nedovoljan kapacitet i prenaseljenost.....	44
5.3. Smještaj i uslovi za izdržavanje kazni za osobe sa invaliditetom.....	46
5.4. Smještaj maloljetnika.....	47
5.5. Internet stranica.....	48
5.6. Dostupnost zatvorske posteljine i vešeraja.....	48
5.7. Prostorije za bračne posjete.....	49
5.8. Prostorije za vjerske obrede.....	49
5.9. Upotreba uređaja za domaćinstvo.....	49
5.10. Pušenje.....	49
5.11. Preporuke.....	49
5.12. Kazneno – popravni dom Podgorica (KPD).....	51
5.13. Disciplinsko odjeljenje KPD.....	52
5.14. Dvorište.....	53
5.15. Kuhinja i trpezarija.....	53
5.16. Paviljon „A“.....	54
5.17. Paviljon „B“.....	56
5.18. Paviljon „C“.....	57

5.19. Paviljon „D“	58
5.20. Polu-otvoreno odjeljenje.....	58
5.21. Paviljon „F“ – Zatvor za maloljetnike, žene i strance.....	59
5.22. Zatvor za kratke kazne.....	60
5.23. Istražni zatvor (zatvor Podgorica).....	61
5.24. Preporuke.....	63
5.25. Zatvor Bijelo Polje.....	63
6. ZDRAVSTVENE USLUGE	66
6.1. Psihijatrijska zaštita.....	72
6.2. Štrajk glađu u zatvoru.....	75
6.3. Hepatitis C.....	76
6.4. Tretman zavisnika od psihoaktivnih supstanci.....	76
6.5. Zatvor Bijelo Polje.....	78
6.6. Preporuke.....	78
7. TRETMAN.....	80
7.1. Tretman lica u pritvoru.....	80
7.2. Tretman osuđenih lica.....	81
7.2.1. Prijem osuđenih lica.....	83
7.2.1.1. Klasifikacija po grupama.....	84
7.2.2. Radno angažovanje.....	85
7.2.2.1. Radno angažovanje osuđenica.....	88
7.2.3. Obrazovanje i obuka.....	89
7.2.4. Slobodne aktivnosti.....	91
7.2.5. Postpenalni tretman.....	94
7.3. Odlučivanje o uslovnom otpustu.....	95
7.4. Preporuke.....	97
8. KONTAKT SA SPOLJNIM SVIJETOM	100
8.1. Zatvor Podgorica i Zatvor Bijelo Polje.....	100
8.2. Istražni zatvor.....	103
8.3. Preporuke.....	106

9. ZAPOSLENI	107
9.1. Brojno stanje i potrebe službe.....	107
9.2. Uslovi rada – odmor i plata.....	108
9.3. Rad na određeno vrijeme i bez ugovora.....	109
9.4. Stručnost zaposlenih.....	111
9.5. Zaštitna oprema i uniforme.....	111
9.6. Primjena sile.....	111
9.7. Zaposleni u zatvoru u Bijelom Polju.....	113
9.8. Preporuke.....	113
10. ZAKLJUČAK O STANJU U ZIKS-U OBJAVLJEN 2012. GODINE KOJI JE NASTAO U PRVOJ MONITORING FAZI NA OSNOVU ZATEČENOG STANJA, I PROVJERE ISPUNJENOSTI PREPORUKA DATIH OD STRANE CPT-A 2008. GODINE	115
11. DODATAK - UPOREDNA TABELA SA PREPORUKAMA I OCJENOM STEPENA NJIHOVE PRIMJENE u martu 2013 (CPT / OMBUDSMAN / NVO)	117

1. UVOD

1.1. O projektu

Projekt „Monitoring poštovanja ljudskih prava u ustanovama zatvorenog tipa u Crnoj Gori“, u cilju unaprijeđenja poštovanja ljudskih prava osoba smještenih u ove ustanove, izvele su od marta 2011. do kraja marta 2013. nevladine organizacije „Akcija za ljudska prava“ (HRA), kao nosilac projekta, Centar za antidiskriminaciju „EKVISTA“, Centar za građansko obrazovanje (CGO) i Sigurna ženska kuća (SŽK), u saradnji sa Beogradskim centrom za ljudska prava i Letonskim centrom za ljudska prava. Projekat su finansirale Evropska unija posredstvom Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori i Ambasada Savezne Republike Njemačke u Podgorici.

U okviru projekta, 25. oktobra 2011., zaključen je Sporazum o saradnji¹ između nosioca projekta NVO „Akcija za ljudska prava“, Ministarstva pravde i Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija (ZIKS), koji je omogućio posjete tima monitora navedenih nevladinih organizacija objektima ZIKS-a (zatvorima) u Podgorici i Bijelom Polju, uz prethodnu najavu od 24 časa, pristup medicinskoj i dokumentaciji vezanoj za disciplinske postupke pritvorenih i osuđenih lica, predstavljanje izvještaja o posjetama i razgovor o izvještaju na okruglom stolu, izradu priručnika o pravima pritvorenih i osuđenih lica i saradnju na javnoj kampanji čiji je cilj približavanje prava pritvorenih i osuđenih lica široj javnosti.

Neposredni cilj monitoringa je bio izrada izvještaja o usvajanju preporuka iz Izvještaja Vladi Crne Gore o posjeti Crnoj Gori Evropskog komiteta za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) od 15. do 22. septembra 2008. godine (u nastavku: „CPT, Izvještaj o posjeti 2008“)² i preporuka Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore (Ombudsmana).

Izvještaj je objavljen na okruglom stolu 21. juna 2012. godine u prisustvu predstavnika uprave ZIKS-a, ministra pravde i predstavnika Delegacije EU. Pored ocjene primjene preporuka CPT-a i Ombudsmana, NVO monitoring tim je dao ukupno 164 preporuke za unaprijeđenje poštovanja ljudskih prava u zatvorima u skladu s međunarodnim standardima i preporukama. Neke od preporuka bile su i ponovljene preporuke CPT-a i Ombudsmana.

Na kraju projekta, 27. marta 2013. godine, predstavljene su završne ocjene NVO monitoring tima o primjeni preporuka, uz učešće predstavnika uprave zatvora, pomoćnice ministra pravde na čelu Direktorata za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde i šefa Delegacije EU u Crnoj Gori.

U ovoj publikaciji objavljujemo izvještaj iz juna 2012. godine („Izvještaj o poštovanju prava pritvorenih i osuđenih lica u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija“) sa tabelom koja sadrži 164 preporuke i ocjenu njihove primjene do kraja projekta u martu 2013. godine. Sastavni dio izvještaja su i rezultati istraživanja među osuđenima „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika“ iz marta i aprila 2012. godine.

1 Više o potpisivanju sporazuma na: <http://www.predsipol.gov.me/vijesti/109386/Potpisan-Sporazum-o-saradnji-na-projektu-Monitoring-postovanja-ljudskih-prava-u-ustanovama-zatvorenog-tipa-u-Crnoj-Gori.html>.

2 Izvještaj je dostupan na: <http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-03-inf-mne.pdf>.

U okviru projekta je izrađena i brošura o osnovnim pravima za zatvorenike i zatvorenice na crnogorskom, engleskom i albanskom jeziku, kao i kratki dokumentarni film. Upravi zatvora su dostavljene i knjige „Sprječavanje zlostavljanja i mučenja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje“, dr Ivana Jankovića i Radmile Dragičević-Dičić, koji je izdao Beogradski centar za ljudska prava 2011. godine, kao i publikacija „Zabrana mučenja i drugog zlostavljanja – zbirka izabranih presuda Evropskog suda za ljudska prava“, urednika Žarka Markovića, izdanje Akcije za ljudska prava, 2013. godine.

Saradnja sa Ministarstvom pravde i upravom ZIKS-a na ovom projektu je bila izuzetna i predstavlja primjer konstruktivne saradnje državnih organa sa nevladinim organizacijama. Rezultati ovog projekta su zajednički.

Na strpljenju i vremenu koje su posvetili projektu posebno zahvaljujemo Dušku Markoviću, ministru pravde i ljudskih prava i potpredsjedniku Vlade Crne Gore, Slavici Rabrenović, pomoćnici ministra pravde na čelu Direktorata za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde, Miljanu Peroviću, direktoru ZIKS-a, Milanu Tomiću, pomoćniku direktora ZIKS-a, Urošu Bogavcu, načelniku KPD-a u prvoj fazi projekta, Milanu Radoviću, načelniku KPD-a u drugoj fazi projekta, Katarini Mitrović, načelnici zatvora za kratke kazne, Branislavu Petroviću, načelniku zdravstvene službe, Radoslavu Sekuloviću i Željku Redžiću, rukovodiocima službe obezbjeđenja, Žani Asanović, sekretarici direktora ZIKS, Anki Cerović, iz pravne službe ZIKS-a i Mušiki Dujoviću, predsjedniku Višeg suda u Podgorici.

Hvala na povjerenju svim službenicima ZIKS-a koji su razgovarali sa nama i posebno svima koji su učestvovali u našoj anketi o stavovima osuđenika.

Na podršci zahvaljujemo i Delegaciji Evropske komisije u Crnoj Gori, posebno Mitji Drobniču, šefu Delegacije, Albertu Kamarati, šefu sektora za politiku, evropske integracije i privredu i Jadranki Milić, zaduženoj za nadzor nad ovim projektom, kao i Ambasadi Savezne Republike Njemačke, posebno Veri Bordfeld, zamjenici ambasadora i Smilji Goli.

1.2. Posjete i drugi izvori informacija

Članovi monitoring tima nevladinih organizacija su u periodu od novembra 2011. do februara 2012. godine posjetili četrnaest puta objekte ZIKS-a u Podgorici i dva puta zatvor u Bijelom Polju. U drugoj fazi projekta ZIKS smo posjetili još jedanaest puta.

Posjete su obavili članovi monitoring tima, koji su po obrazovanju pravници i socijalni radnici. U sastavu tima bio je i ljekar, specijalista psihijatrije. Svi članovi tima obučeni su za monitoring zatvora na treningu održanom od 12. do 14. maja 2011. godine u Podgorici.³

Prilikom posjeta posvećena je posebna pažnja postupanju zatvorskog osoblja prema licima lišenim slobode, uslovima u kojima su ova lica boravila, njihovom radnom angažmanu i, uopšte, načinu funkcionisanja ZIKS-a. Pažnja je posvećena i uslovima u kojima je zatvorsko osoblje radilo, u onoj mjeri u kojoj je to bilo moguće, s obzirom na to da direktor ZIKS-a u vrijeme izrade izvještaja objavljenog u junu 2012. godine, Milan Radović, nije omogućio monitorima da o tome razgovaraju sa službenicima. Informacije o radu zatvora prikupljane su za vrijeme posjeta, na osnovu razgovora

³ Trening su vodili iskusni i renomirani treneri iz partnerskih organizacija – Beogradskog centra za ljudska prava (Žarko Marković), Letonskog centra za ljudska prava (Anhelita Kamenska i Ilvija Puce), kao i dr Vladimir Jović, psihijatar, član tima za monitoring Zaštitnika građana Republike Srbije.

sa licima lišenim slobode, njihovim porodicama i bliskim osobama, ali i iz izveštaja ministarstva pravde, međunarodnih organizacija, nevladinih organizacija i medija.

Saradnja sa upravom ZIKS-a, Milanom Radovićem, koji je bio direktor za vrijeme izrade prvog izvještaja, do 31.05.2012., opšte posmatrano, bila je zadovoljavajuća, imajući u vidu da je ovaj projekat prvi intenzivniji i sveobuhvatniji monitoring zatvora u Crnoj Gori od strane organizacija građanskog društva. Službenici ZIKS-a bili su ljubazni i trudili se da monitorima izađu u susret. Iako nam nije bilo odobreno da sa službenicima razgovaramo o njihovim radnim uslovima, niti da ih o tome anketiramo, svejedno smo o tome od službenika i ministarstva pravde dobili neophodne informacije.

Ipak, treba imati u vidu da sve do sredine 2012. godine, i dolaska novog direktora ZIKS-a, Miljana Perovića, monitorima nije bilo omogućeno da razgovaraju sa osuđenim licima bez prisustva zatvorskih stražara, što je ugrozilo vjerodostojnost informacija koje smo dobijali u takvim razgovorima, a koje su ponekad bile i komplimenti za upravu zatvora. S druge strane, zahvaljujući podršci ministra pravde i ljudskih prava, Duška Markovića i pomoćnice ministra Slavice Rabrenović, ovaj nedostatak je nadomješten sprovođenjem, po prvi put u istoriji ZIKS-a, anonimne ankete među osuđenim licima u Podgorici u martu i aprilu 2012. godine.

Anketu su sproveli članovi monitoring tima nevladinih organizacija iz Crne Gore koje su učestvovala u projektu, bez učesća bilo kog predstavnika uprave ZIKS-a ili ministarstva pravde. Upitnik je sadržao 64 pitanja kombinovanog tipa. Od ukupno 840 lica na izdžavanju zatvorske kazne anketirano je 495, tj. 58,9%, što je veoma zadovoljavajući rezultat, ako se uzme u obzir da je u vrijeme anketiranja veliki broj osuđenika bio na radu, a izvestan broj drugih odbio da učestvuje u anketi sumnjajući u njen anonimni karakter. Statističku obradu rezultata ankete izvele su dr Olivera Komar i Radmila Bogojević sa fakulteta Političkih nauka. Članovi monitoring tima razgovarali su ili anketirali i jedanaest osoba koje su bile na izdržavanju kazne zatvora u ZIKS-u u posljednje dvije godine.

Svaka najavljena posjeta monitora je odobrena, a pristup prostorijama bio je neograničen. Pristup dokumentaciji koja se tiče položaja lica lišenih slobode, a koja ne predstavlja službenu tajnu, ako je postojala, bila je dostupna.

Obavljeno je više posjeta osobama u istražnom zatvoru, kao i nasumični obilasci svih prostorija istražnog zatvora po izboru monitora, što je sve posebno efikasno omogućavao predsjednik Višeg suda u Podgorici, Mušika Dujović.

Prilikom izrade izvještaja korišćeni su međunarodni standardi i preporuke, standardi i izvještaji CPT-a⁴ i Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore⁵ i njihove preporuke, Evropska zatvorska pravila i drugi dostupni međunarodni standardi,⁶ iskustva i publikacije partnerskih organizacija Beogradskog centra za ljudska prava⁷ i Letonskog centra za ljudska prava.⁸ Navedeni izvori, kao i ovaj izvještaj dostupni su na internet stranici projekta: www.hraction.org/monitoring u ustanovama zatvorenog tipa.

4 Izvještaj Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) o posjeti Crnoj Gori od 15. do 22. septembra 2008. Godine (<http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-03-inf-mne.pdf>), i odgovori Vlade Crne Gore na izvještaj CPT-a iz marta 2010. godine, (<http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-04-inf-mne.pdf>). U tekstu izvještaja u nastavku pozivamo se i na preporuke koje je CPT po određenim pitanjima iznio u izvještajima o posjetama i drugim evropskim državama.

5 Poseban izvještaj Zaštitnika ljudskih prava i sloboda o stanju ljudskih prava osuđenih i pritvorenih lica, mart 2011. godine, dostupan na: <http://www.ombudsman.co.me/izvještaji.php>.

6 Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope državama članicama o Evropskim zatvorskim pravilima, 11. januar 2006. (Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules).

7 „Postupanje prema licima lišenim slobode“, Izveštaj I, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010. i „Zabrana zlostavljanja i prava lica lišenih slobode u Srbiji“, Izveštaj II, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2011.

8 Monitoring report on closed institutions in Latvia (Monitoring izvještaj o zatvorenim ustanovama u Letoniji), 2006.; 2003. (<http://cilvektiesibas.org.lv/en/closed-institutions/>).

2. ZAKLJUČAK OBJAVLJEN NA KRAJU PROJEKTA, U MARTU 2013. GODINE

2.1. Uvod i zaključci

Primjetili smo napredak u otvorenosti nove uprave ZIKS-a i spremnosti da se građanima omogući uvid u uslove u kojima žive zatvorenici. U prvom dijelu projekta, do juna 2012., nije nam bilo omogućeno da sa zatvorenicima razgovaramo bez prisustva službenika ZIKS-a, međutim, to nam je kasnije omogućeno. Prilikom više razgovora sa nasumično izabranim grupama pritvorenika u istražnom zatvoru i osuđenika u okviru Kazneno-popravnog doma, nismo primili ni jednu primjedbu na zlostavljanje od strane službenika ZIKS-a. Na osnovu toga ocjenjujemo da se postupanje prema pritvorenim i zatvorenim osobama u ZIKS-u značajno unaprijedilo. U 2012. godini, ZIKS je evidentirao ukupno 7 slučajeva prekoračenja upotrebe sredstava prinude, a u 2013. godini nije evidentiran ni jedan takav slučaj. Upravi ZIKS-a od juna, kada je objavljen preliminarni monitoring izvještaj, do sredine marta 2013. osuđena i pritvorena lica nisu uputila ni jednu pritužbu na zlostavljanje od strane službenih lica. Ombudsman je u istom periodu ispitivao dva slučaja primjene prinude od strane službenika ZIKS-a i u oba našao da nije bilo zlostavljanja.

U odnosu na efikasno procesuiranje navoda o zlostavljanju, slučaj Marka Đurkovića, iz maja 2012. godine, procesuiran je uz neopravdano kašnjenje od sedam mjeseci, pri čemu je uprava ZIKS-a policiju o tom slučaju obavijestila tek pet mjeseci nakon što se dogodio. Međutim, od tada, dva slučaja navoda o zlostavljanju u istražnom zatvoru i paviljonu „A“ KPD-a, iz oktobra i decembra prošle godine, procesuirani su bez odlaganja. Takođe, policija je uredno obaviještena o fizičkom napadu drugog osuđenika na osuđenika Igora Milića, i krivični postupak protiv napadača je u toku.

Problem prenaseljenosti ZIKS-a je veoma prisutan. Smještajni kapaciteti su donekle rekonstruisani, ali nisu izgrađeni novi objekti zatvora u Bijelom Polju i Podgorici, kao što je CPT-a bilo najavljeno 2008. godine. Sada su sredstva konačno obezbijeđena za izgradnju zatvora u Bijelom Polju, zatvora za duge kazne u Podgorici i Specijalne zatvorske bolnice, mada nije izvjesno kada će se početi sa izgradnjom i kada će ti objekti biti u funkciji. U KPD-u trenutno borave 244 osobe više od kapaciteta. Iako u pritvoru (istražnom zatvoru) nema više pritvorenih lica nego što ima predviđenih mjesta, i iako je broj pritvorenika gotovo upola manji nego 2008. godine, smještaj pritvorenika je i dalje skučen (primjetili smo sobe kao što je jedna na II spratu u kojoj je 11 osoba smješteno u oko 25 m², što je daleko od minimalnog međunarodnog standarda od 4 m² po osobi). U Kazneno-popravnom domu ZIKS-a posebno su stanovnici paviljona „A“ u teškom položaju, imajući u vidu da se tamo npr. 28 osoba nalazi u prostoriji od oko 50 m², i sa nedovoljnim grijanjem. Ipak, ohrabruje informacija uprave ZIKS-a da su predviđena sredstva da se ovaj paviljon naredne godine sruši i umjesto njega podigne novi u skladu sa standardima.

Istražni zatvor u Podgorici treba potpuno rekonstruisati ili za te svrhe izgraditi potpuno novu zgradu, koja bi omogućila boravak u pritvoru u skladu sa evropskim standardima. U skućenim prostorijama, pritvorenici borave zaključani po pravilu 23 časa dnevno i po šest i više godina. Oni osim šetnje u trajanju od sat vremena, koja četvrtkom i petkom u vrijeme posjeta traje samo po pola sata, i mogućnosti da voze dotrajali trenažni bicikl u posebno skućenoj prostoriji, nemaju na raspolaganju nikakvu drugu aktivnost van ćelije, suprotno preporuci CPT-a koja kaže da bi im trebalo obezbijediti takve aktivnosti u trajanju od 8 časova. Sve u svemu, osobe koje se nalaze u pritvoru, i

koje štiti pretpostavka nevinosti, žive pod mnogo gorim uslovima nego osuđenici, i to bi trebalo da imaju u vidu i sudije nadležne da određuju ili produžavaju pritvor. Posjetili smo i jedinog maloljetnika koji je ove godine bio u pritvoru. Uslovi u kojima je on boravio bili su takođe loši – soba je bila skućena i neokrećena, mada je on, za razliku od drugih pritvorenika, mogao da boravi u šetnji po dvorištu istražnog zatvora tri časa dnevno. Posjete su mu bile omogućene jednom nedjeljno, kao i drugim pritvorenicima, suprotno preporuci CPT-a da kontakt maloljetnika sa spoljnim svijetom treba „aktivno promovisati“.

2.2. Disciplinske sankcije, mjere i postupci

Većina preporuka je primjenjena, dokumentacija o disciplinskim postupcima je uredna, Pravilnik o kućnom redu je dostupan pritvorenim i osuđenim licima. Kažnjavanje samicom u periodu dužem od 21 dan dešavalo se u 10% slučajeva, ali je izdržavanje tih dužih kazni po pravilu ranije prekidano. Prilikom predstojećih izmjena Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, treba imati u vidu posljednje CPT preporuke u odnosu na kaznu smještaja u samicu, posebno to da ona ne bi trebalo da traje duže od 14 dana. Ostaje da se novim Zakonom unaprijede i garancije pravičnosti disciplinskog postupka, produže rokovi za sudsku zaštitu, uredi periodično preispitivanje odluka o usamljenju i premještaju, preciziraju pravni lijekovi protiv tih odluka, itd. Rješenja o premještaju i dalje ne sadrže pouku o pravnom lijeku. Neophodno je podstaći zatvorenike da u slučaju sukoba koriste usluge tima za medijaciju.

2.3. Tretman

Tretman je ključna komponenta za postizanje svrhe izvršenja kazne zatvora. Međutim, to je ujedno i oblast koja nije značajno unaprijeđena od izvještaja iz juna 2012., pa je bez odlaganja potrebno sprovesti reorganizaciju postojećeg sistema tretmana. U Izvještaju smo naveli da su glavni problemi nedostatak dovoljnog broja kvalifikovanog osoblja i izuzetno brojne vaspitne grupe, koje su u Zatvoru Podgorica brojile i od 60 do 100 lica, a u Bijelom Polju i do 150 lica sa kojima je radio jedan vaspitač. U međuvremenu, osim pripravnika, nije zaposleno dodatno stručno osoblje i još uvijek je praksa da vaspitači („profesori“) pomažu osuđenim licima da pišu molbe, žalbe, zahtjeve i sl, koje onda raznose Upravi, što ih veoma opterećuje, odvlači od angažovanja u struci i onemogućava kvalitetnu realizaciju tretmana, a time i postizanje svrhe izvršenja kazne zatvora. Neophodno je zaposliti dodatno stručno osoblje i precizno definisati djelokrug rada vaspitača u skladu sa njihovim stručnim kvalifikacijama, organizovati kontinuirane obuke za zaposlene o novim metodama rada, obezbijediti programe stručne supervizije i programe za prevenciju „burn-out“ sindroma.

Pohvaljujemo primjenu preporuke da se u cilju povećanja mogućnosti za radni angažman zatvorenika izradi biznis plan o unapređenju proizvodnje u ZIKS-u kao mogući put rješavanja tog problema. Obaviješteni smo da stručni tim Ekonomskog fakulteta Univerziteta Crne Gore radi na izradi ovog plana.

Potrebno je jasno definisati planove tretmana na nivou ustanove (programi resocijalizacije, smanjenja recidivizma i unapređenja mentalnog zdravlja osuđenih lica) i realizovati planove u skladu sa individualnim potrebama, osmisliti dodatne i svrsishodne aktivnosti i obezbijediti uslove za njihovu realizaciju.

U skladu sa preporukom CPT-a, neophodno je promjeniti režim za pritvorenika, čiji je položaj posebno nepovoljan. Nedostatak aktivnosti koje bi se odvijale van ćelija, u kojima neprestano borave, s izuzetkom jednočasovne šetnje, pogubno djeluje na njihovo psihofizičko zdravlje, posebno ako se uzme u obzir da su neki od njih u pritvoru i po 6 i više godina. Posebno je zabrinjavajuće što skoro isti režim važi i za maloljetnike u pritvoru.

Potrebno je dalje intenzivno raditi na izgradnji pospenalnog tretmana koji bi doveo do smanjenja recidivizma.

2.4. Kontakt sa spoljnim svijetom

Pohvaljujemo Upravu zbog ispunjene preporuke da Pravilnik o kućnom redu uskladi sa evropskim standardima i ukine praksu da se zabrana kontakta sa spoljnim svijetom koristi kao disciplinska mjera prema pritvorenim i osuđenim licima. Takođe, i licima u istrazi je, uz odobrenje suda, omogućena telefonska komunikacija.

Međutim, način organizacije posjeta je ostao isti tzv. „kabinski“ u istrazi, koji ne obezbjeđuje privatnost, ni fizički kontakt između osuđenog lica i posjetioca. Nisu omogućene ni porodične posjete sa djecom u trajanju od 3 sata, zbog nedostatka adekvatnih prostorija. Važeći Zakon o izvršenju krivičnih sankcija ne omogućava pravo na bračnu posjetu vanbračnim i homoseksualnim partnerima.

2.5. Zdravstvena zaštita

Urgentno je zapošljavanje dovoljnog broja ljekara i medicinskih tehničara i odgovarajuća stimulacija medicinskog osoblja za rad u zatvorskim uslovima, posebno u vidu obezbjeđivanja godišnjih odmora, odgovarajuće naknade koja podrazumijeva i plaćanje prekovremenog rada. U vezi s nedostatkom dovoljnog broja ljekara, uočen je i novi problem da se ljekarski pregled ne obavlja sistematično u roku od 24h nakon prijema u zatvor.

Neophodno je nabaviti EKG aparate i za zatvore u Podgorici i Bijelom Polju, i upotpuniti ponudu medikamenata. Nabaviti defibrilator i opremiti mini laboratoriju u zatvoru Podgorica.

Neophodno je obezbijediti dio zatvora u kome se uz pojačanu kontrolu obezbjeđuje „odjeljenje bez droga“ ili drug-free unit, da bi se onima koji to žele moglo obezbijediti okruženje slobodno od droga.

Primjećeno je da prilikom evidentiranja povreda ljekar ne unosi uvijek u karton zatvorenika i zaključak o tome da li su uočene povrede saglasne sa navodima povređenog lica o načinu njihovog nastanka, u skladu sa preporukom CPT-a.

U skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima, izmijeniti Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora i ukinuti obavezu ljekara da, shodno Pravilniku, prije izvršenja disciplinske kazne upućivanja u samicu, daje precizno i obrazloženo pismeno mišljenje da li je to lice sposobno za izdržavanje samice, a uvesti pravilo da zdravstveni radnik najmanje jedanput na dan obilazi lice smjesteno u samici i brine o eventualnom štetnom dejstvu usamljenja na psihičko i fizičko zdravlje izolovanog lica. Treba uvesti praksu sistematskog obavješćavanja zdravstvenog radnika nakon smještaja lica u disciplinsku izolaciju.

U protekle četiri godine nije ispunjena preporuka CPT-a i Ombudsmana da se osuđenik Milan Zeković kome je izrečena mjera obaveznog liječenja u psihijatrijskoj ustanovi hitno uputi u takvu odgovarajuću zdravstvenu ustanovu u Crnoj Gori ili inostranstvu.

2.6. Zaposleni

U toku je prijem službenika u skladu sa novom sistematizacijom radnih mjesta. Ovaj postupak će obezbijediti povećan broj službenika i da radna mjesta pokrivaju osobe sa odgovarajućim stepenom stručnosti. Obezbijeđen je dodatak na martovsku platu zbog otežanih uslova rada i plaćanje prekovremenog rada. Međutim, još uvijek se vode sporovi zbog ranijih dugovanja prema zaposlenima. Sredstva za nove uniforme su obezbijeđena.

Povećan broj službenika koji bi trebalo da počnu da rade u narednim mjesecima, trebalo bi da obezbijedi manji pritisak na zaposlene u ZIKS-u, posebno na one u sektorima obezbjeđenja i tretmana. Međutim, smatramo da u odnosu na ljekare i medicinske tehničare Aktom o sistematizaciji i dalje nije predviđeno dovoljno izvršilaca, da je ZIKS-u potrebno i više od 3 ljekara (trenutno postoji samo 1) i 10 tehničara na 1300 osoba.

Očekujemo da povećan broj zaposlenih omogući svima i neophodnu pauzu (vrijeme u kome se može isključiti puna pažnja - „time out“). Očekujemo i da će program obuke za sprečavanje sagorevanja na poslu („burn out“), početi da se primjenjuje i da će ova obuka biti obezbijeđena svima koji su u stalnom i neposrednom kontaktu sa pritvorenim i osuđenim osobama.

2.7. Ispunjavanje preporuka evropskog komiteta za sprječavanje mučenja (CPT) i NVO monitoring tima

Od ukupno 164 preporuke koje je naš monitoring tim dao u junu 2012. godine,

- primjenjene su 53 preporuke (32%);
- djelimično je primjenjeno 50 (31%),
- nije primjenjeno 61 (37%).

Dakle, oko dvije trećine preporuka je primjenjeno u potpunosti ili djelimično, dok jedna trećina nije.

Od ukupno 59 preporuka, koliko je Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) uputio Vladi Crne Gore u odnosu na ZIKS, u izvještaju o posjeti Crnoj Gori od 15. do 22. septembra 2008. godine, čiju smo primjenu ispitivali tokom ovog projekta, ostalo je neprimjenjeno još 17 preporuka (ili 28%), dok su 42 primjenjene potpuno ili djelimično. Kada se to uporedi sa rezultatom iz juna 2012., vidi se da je u posljednjih 8 mjeseci potpuno primjenjeno čak 20 CPT preporuka, za koje smo ranije konstatovali da uopšte nisu bile primjenjene, tako da napredak jeste veoma značajan.

Novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Zakon o alternativnim sankcijama, izgradnja novih objekata ZIKS-a i prijem dodatnih službenika trebalo bi da doprinesu da zatvorski sistem u Crnoj Gori bude na sasvim zavidnom nivou, potpuno usklađen sa evropskim standardima.

3. IZVJEŠTAJ IZ 2012. GODINE O POŠTOVANJU LJUDSKIH PRAVA PRITVORENIH LICA I LICA NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA U ZIKS-U

3.1. Istorijat Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija

Prvim crnogorskim državnim zatvorom može se smatrati manastirska Ladnica, čiji je prvi uhapšenik bio posljednji crnogorski guvernadur Vuko Radonjić, po njemu nazvan Guvernadurica. Međutim, prvi tzv. Kažnjeni zatvor je nastao 1893. na današnjoj teritoriji Podgorice, poznat pod imenom Jusovača. Zgradu je za vrijeme turske vladavine u dijelu Stare varoši, na Draču, podigao podgorički zabit Juso Mučin Krnić, zvani Jusuf - beg, zapovjednik policijske stanice, po kome je i ta zgrada i cijeli kompleks kasnije dobio ime Jusovača. Jusovi potomci su ga prodali crnogorskim vlastima za 150 napoleona, koji ga 1893. godine pretvaraju u Kazneni zavod za robijanje političkih zatvorenika. Kraljevina Jugoslavija ovaj zatvor proglašava kao Centralni kazneni zatvor za Crnu Goru.

Iako su u Podgorici postojala još tri zatvora (Lamarin, zatvor Radio - stanica ili Markoni, zatvor Kuća Rogošića i zloglasni logor na Zabjelu) - Jusovača je imala važnu ulogu prvo kao istražni a onda i kao tranzitni, najstariji podgorički zatvor. Jusovača je služila kao zatvor i posle Drugog svjetskog rata, tj. do kraja šezdesetih i otvaranja Kazneno-popravnog doma u predgrađu Podgorice, Spužu.

U formi u kojoj danas funkcioniše, Zavod za izvršenje krivičnih sankcija (ZIKS) osnovan je 1994. godine Uredbom Vlade RCG u cilju stvaranja jedinstvenog penalnog sistema u Crnoj Gori. Nalazi se na devetom kilometru od centra Podgorice, starim putem Podgorica-Danilovgrad, Velje brdo 81412 – Spuž.

ZIKS je podijeljen u četiri organizacione cjeline, i to: Istražni zatvor, Kazneno popravni dom i Zatvor za kratke kazne koji se nalaze u Spužu, i Zatvor Bijelo Polje, koji se nalazi u istoimenom gradu.

U Kazneno popravnom domu Podgorica (KPD) izvršava se kazna zatvora od 40 godina, kazna zatvora u trajanju dužem od 6 mjeseci za osuđena muška lica, kazne maloljetničkog zatvora koje su izrečene u krivičnom postupku, kao i izvršavanje kazne zatvora izrečene u krivičnom i prekršajnom postupku za žene. ZIKS-om rukovodi direktor koga imenuje Vlada na period od četiri godine i za rad odgovara Vladi.

U vrijeme izrade ovog izvještaja aktuelni direktor Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija Milan Radović (nekadašnji predsjednik Višeg suda u Podgorici i generalni sekretar Skupštine Crne Gore) imenovan na tu dužnost 30. jula 2009. od strane Vlade Crne Gore, razriješen je dužnosti direktora, na lični zahtjev, na sjednici Vlade 31.05.2012. godine. Na istoj sjednici za v.d. direktora imenovan je Miljan Perović, dosadašnji rukovodilac policijskog Sektora za obezbjeđenje ličnosti i objekata.

Prethodnici Milana Radovića su: Božidar Vuksanović (v.d. direktor Uprave policije Crne Gore i bivši poslanik u Skupštini Crne Gore i direktor Uprave Carina CG) koji je obavljao tu dužnost od 13.09.2005. do 23.07.2009., i Dragan Pajović (direktor Centra za djecu i mlade Ljubović) koji je tu dužnost obavljao u periodu od 5. decembra 2003. do 13. septembra 2005. godine, kada je razriješen te dužnosti odlukom Vlade Crne Gore.

Nadzor nad radom ZIKS-a u prvom redu sprovodi ovlašćeni službenik Ministarstva pravde (pomoćnica ministra nadležna za oblast kontrole izvršenja krivičnih sankcija, Slavica Rabrenović, imenovana na tu funkciju 2011. godine), uslove izdržavanja kazne i postupanja sa zatvorenima kontroliše Zaštitnik ljudskih prava i sloboda kao i Evopski komitet za zaštitu od torture (CPT). Od decembra 2011. godine, odlukom Vlade ZIKS je organ uprave u Ministarstvu pravde i ima manji stepen samostalnosti nego do sada.

Od prijema Crne Gore u sklopu državne zajednice Srbija i Crna Gora u Savjet Evrope 3.aprila 2003. CPT je posjetio Crnu Goru dva puta – 2004. i 2008. godine i o tim posjetama objavio dva izvještaja.

3.2. Sprječavanje i zaštita od zlostavljanja

Svaki oblik zlostavljanja, odnosno, mučenja, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja prema zatvorenima zabranjen je međunarodnim standardima i domaćim propisima koji uređuju rad ZIKS-a.⁹

Zlostavljanje se može javiti u različitim oblicima, od kojih su najčešći zloupotreba mjera prinude od strane zatvorskih službenika, loši uslovi smještaja, uskraćivanje neophodnog zdravstvenog tretmana, nepreduzimanje potrebnih mjera za sprječavanje zlostavljanja među zatvorenima. Država je dužna da preduzme mjere da spriječi sve ove oblike zlostavljanja.

Ovdje razmatramo mjere preduzete za sprječavanje zlostavljanja od strane zatvorskih službenika, kao i za sprječavanje zlostavljanja od strane samih zatvorenika u ZIKS-u. Ostalim mogućim izvorima zlostavljanja posvećena su posebna poglavlja izvještaja.

3.2.1. Sprječavanje zlostavljanja od strane zatvorskih službenika

Iako zatvorsko osoblje mora povremeno primjeniti silu da bi obuzdalo zatvorenike koji nasilno reaguju, fizičku snagu i druge mjere prinude nikada ne smiju upotrebljavati kao kaznu.¹⁰ Prema zatvoreniku koji ispolji neposlušnost mogu se preduzeti samo mjere predviđene disciplinskim postupkom.¹¹

Prema Pravilniku o načinu vršenja službe obezbijeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbijeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija fizička snaga se može upotrebljavati radi savladavanja otpora lica lišenog slobode, sprječavanja bjekstva, odbijanja fizičkog napada na službeno lice ili drugo lice lišeno slobode, sprečavanje nanošenja povrede drugom, samopovređivanja i prouzrokovanja materijalne štete.¹² Kada prestane neposredni razlog za upotrebu sredstava prinu-

9 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 1966, čl. 7; Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, 1984 i Opcioni protokol, 2002; Evropska konvencija o ljudskim pravima, 1950, član 3, Evropska konvencija o sprječavanju mučenja i nečovjećih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, 1987, Standardna minimalna pravila za postupanje prema zatvorenima (Evropska zatvorska pravila), Savjet Evrope, 2006; Ustav Crne Gore, čl. 28; Krivični zakonik, čl. 166a, čl. 167; Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 14b; Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbijeđenja u ZIKS-u, čl. 54.

10 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 47, Izvještaj o posjeti Jermeniji 2006, st. 42.

11 CPT, Izvještaj o posjeti Turskoj 2005, st. 41.

12 Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbijeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, Sl. list RCG br. 68/06, čl. 58 st.2

de, službenik obezbjeđenja će obustaviti njihovu dalju upotrebu.¹³ Međutim, Pravilnik bi trebalo precizirati tako da rječitije upozori službenike da je zabranjeno i kažnjivo nastaviti s primjenom sile čim se savlada otpor lica lišenog slobode.

Da je ovakvo preciziranje neophodno, uvjerali smo se na osnovu otvorenog razgovora s nekoliko pripadnika službe obezbjeđenja u ZIKS-u. Razumjeli smo da ni iskusniji pripadnici službe obezbjeđenja ne znaju da ne smiju da nastave da npr. šamaraju zatvorenika onda kada su ga već obuzdali, bez obzira na to što je on prije toga uradio.

Ovaj razgovor nas je uvjerio da nije ispunjena preporuka CPT-a data na osnovu posjete ZIKS-u 2008. godine: „da se zatvorski službenici podsjetite da sila koja se koristi da bi se kontrolisali nasilni ili nepokorni zatvorenici treba da se primjenjuje samo u mjeri u kojoj je to neophodno i da od momenta kad se ponovo uspostavi kontrola nad osuđenima nema nikakvog opravdanja za dalje nanošenje udaraca“.¹⁴

CPT naglašava značaj obuke osoblja nadležnog za primjenu zakona (policije i zatvorskih službenika). „Nema bolje garancije protiv zlostavljanja neke osobe koja je lišena slobode nego što je to pravilno obučeno policijsko ili zatvorsko osoblje. Kvalifikovani službenici su sposobni da uspješno izvršavaju svoje dužnosti bez pribjegavanja zlostavljanju, pri tome vodeći računa o osnovnim garancijama za pritvorenike i zatvorenike.“¹⁵

Monitoring tim je na osnovu razgovora sa rukovodiocem i pripadnicima službe obezbjeđenja ZIKS-a zaključio da svi oni nisu prošli obuku o ljudskim pravima na apsolutnu zabranu zlostavljanja,¹⁶ o vještinama koje omogućavaju minimalnu upotrebu prinude radi obuzdavanja agresivnih zatvorenika,¹⁷ o tome da pojavi samopovređivanja treba pristupiti kao vjerovatnom psihičkom poremećaju, a ne namjernoj nedisciplini,¹⁸ o umjeću komunikacije zasnovane na poštovanju ljudskog dostojanstva, koja ima za cilj smanjivanje napetosti, itd.

Svim pripadnicima službe obezbjeđenja, koji su već u kontaktu sa osuđenima, obezbijediti posebno prilagođen program obuke u cilju usvajanja fizičkih i psiholoških vještina za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjivanje napetosti.

3.2.2. Pritužbe zatvorenika

Prema podacima uprave ZIKS-a o broju pritužbi koje su podnijela lica lišena slobode protiv zatvorskog osoblja zbog zlostavljanja za posljednje tri godine, 2009. godine nije registrovan nijedan slučaj, 2010. su prijavljena četiri slučaja prekoračenja upotrebe sile, a 2011. prijavljen je jedan službenik, kome je u disciplinskom postupku izrečena novčana kazna.¹⁹ Zbog prekoračenja ovlašćenja u vidu nesavjesnog rada u službi obezbjeđenja po službenoj dužnosti pokrenut je jedan slučaj, a o slučajevima pokrenutim po privatnim krivičnim tužbama ZIKS nema podatke.²⁰

13 Isto, čl. 54.

14 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008., st. 47.

15 CPT standardi, Izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/Inf (92) 3, st. 59.

16 Vidi Evropska zatvorska pravila, 81.4.

17 Vidi Evropska zatvorska pravila, 66.

18 CPT, Izvještaj o posjeti Hrvatskoj 2007., st. 95.

19 Odgovor Uprave ZIKS na pitanja monitora, 25. maj 2012.

20 Isto.

Za razliku od uprave ZIKS-a, koja tokom 2009. nije registrovala nijednu pritužbu zbog prekoračenja upotrebe sile, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda primio je takvu pritužbu od pritvorenika Igora Milića i Dalibora Nikezića, utvrdio da je prema njima primjenjena prekomjerna sila u vidu fizičke snage i gumene palice, utvrdio kršenje prava i 2010. dao preporuku za otklanjanje povrede, koja je djelimično ispunjena.²¹ Povodom te pritužbe zamjenica Zaštitnika je obavila razgovor sa podnosiocima pritužbe, bez prisustva službenih lica, kada je još uvijek jedno od dva prijavljena lica imalo vidljive povrede donjih ekstremiteta, kao i u predjelu glave, naročito oko očiju.²² Zaštitnik je preporučio upravi zatvora da se svi umiješani stražari u konkretni događaj disciplinski procesuiraju, ali je od 5 službenika zatvora, za koje je Zaštitnik utvrdio da su učestvovali u događaju, postupak pokrenut samo protiv 3 zaposlena lica. Trojica službenika kažnjeni su umanjnjem plate nekoliko mjeseci i bili su uklonjeni iz istražnog zatvora dok su se podnosioci pritužbe u njemu nalazili. Podnosioci pritužbe podnijeli su i krivične prijave protiv službenika ZIKS-a. Nadležno tužilaštvo je odbacilo prijave, ocjenivši da su zatvorski službenici protiv pritvorenika primijenili silu, u neophodnoj mjeri. Nakon odustajanja nadležnog tužioca od krivičnog gonjenja, gonjenje su preuzeli oštećeni, tužba je odbijena, a oštećeni su podnijeli predstavku Evropskom sudu za ljudska prava zbog zlostavljanja i nedjelotvorne istrage zlostavljanja i taj postupak je u toku.²³ U januaru 2011. godine, ista lica su prijavila nova zlostavljanja i podnijeli su novu krivičnu prijavu protiv stražara KPD ZIKS-a, ali, prema informaciji zastupnika oštećenih, državni tužilac do danas nije reagovao.

Tokom 2010., Zaštitnik ljudskih prava i sloboda primio je ukupno 44 pritužbe od strane lica lišenih slobode, od koji se 12 odnosilo na zlostavljanje u ZIKS-u. U osam slučajeva utvrdio je da nije bilo povrede prava, a u jednom je utvrdio povredu prava (gore opisani slučaj dvojice pritvorenika D. Nikezića i I. Milića). U jednom slučaju povreda je otklonjena u toku postupka, a postupak po jednoj pritužbi nije završen u izvještajnoj godini.²⁴

Tokom 2011., Zaštitnik je primio 11 pritužbi koje su se odnosile na zlostavljanje. U jednom slučaju utvrdio je da nije bilo povrede, u dva slučaja povreda je otklonjena u toku postupka pa je postupak obustavljen, a u dva slučaja Zaštitnik je obustavio ispitni postupak jer su podnosioci pritužbe obustavili saradnju.²⁵

Do okončanja rada na izvještaju u junu 2012. Zaštitnik je dao dvije preporuke ZIKS-u. U januaru 2012, Upravi ZIKS je preporučeno da, bez odlaganja, preduzme mjere da se iz kancelarije rukovodioca službe obezbjeđenja u Zatvoru za kratke kazne i drugih kancelarija uklone i premjeste u posebnu prostoriju svi predmeti koji su oduzeti od lica lišenih slobode kao i predmeti čije držanje ili upotreba nije dozvoljena.²⁶ U postupku je utvrđeno da je rukovodilac službe obezbjeđenja M.I. u svojoj kancelariji držao predmete oduzete od osuđenih lica, među kojima i dva „buzdovana“,

21 Preporuka Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija od 29. marta 2010, dostupna na: <http://www.ombudsman.co.me>.

22 Iz izvještaja Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, 2009. godine, slučaj I.M. i D.N.

23 „XXIII Milić protiv Crne Gore (predstavka br. 54999/10) XXIV Nikezić protiv Crne Gore (predstavka br. 10609/11). Povod za predstavku je intervencija službenika Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija Spuž dana 27.10.2009.godine, protiv podnosilaca predstavki, koji se kao pritvorena lica nalaze u Zavodu, a radi izvršenja disciplinske odluke o njihovom izmiještanju u disciplinsko odjeljenje i pretresa prostorije, po dojavu da se u istoj nalazi bodež. Podnosioci predstavke smatraju da su tom prilikom bili žrtve torture, čime bi bila povrijeđena njihova prava iz člana 3 Konvencije, koji zabranjuje mučenje ili nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. Podnosioci predstavke smatraju da im je povrijeđeno i pravo iz člana 13 Konvencije, koji se odnosi na pravo na djelotvorno pravno sredstvo, jer Osnovni državni tužilac u nPodgorici nije sproveo zakonitu, efikasnu i djelotvornu istragu.“ Izvještaj Zastupnika Crne Gore pred Evropskim sudom za ljudska prava za 2011. godinu.

24 Iz izvještaja Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2010. godinu.

25 Iz izvještaja Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2011. godinu.

26 Preporuka Zaštitnika ljudskih prava i sloboda upućena Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija br. 513/11 od 16. januara 2012.

koje je koristio nad osuđenikom R.B., i da je zbog držanja i dodirivanja osuđenika R.B. u predjelu međunožja službenik M.I. disciplinski kažnjen.

U drugom slučaju, utvrđeno je da je zatvorski službenik u KPD-a, paviljonu „C“, 7. novembra 2011., primijenio fizičku snagu prema osuđeniku N.D. tako što ga je udarao svežnjem ključeva po glavi i šamarao po licu, kao i da je komandir pod nadimkom „C.“, šamarao osuđenika. Osuđenik je Zaštitniku rekao da je nakon incidenta sa komandrom „C“ disciplinski kažnjen, smješten u samicu, i tamo bio vezan za krevet 12 sati. U ovom slučaju, Uprava ZIKS-a nikada nije dostavila Zaštitniku video snimak događaja koji se odigrao u hodniku, obrazlažući da memorija video nadzora koji je instaliran u konkretnom odjeljenju podatke čuva najduže sedam dana. Od trenutka događaja do traženja snimka video nadzora proteklo je 16 dana, pa je uprava odgovorila Zaštitniku da snimak ne postoji. Zaključujemo da je neophodno obezbijediti da se video zapis čuva znatno duže od 7 dana kako bi se svi slučajevi nasilja djelotvorno istražili i sankcionisali, u skladu sa mišljenjem Zaštitnika u ovom slučaju.²⁷

Da su službenici ZIKS-a koristili silu prema osuđenim licima potvrdilo nam je i 8 od 11 bivših osuđenika s kojima smo razgovarali ili koji su popunili naš upitnik.²⁸ Bivši osuđenik S.M. naveo je da on sam nije bio zlostavljan, ali je prisustvovao zlostavljanju drugih osuđenih lica.²⁹ Drugi bivši osuđenik Ž.Š. naveo je da zatvorenici zlostavljanja u ZIKS-u po pravilu rijetko prijavljuju tužilaštvu, policiji i Ombudsmanu jer se boje posledica. On sam tvrdi da je bio zlostavljan dok je izdržavao kaznu zatvora, a to nije prijavio, a prisustvovao je i zlostavljanju drugih osuđenih lica.³⁰

Bivši osuđenici s kojima smo razgovarali, objasnili su da se prijave koje podnose osuđena lica Upravi zatvora, protiv zatvorskih službenika, završavaju tako što službenici podnesu kontra prijavu protiv osuđenika zbog napada na službeno lice u vršenju službene dužnosti i one se evidentiraju prije prijava osuđenih lica, zbog čega onda osuđena lica povlače svoje prijave, ako su uopšte evidentirane, zbog postojanja prijave protiv njih. Iz tog razloga Upravi zatvora se vrlo malo prijavljuju slučajevi zlostavljanja osuđenih lica od strane zatvorskog osoblja, a prijave nadležnom tužilaštvu su još ređe. „Zatvor je zatvoren sistem u kome se osjećaš bespomoćno i znaš da tvoja riječ mnogo manje vrijedi u odnosu na riječ službenika. Znaš da ćeš uvijek izvući deblji kraj“.³¹

Bivša osuđenica, koja je doživjela zlostavljanje za vrijeme boravka u pritvoru 2008.,³² navela je da treba obratiti posebnu pažnju na pojedine službenike ZIKS-a. Pojedine komandirke ponašale su se prema osuđenicama „kao da su nevažne“, a postojale su pojedine osuđenice koje su zadobile njihove simpatije i imale privilegije veće od drugih. „Posle batina koje sam primila poslali su me odmah u samicu, sve kako majka ne bi mogla da me vidi pretučenu“.³³

3.2.3. Rezultati istraživanja među osuđenim licima u ZIKS-u u Podgorici

Četvrtina (25,9%) ispitanih osuđenih lica u Podgorici³⁴ odgovorila je da su službenici zatvora prema njima primjenjivali silu.³⁵

27 Preporuka Zaštitnika ljudskih prava i sloboda upućena Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija od 20. februara 2012.

28 Razgovori sa bivšim osuđenima, Podgorica, februar-mart 2012. godine.

29 Iz razgovora sa bivšim osuđenikom, mart, 2012. godine.

30 Iz razgovora sa bivšim osuđenikom, mart, 2012. godine.

31 Razgovor sa bivšim osuđenikom, februar 2012, Podgorica.

32 Vidi CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 46.

33 Iz razgovora sa bivšom osuđenicom, V.K., april, Podgorica 2012. godine.

34 Anketirano je 58,9% svih osuđenih lica smještenih u ZIKS-u u Podgorici.

35 Na pitanje da li su službenici zatvora nekada koristili silu prema konkretnom ispitaniku za vrijeme boravka u zatvoru, od 478 datih odgovora potvrdno je odgovorilo 124 osuđenika, negativno 354, dok 17 osuđenika nije dalo nikakav odgovor. U zatvoru za kratke kazne u Podgorici, na isto pitanje, od 85 ispitanika njih 15 odgovorilo je potvrdno,

Na pitanje da li ste bili svjedok primjene sile prema drugom zatvoreniku, više od trećine (36.3%) ispitanika odgovorilo je potvrdno.³⁶

Gotovo polovina ispitanika (48.6%) potvrdila je da u ZIKS-u postoje skrivena mjesta u paviljonima za koja sumnjaju ili znaju da služe primjeni ili prikrivanju prekomjerne upotrebe sile. U zatvoru za kratke kazne ovaj procenat je bio niži (22.2%). Upitani da navedu mjesta koja potencijalno služe za primjenu sile, ispitanici su najčešće navodili „mjesta u paviljonu A pored prijemnog odjeljenja, posebne prostorije u paviljonu A, to su mjesta gdje nema kamera, prostor iza komandirove kancelarije, wc u komandirovoj kancelariji, šetalište u disciplinskom odjeljenju i samice“. Takođe su naveli da se sila sprovodi i u situacijama kada „nestane struje“.³⁷

3.2.4. Evidentiranje primjene sredstava prinude

Da bi se spriječila ugroženost i bespomoćnost ljudi u zatvorenim zatvorskim sistemima, uvodi se obaveza obavještanja nadležnih organa van zatvora o upotrebi sredstava sile, da bi se obezbijedila nezavisna istraga. CPT je preporučio Crnoj Gori da obezbijedi „evidentiranje svake situacije kada se protiv zatvorenika posegne za sredstvima sile, pri čemu se mora navesti tačno vrijeme i trajanje njihove primjene.“³⁸ Prema propisima na snazi, postoji obaveza evidentiranja svake upotrebe sredstava prinude.³⁹

Zatvorenik Igor Milić sa kojim smo razgovarali u prisustvu službenika zatvora, imao je primjedbu na postupanje službenika obezbijeđenja. U razgovoru je naveo da ga je službenik obezbijeđenja spriječio u samopovređivanju, ali i da je to postupanje bilo za njega posebno ponižavajuće, jer je dobio više šamara nakon što je prestao da se samopovređuje.⁴⁰ Nakon provjere evidencije primjene mjere i sredstava prinude u odnosu na konkretno lice ustanovljeno je da nad istim nikada nisu primijenjene nikakve mjere prinude. Događaj u vezi samopovređivanja koji nam je opisao zatvorenik Igor Milić, provjerili smo iz više izvora, koji su potvrdili njegove navode, čak i u dijelu primljenih šamara. Kako provjerom evidencije nismo našli nikakve pisane tragove o navedenoj primjeni sile, zaključujemo da se ne evidentira svaki slučaj primjene sredstava prinude, što nije prihvatljivo.

Zaključujemo da preporuka CPT-a nije primjenjena i da se mora obezbijediti evidencija svih slučajeva primjene sile prema zatvorenicima.

Pored toga, CPT smatra da akti povređivanja mogu često biti izraz problema psihološke ili psihijatrijske prirode i da na ove probleme treba djelovati prvenstveno terapijski, a ne disciplinskim kažnjavanjem.⁴¹

Sredstva prinude prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija su: fizička snaga, vezivanje, izdvajanje, gumena palica, šmrkovi sa vodom, specijalno obučeni psi, hemijska sredstva i vatreno oružje.⁴²

---

69 negativno, dok jedno osuđeno lice nije dalo nikakav odgovor.

36 Od 471 odgovora, potvrdnih je 171, negativnih 300, dok nikakav odgovor nije dalo 24 osuđenika. Od toga, u okviru zatvora za kratke kazne u Podgorici, od 83 data odgovora, potvrdnih je bilo 11, negativnih 72, dok 2 osuđenika nisu dala nikakav odgovor, što predstavlja 13.3% potvrdnih, odnosno 86.7% negativnih odgovora.

37 Iz istraživanja „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija-stavovi osuđenika“, sprovedeno tokom marta i aprila 2012. godine u Podgorici.

38 CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 47, tač. 1; CPT standardi, tač. 53.

39 Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbijeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl. 57, st. 1, Sl. list CG, br. 68/2006 od 10.11.2006.

40 Razgovor sa osuđenim licem tokom posjete, Podgorica 2011. godina.

41 CPT, Jermenija, 2007., st. 95.

42 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 61.

Prema Pravilniku o načinu vršenja službe obezbijeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbijeđenja u ZIKS-u, o upotrebi fizičke snage direktor je dužan da obavještava Ministarstvo pravde samo ako je nastupila teška tjelesna povreda lica nad kojim je fizička snaga upotrijebljena.⁴³ Primjera radi, u Srbiji se ministarstvo obavještava o svakom slučaju primjene sile, uz ljeakarski izvještaj o nastalim povredama i izjavu lica u odnosu na koga je sila primjenjena.⁴⁴

Važeći Pravilnik treba izmijeniti tako da se obezbijedi pregled ljekara u svakom slučaju primjene sile, i dostavljanje izvještaja nadležnom ministarstvu i državnom tužiocu, imajući u vidu da i krivično djelo Zlostavljanje ne podrazumijeva nanošenje teške tjelesne povrede.⁴⁵ CPT je u izvještaju objavljenom 2009. Vladi Crne Gore naglasio da je važno osigurati da tužioci budu sistematski obavještavani o svakoj primjeni sile od strane zatvorskih službenika, kao i da budu posebno pažljivi prilikom ispitivanja takvih slučajeva.⁴⁶ Ovo se odnosi kako na lica u pritvoru tako i na osuđena lica. U razgovoru sa predstavnicima uprave ZIKS-a navedeno je da o svakoj teškoj povredi koja se desi prilikom primjene mjera prinude nad osuđenim licem od strane službenika zatvora obavještavaju policiju, koja obavještava nadležno tužilaštvo, ali nam nisu mogli dati preciznije podatke o tome.⁴⁷

Dokumentacija o primjeni mjera prinude u koju smo imali uvid sastoji se od: izvještaja o upotrebi sredstva prinude, službene zabilješke jednog ili više lica, izjava jednog ili više svjedoka i izjave lica nad kojim je primijenjena mjera prinude. Međutim, Pravilnikom nije propisano obavezno uzimanje izjave lica u odnosu na koje je sila primjenjena, pa ga obavezno treba dopuniti.⁴⁸ Dokumentacija u koju smo imali uvid odnosila se na 2010. godinu, iako je blagovremeno tražen uvid i u 2009. i 2011. godinu, ali za taj period dokumentacija nije bila dostupna. Zbog ove situacije nije bilo moguće provjeriti da je dokumentacija uredno vođena, odnosno da li je potpuno usvojena preporuka CPT-a o neophodnosti evidentiranja svake situacije u kojoj je primjenjena sila.

Ne poštuje se ni preporuka CPT-a da „sve relevantne izjave koje zatvorenika, kao i zaključke ljekara, treba formalno evidentirati i učiniti dostupnim zatvoreniku“,⁴⁹ jer se sve izjave i ne evidentiraju u pisanom obliku. Do ovog zaključka članovi monitoring tima došli su kada je u razgovoru sa upravom zatvora navedeno da se „nekada vrši usmeno saslušanje“. ⁵⁰ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbijeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija trebalo bi dopuniti tako da izričito predvide i ovu obavezu.

Vlada Crne Gore je 2009. godine usvojila Akcioni plan za prevenciju torture,⁵¹ kojim je predviđeno da se unaprijedi sistem vođenja evidencija i to tako da se u svim zatvorskim jedinicama uspostavi i vodi posebna evidencija, odnosno registri za evidentiranje povreda, kao i traumatskih povreda lica lišenih slobode. Takođe je planirano da se u svim zatvorskim jedinicama uspostavi i vodi posebna evidencija kroz registre za evidentiranje slučajeva upotrebe sredstava prinude. U

43 Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijeđenja, naoružanja i opremi službenika obezbijeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl. 57.

44 Čl. 130, Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, „Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 72/2009 i 31/2011.

45 Krivični zakonik, „Sl. list RCG“, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i „Sl. list CG“, br. 40/2008 i 25/2010, čl. 166a: (1) Ko zlostavlja drugog ili prema njemu postupa na način kojim se vrijeđa ljudsko dostojanstvo, kazniće se zatvorom do jedne godine.

(2) Ako djelo iz stava 1 ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.

46 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2009, st. 47.

47 Razgovor sa načelnikom KPD, Podgorica, 27. 12. 2011. godine.

48 „O upotrebi sredstava prinude službenik obezbijeđenja je dužan da odmah sačini pismeni izvještaj u koji unosi podatke o: licu prema kome je sredstvo prinude upotrijebljeno, razlozima i načinu upotrebe i nastalim posledicama...“, čl. 57, st. 1 Pravilnika o načinu vršenja službe obezbijeđenja, naoružanja i opremi službenika obezbijeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija.

49 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008., st. 47.

50 Iz razgovora sa upravom zatvora, Podgorica, 29. novembar 2011. godine.

51 Akcioni plan za prevenciju torture, Vlada Crne Gore, 12. februar 2009.

oba slučaja je navedeno da je Zavod za izvršenje krivičnih sankcija realizovao planirane aktivnosti i da su uspostavljene posebne evidencije, odnosno registri. Međutim, određeni registri prilikom traženja na uvid nisu dostavljeni članovima monitoring tima, dok su neki dostavljeni za određenu godinu, a ista vrsta registra za drugu godinu nije postojala, ili je, prema kazivanju načelnika, trebalo posebno vrijeme i odobrenje od strane uprave ZIKS-a da bi se omogućio uvid. Iz navedenog može se zaključiti da još uvijek nije uspostavljena posebna evidencija za sve zatvorske jedinice, a da se u jedinicama u kojima je uspostavljena i u kojima se vode posebni registri ne vodi ažurno.

Vršenjem uvida u dokumentaciju iz 2010. godine uočeno je u jednom slučaju da postoji izjava lica nad kojim je primijenjena prinuda, za koju je ocijenjeno da je bila opravdana, a radilo se o napadu osuđenog lica na drugo osuđeno lice. Međutim, u drugim slučajevima nije bilo nikakve izjave, a radilo se o primjeni sile od strane službenika zatvora jer osuđenik nakon više naređenja nije reagovao, što navodi na zaključak da se u slučaju nasilja između osuđenih lica obezbjeđuje pisana izjava, dok to nije uvijek slučaj kada je u pitanju napad službenog lica nad osuđenim licem. Prema navodima osuđenih lica u Podgorici u odnosu na koje su službenici primjenili silu, od 120 slučajeva, samo 25 osoba je reklo da je o tim slučajevima davalo pisanu izjavu, 95 osoba njih reklo je da nije davalo izjavu, dok četvoro nije odgovorilo na pitanje. U zatvoru za kratke kazne od 15 ispitanika u odnosu na koje je primijenjena sila, dvoje je davalo pisanu izjavu, 10 nije, a 3 osuđenika nisu dali nikakav odgovor. Dakle, pisane izjave su, prema izjavama ispitanika, uzete tek od svakog petog osuđenika u odnosu na koga je primijenjena sila (20.8% : 79.2%).⁵²

Pravilnik o načinu vršenja službe obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija (čl. 57, st. 1) treba dopuniti i precizirati tako da prilikom provjere navoda o upotrebi sredstava prinude izričito stoji obaveza da rukovodilac službe obezbjeđenja u toku provjere navoda radi sačinjavanja pismenog izvještaja, obavezno uzme i izjavu osuđenog lica nad kojim je primijenjena prinuda, pa tek tada izvještaj sa utvrđenim činjenicama i ocjenom o pravilnosti upotrebe sredstva prinude dostavi direktoru.

Upotreba mjera prinude i evidencija o njihovoj upotrebi vodi se na jedinstven način u zatvoru u Podgorici i zatvoru u Bijelom Polju. Direktor zavoda za izvršenje krivičnih sankcija dužan je da obavijesti predsjednika suda o upotrebi sredstava prinude prema pritvorenom licu.⁵³ Predstavnici uprave ZIKS-a tvrde da se sredstva prinude vrlo rijetko koriste, samo u izuzetnim i neophodnim situacijama, kao što su samopovrjeđivanje ili odvođenje lica u sud ili neko drugo izvođenje iz zatvora, dok se sredstva vezivanja prema maloljetnim licima ne primjenjuju.⁵⁴ S druge strane, istraživanje sprovedeno među osuđenim licima u Podgorici⁵⁵ pokazalo je da je sila primijenjena u odnosu na bar svakog četvrtog osuđenika (25,9% ispitanika), što se ne može smatrati rijetkom primjenom sile.⁵⁶

3.2.5. Vezivanje

Vezivanje, kao mjera prinude koristi se u ne malom broju slučajeva, navedeno je u razgovoru sa zaposlenima u zatvoru u Podgorici, ali je navedeno i da se za ovu mjeru prinude uvijek traži saglasnost zatvorskog ljekara koji nekada tu saglasnost daje telefonom, jer je jedini zatvorski

52 Istraživanje „Poštovanje ljudskih prava u ZIKS-u – stavovi osuđenika“, mart/april 2012, Podgorica.

53 Pravilnik o načinu vršenja službe obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, Sl. list RCG br. 68/06, čl. 57 st. 5.

54 Iz razgovora sa upravom Istražnog zatvora, Podgorica, 2012. godine.

55 Anketirano je 58,9% svih osuđenih lica smještenih u ZIKS-u u Podgorici.

56 Na pitanje da li su službenici zatvora nekada koristili silu prema konkretnom ispitaniku za vrijeme boravka u zatvoru, od 478 datih odgovora potvrdno je odgovorilo 124 osuđenika, negativno 354, dok 17 osuđenika nije odgovorilo. U zatvoru za kratke kazne u Podgorici, na isto pitanje, od 85 ispitanika njih 15 odgovorilo je potvrdno, 69 negativno, dok jedno lice nije dalo nikakav odgovor.

ljekar i dosta je „opterećen“⁵⁷ dok prvu procjenu ipak daju nadležni u zatvoru.⁵⁸ Pravilnikom primjena ove mjere nije normirana ni približno u skladu s preporukama CPT-a koje nalažu da se koristi izuzetno i krajnje restriktivno. U slučaju, u kojem je Zaštitnik ljudskih prava i sloboda odlučivao 2012. godine, oštećeni je naveo da je ranije bio kažnjavan tako što je, između ostalog, proveo 12 h vezan za krevet u samici.⁵⁹ Vezivanje čak i nasilnih ili neposlušnih zatvorenika za djelove namještaja „dok se ne smire“ je apsolutno neprihvatljivo, a primjena vezivanja kao kazne se ne smije upotrebljavati nikada i ni pod kojim uslovima.⁶⁰

U izvještaju o Poštovanju ljudskih prava u psihijatrijskim ustanovama,⁶¹ u tački 6.1. opisan je slučaj F.S., mentalno oboljele osobe, koja je nakon prijema u Istražni zatvor 18 dana provela vezana za krevet u oktobru 2010. godine, bez psihijatrijskog pregleda. U izvještaju je preporučeno Upravi policije, Ministarstvu pravde i sudovima da obezbijede da se u svakom slučaju sumnje na mentalno oboljenje učinioca prekršaja ili krivičnog djela, to lice dovede na pregled kod specijaliste psihijatra i/ili uputi na vještačenje u odgovarajuću psihijatrijsku ustanovu, kao i da je neprihvatljiva praksa kontinuiranog vezivanja za krevet.

No, i pored preporuke, u dnevnim novinama, dana 23.2.2012, objavljena je informacija da je pritvorenik A.Ž. pred istražnim sudijom izjavio da je prva dva mjeseca svog boravka u Istražnom zatvoru „tamo bio vezan“.⁶² Sudski vještak je dao mišljenje da A.Ž. ima trajno duševno oboljenje - šizofrenija, te da je u vrijeme kada se desilo ubistvo bio isključene sposobnosti da shvati značaj djela.“

Izražavamo bojazan da se praksa prolongiranog „vezivanja“, tj. mehaničkog ograničavanja slobode kretanja mentalno oboljelih lica u ZIKS-u ponavlja. Kriterijum odlučivanja ostaje nepoznat, s obzirom da u Zatvoru ne postoji registar u koji bi bile upisivane okolnosti koje su dovele do primjene ove mjere.

Prolongirana fiksacija (18 dana u prvom slučaju i čak dva mjeseca u drugom slučaju) je nedopustiva. Trajanje fiksacije treba da bude što je moguće kraće i to vrijeme treba mjeriti minutima, radije nego satima.⁶³ Uznemirenog pacijenta treba tretirati u drugačijem okruženju, poželjno bolničkom, nikako mu ne smiju biti sputavati kretanje u zatvorskim uslovima.⁶⁴

Takođe, predlažemo uvođenje specijalnog registra gdje bi se evidentirali precizno svi slučajevi u kojima se pribjeglo mjeri fizičkog (mehaničkog) ograničavanja slobode kretanja.⁶⁵

U nekoliko predmeta u zatvoru u Podgorici u kojima je vršen uvid u evidenciju o primjeni mjera prinude, kao sredstva prinude korišćena je gumena palica i u jednom slučaju usamljenje, za čiju primjenu je na obrascu za izvještaj ljekara specijaliste stajalo „sposoban za usamljenje“.⁶⁶ Zatvorski

57 Razgovor sa upravom zatvora, Podgorica, 27. 12. 2011. godine.

58 Razgovor sa upravom zatvora, Podgorica, 27. 12. 2011. godine.

59 Mišljenje i preporuka Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, br. 531/11 od 20.02.2012. godine.

60 CPT, Izvještaj o posjeti Ujedinjenom Kraljevstvu, 1997, 107; Izvještaj o posjeti Hrvatskoj, 2003., 74.

61 Izvještaj dostupan na: [http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Postovanje_ljudskih_prava_u_psihijatrijskim_ustanovama_nov2011.pdf](http://www.hrraction.org/wp-content/uploads/Postovanje_ljudskih_prava_u_psihijatrijskim_ustanovama_nov2011.pdf).

62 Vijesti, 19. april 2012.

63 Trajanje fiksacije treba da budu u najkraćem mogućem roku (obično minuti prije nego časovi). U izuzetnim slučajevima produženje fiksacije bi trebalo da garantuje dalji pregled od strane doktora. Fiksacija koja traje danima ne može imati nikakvo opravdanje i može dovesti do zlostavljanja. CPT, Posjeta Danskoj, 2008., st. 71.

64 Što se tiče njene odgovarajuće primjene, imobilizaciju treba koristiti samo kao poslednje sredstvo da se spriječi rizik od oštećenja pojedinca ili drugih i to tek kada sve ostale razumne opcije ne postignu uspjeh u prevazilaženju ovih rizika; nikada ne bi trebala biti korištena kao mjera kažnjavanja ili kompenzacije zbog nedostatka treniranog osoblja; nikada ne bi trebala biti primijenjena u nemedicinskom okruženju, kada bi hospitalizacije bila više odgovarajuća intervencija. CPT, Posjeta Danskoj, 2008, st. 71.

65 Poseban registar treba voditi da bi se zabilježili svi slučajevi u kojima se pribjegava sredstvima prinude; unos bi trebalo da obuhvati vrijeme kada je mjera počela i završila, okolnosti slučaja, razloge za pribjegavanje toj mjeri, ime doktora koji je naredio ili odobrio i opis bilo kakve povrede na licu ili osoblju. CPT, Posjeta Lihtenštajnu, 2007., st. 47.

66 Uvid u dokumentaciju tokom posjete, Podgorica 27. 12. 2011. godine.

ljekar ne bi trebalo da se izjašnjava da li je neko sposoban ili ne za usamljenje, niti za primjenu bilo kojeg drugog sredstva prinude, ali bi trebalo da ga svakodnevno obilazi dok traje mjera usamljenja, a ukoliko to nije u mogućnosti, tada ga obilazi medicinski tehničar i obavještava o njegovom stanju.⁶⁷ Ovo je posebno važno iz preventivnih razloga, jer je mogućnost zlostavljanja povećana kada je osoba izdvojena ili se nalazi u samici.

Evidentiranje povreda nastalih primjenom sredstava prinude u okviru ZIKS-a, kao i izjave zatvorenika o načinu nastanka povreda, i nepostojanje posebnog registra o tome detaljnije je opisano u poglavlju Zdravstvene usluge.

Zaposleni u zatvoru u Bijelom Polju naveli su da posljednjih godina nisu primjenjivali mjere prinude, jer za njima nije bilo potrebe. Koristi se vezivanje samo kada lica odvede na sud ili radi liječenja. Svi problemi koji nastanu rešavaju se razgovorom, bez primjene mjera prinude, a radi se uglavnom o lakšim problemima koji se brzo prevaziđu.⁶⁸ Ono što su članovi monitoring tima odmah uočili u Bijelom Polju jeste drugačija, opuštenija atmosfera u odnosu na Zatvor u Podgorici. Niko od osuđenih lica ni na koji način nije uputio primjedbu na postupanje prema njima, pa se stiče utisak da nasilja u toj zatvorskoj ustanovi nema. Ni CPT od zatvorenika u Bijelom Polju nije primio pritužbe za fizičko zlostavljanje 2008. godine.⁶⁹

3.2.6. Preporuke

- Precizirati Pravilnik o načinu vršenja službe obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija tako što će se uvrstiti upozorenje da je, kada se otpor suzbije, zabranjeno i kažnjivo nastaviti s primjenom sile, odnosno kažnjavati primjenom sile.
- Svim pripadnicima službe obezbjeđenja, koji su već u kontaktu sa osuđenima, obezbjediti posebno prilagođen program obuke u cilju usvajanja fizičkih i psiholoških vještina za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjivanje napetosti.
- Obezbjediti da se bez izuzetka vodi evidencija o svakoj primjeni mjera prinude u odnosu na pritvorena i osuđena lica.
- Izmjenom Zakona o izvršenju krivičnih sankcija detaljnije propisati proceduru prilikom primjene sredstava prinude, a posebno predvidjeti da se obezbijedi pregled ljekara u svakom slučaju primjene sile, evidentiranje izjave lica u odnosu na koje je sila primjenjena i izvještavanje o tome nadležnog ministarstva i državnog tužioca.
- Dopunom propisa obezbjediti da zatvoreniku u odnosu na koga je primjenjena prinuda budu dostupne sve relevantne izjave koje je on dao, kao i zaključci ljekara.
- Obezbjediti da službenici ZIKS-a ne koriste improvizovana sredstva prinude, odnosno, da uništavaju sva takva sredstva koja pronađu kod zatvorenika, u skladu sa preporukom Zaštitnika ljudskih prava i sloboda od 16.01.2012.

⁶⁷ Detaljnije o ovoj temi vidi Zdravstvene usluge.

⁶⁸ Razgovor sa zaposlenima, Bijelo Polje, 09.12. 2011. godine.

⁶⁹ CPT, Izveštaj o posjeti Crnoj Gori 2008, 45.

- Dopuniti Pravilnik o o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija tako što će se precizirati način upotrebe sredstava prinude u skladu sa standardima CPT, tako da se odgovarajuće spriječi zlostavljanje i pogotovo kažnjavanje primjenom sredstava prinude.

- Obezbijediti da se video zapis čuva znatno duže od 7 dana, u skladu sa mišljenjem Zaštitnika i njegovom preporukom.

- Apelujemo da se spriječi ponavljanje slučajeva prolongiranog vezivanja mentalno oboljelih lica u ZIKS-u, jer predstavljaju primjer zlostavljanja.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 15 i 107).

3.2.7. Smrtni slučajevi u posljednje tri godine

Svaka smrt u zatvoru mora se podrobno ispitati i uzrok smrti mora biti utvrđen da bi srodnici umrlog dobili sve informacije o okolnostima smrti, da bi se spriječili slični slučajevi ubuduće i, po potrebi, utvrdila odgovornost za lišenje života.⁷⁰

Od 2009. do 1. juna 2012. godine, u ZIKS-u je bilo ukupno šest smrtnih slučajeva, od čega četiri u Kazneno-popravnom domu u Podgorici, a tri u istražnom zatvoru Podgorica. U odgovorima Uprava ZIKS-a nije navela uzroke smrti.⁷¹

Na osnovu izvještaja medija, zaključuje se da se u 3 slučaja radilo o samoubistvu, dok se u 2 slučaja radilo o prirodnoj smrti. U jednom slučaju još uvijek nije nesporno utvrđeno da li je smrt nastupila kao posljedica samoubistva ili ubistva.⁷²

U Kliničkom centru 12. juna 2011. godine preminuo je osuđenik R. J. (64) iz Bijelog Polja, koji je dan ranije iz ZIKS-a, doveden u bolnicu. Obdukcioni nalaz potvrdio je da je smrt „nasilna“ i da je nastupila trovanjem „ksalolom“ kao i da je samoubilačkog porijekla.⁷³ Porodica je izjavila da odnos uprave ZIKS-a prema trovanju i smrti R.J. pokazuje „jasan osnov sumnje da se to namjerno prikriva kako bi se istina o uzroku trovanja i tome kako je došao do ovolike količine tabeta prikrija“, zbog čega je supuruga tužilaštvu podnijela krivičnu prijavu protiv NN službenika ZIKS-a, a zbog krivičnog dijela Nesavjestan rad u službi.⁷⁴ Ona je navela da je njen suprug teško obolio zbog čega je tražio prekid kazne kako bi se mogao adekvatno liječiti, ali da mu na taj zahtjev nije čak ni odgovoreno. Službenik ZIKS-a, koji je R.J. prebacio u bolnicu kazao je da je on popio 60 tableta „ksalola“ i da je ostavio oproštajno pismo o čijem postojanju i upućivanju na grafološko vještačenje je načelnik KPD-a informisao javnost, nakon što je o tome prethodno informisao porodicu preminulog. Ipak

70 CPT, Izvještaj o posjeti Makedoniji, 2006, 107.

71 Iz odgovora Uprave zatvora na upitnik monitoring tima od 28. februara 2012. informisani smo da je u ZIKS-u u periodu od 2009. do 2011. umrlo 6 lica, a mediji su u istom peridu izvjestili o 5 smrtnih slučajeva u ZIKS-u.

72 Iako u konkretnom slučaju smrti Miahila Terzića iz novembra 2011, tužilaštvo nije prihvatilo mišljenje ljekara Miodraga Šoća da je Terzić ubijen i da je smrt posljedica davljenja jer se takav nalaz nije poklopio sa nalazima ostalih vještaka: doktora Dragane Čukić i Mihaila Kuliša kao i posebne komisije iz Ljubljane, nije nam poznata informacija da li je istraga u ovom predmetu i zvanično obustavljena, a Terzićeva smrt proglašena za samoubistvo. Više detalja: „Tužilaštvo potvrdilo da je Terzić izvršio samoubistvo“, Vijesti, 10. maj 2012.

73 „Zatvor sumnjivih smrti“, Vijesti, 20. novembar 2011.

74 „Zašto nema oproštajnog pisma?“, Vijesti, 23. avgust 2011.

porodica tvrdi da im načelnik KPD-a nije pokazao pismo.⁷⁵ Javnosti nije poznato da li je izvršeno vještačenje pisma koje je R.J. ostavio. O rezultatima istrage nisu objavljene nove informacije.

U spuškome zatvoru 7. februara 2011. godine, uprkos tome što je bio pod stalnim bezbjedonosnim nadzorom i kontrolom službe obezbjeđenja istražnog zatvora ali i pod pojačanom medicinskom brigom, B. J. (71) iz Podgorice je sebi oduzeo život. On se objesio o rešetke prozora u vrijeme dok su ostali pritvorenici iz njegove sobe spavali. U džepu njegove trenerke nađeno je oproštajno pismo. Tim povodom Uprava ZIKS-a je saopštila: „U više navrata vršeni su i dopunski specijalistički pregledi i analize u Kliničkom centru Crne Gore, a redovno mu je ordinirana i terapija. Zbog takvog zdravstvenog stanja i potrebe za stalnim pregledima i terapijom, pritvorenik je bio smješten u posebnu stacionarnu sobu radi pružanja intenzivnije medicinske njege. Osim pojačane medicinske brige bio je pod stalnim bezbjednosnim nadzorom i kontrolom Službe obezbjeđenja Istražnog zatvora“.⁷⁶

Javnost je uznemirila i smrt Alena Harovića (26) koji je u oktobru 2009. godine u ZIKS-u umro od predoziranja heroinom. Uprkos tome što mu je bila izrečena mjera liječenja od bolesti zavisnosti i što je morao biti smješten u Specijalnoj zatvorskoj bolnici, Harović je kaznu izdržavao u poluotvorenom odjeljenju spuškog zatvora, a sa njim u sobi bilo je još pet zatvorenika među kojima i Dragan Mihailović. Haroviću i Mihailoviću je 28. oktobra 2009. godine oko 20 h sati pozlilo zbog teškog trovanja heroinom. Mihailović je tada spašen jer je uveče odveden u KC u Podgorici, dok je Harović ostavljen u ćeliji.⁷⁷ Zbog ovog slučaja Visi sud u Podgorici je 5. oktobra 2010. godine izrekao kazne od dvije i po do šest godina zatvora za četiri osobe, koje su unijele heroin u ZIKS.⁷⁸ Pojedini službenici ZIKS-a zbog ovog slučaja disciplinski su kažnjeni, ali protiv njih nije vođen krivični postupak.

U zatvorskoj sobi KPD-a u Spužu u novembru 2011. umro je dr Mladen Ivanišević (50) iz Tivta. Iz ZIKS-a, je saopšteno da je Ivaniševiću pozlilo oko 16.10 časova dok je boravio u svojoj sobi, nakon čega su osuđena lica smještena u istoj sobi obavijestila dežurnu službu. U 16.20 časova Ivanišević je bez znakova života doveden u KC, gdje je nešto kasnije proglašena njegova smrt. Zvanično još nije saopšteno koji je uzrok smrti Ivaniševića, iako je nezvanično saopšteno da je umro od infarkta.⁷⁹ Porodica je izrazila sumnju u uzrok Ivaniševićeve smrti.⁸⁰

Slučaj smrti pritvorenika Milivoja Terzića koji je u novembru 2011. pronađen obješen u ćeliji izazvao je veliku pažnju medija i javnosti. Od četiri nalaza vještačenja uzroka smrti, nalaz dr Miodraga Šoća je ukazivao na moguće ubistvo, dok je prema tri nalaza (dr Dragana Čukić, dr Mihailo Kuliš, ekspertska komisija iz Slovenije koja je radila supervještačenje) uzrok smrti samoubistvo. Tužilaštvo je izjavilo da zaključuju da se radi o samoubistvu ne temelji samo na nalazima vještaka nego i da takav zaključak potvrđuje i sadržaj video zapisa koji je izuzet iz prostorija ZIKS-a, iz kog se utvrđuje da u vremenu koje je prethodilo pronalasku tijela Terzića nije registrovano protivpravno djelovanje bilo kog lica, iznutra ili spolja, a autentičnost snimka utvrdio je institut u Visbadenu, koji je zaključio da na snimku nisu utvrđeni manipulativni sadržaji niti praznine u registrovanju.⁸¹

Pritvoreno lice Spasoje Đekić (72) pronađen je mrtav u Istražnom zatvoru 17. aprila 2012. godine. Obdukcioni nalaz koji je rađen u Kliničkom centru Crne Gore pokazao je da je Đekić umro prirodnom smrću.⁸²

75 „U ZIKS-u tvrde da su prema Radojku Jurišiću bili profesionalni“, Vijesti, 14. avgust 2011.

76 „Zbog ljubavi ubio djevojku, pa sebe“, Vijesti, 8. februar 2011.

77 „Sudiji javili poslije 15 sati“, Dan, 30. oktobar 2009.

78 „Ukupno 15 godina zatvora“, Pobjeda, 6. oktobar 2010.

79 „Doktor umro, ostale njegove prijave za teško maltretiranje“, Vijesti, 3. novembar 2011.

80 „Ćelija krije tajnu“, Dan, 4. novembar 2011.

81 „Tužilaštvo potvrdilo da je Terzić izvršio samoubistvo“, Vijesti, 10. maj 2012.

82 „Umro prirodnom smrću“, Dan, 07.05.2012.

3.2.8. Sprečavanje zlostavljanja lica u pritvoru

Nadzor nad izvršenjem pritvora

Pritvorenik ima pravo da u svako doba podnese pritužbu u vezi sa postupanjem službenih lica u zatvoru kada su povrijeđena njegova prava ili učinjene druge nepravilnosti. Upravnik zatvora je dužan da o tome bez odlaganja obavijesti predsjednika suda koji vrši nadzor nad pritvorenima.⁸³ Od ukupnog broja pritužbi nije poznato koliko se njih odnosi na pritvor, jer se ne vodi redovna evidencija po različitim organizacionim jedinicama, iako je CPT preporučio da se uvede sistem za evidentiranje pritužbi i njihovu ažurnu obradu.⁸⁴

Obavezan je obilazak pritvorenika od strane zatvorske uprave najmanje jednom nedjeljno radi provjere uslova u pritvoru i način na koji se sa pritvorenima postupa. U razgovoru sa upravom zatvora navedeno je da se pritvorenici obilaze i više puta u toku nedelje.⁸⁵

Nadzor nad izvršenjem pritvora vrši predsjednik suda koji je nadležan za određivanje pritvora, odnosno sudija koga ovlasti predsjednik suda. Predsjednik suda može lica u pritvoru da obilazi u svako doba dana i noći i da od njih dobija pritužbe, a mora da ih obiđe najmanje dva puta godišnje. Predsjednik, odnosno sudija koga on odredi dužan je da preduzme potrebne mjere da se otklone nepravilnosti uočene prilikom obilaska zatvora i da o svom obilasku sačini izvještaj koji podnosi predsjedniku Vrhovnog suda i dostavlja ministarstvu nadležnom za poslove pravosuđa. Predsjednik suda i sudija za istragu mogu, u svako doba, da obilaze sva pritvorena lica, da sa njima razgovaraju i da od njih primaju pritužbe.⁸⁶

Predsjednik Višeg suda u Podgorici redovno obilazi lica u pritvoru, prema podacima uprave ZIKS-a, međutim, izvještaji o tim posjetama nisu dostupni javnosti. Predsjednik Višeg suda u Podgorici odbio je zahtjev kojim je tražen pristup njegovim izvještajima o izvršenim posjetama pritvorenim licima u pritvorskoj jedinici u okviru Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija u Podgorici. U obrazloženju rešenja između ostalog stoji da je „predsjednik suda prema odredbi čl. 185 st. 2 Zakonika o krivičnom postupku, obavezan da o svom obilasku sačini izvještaj koji podnosi jedino predsjedniku Vrhovnog suda i dostavlja ministarstvu nadležnom za poslove pravosuđa“.⁸⁷

Predsjednik Višeg suda u Bijelom Polju na isti zahtjev odgovorio je da Viši sud ne vodi evidenciju o izvršenim posjetama pritvorenima i izdatim propusnicama, niti ga na to obavezuju odredbe važećeg Sudskog poslovnika.⁸⁸ Prema obavještenju dobijenom od načelnika zatvora u Bijelom Polju, pritvorena lica je u toku 2010. godine predsjednik Višeg suda u Bijelom Polju obišao tri puta, dok ih u toku 2011. godine nije obišao ni jednom, niti je za to ovlastio neko drugo lice.⁸⁹

3.2.9. Slučajevi zlostavljanja u pritvoru

U vezi sa Istražnim zatvorom u Podgorici monitoring tim je primio nekoliko optužbi za fizičko zlostavljanje lica koja se sada nalaze na izdržavanju kazne, ali se zlostavljanje dogodilo od strane zaposlenih za vrijeme njihovog boravka u istražnom zatvoru 2008. godine. Zlostavljanja su

83 Pravilnik o kućnom redu za izvršavanje pritvora, čl. 62. st. 2.

84 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, 81.

85 Razgovor sa načelnikom zatvora Podgorica, 2012. godine.

86 Zakonik o krivičnom postupku, čl. 185.

87 Rešenje Višeg suda u Podgorici VIII Su.br.3584/11 od 05.11.2011. godine.

88 Obavještenje Višeg suda u Bijelom Polju, Su.V br.627/11 od 24.10.2011. godine.

89 Iz razgovora sa načelnikom zatvora u Bijelom Polju, 09.12.2011. godine.

se, prema kazivanju sada osuđenih lica, odnosila na udarce nogom, udarce rukom, šamare i udarce palicom, nekada i nakon što su pritvorenom licu stavljene lisice.⁹⁰ CPT u izvještaju za Crnu Goru iz 2008. godine na isti način opisuje zlostavljanje osuđenih lica u istražnom zatvoru u Podgorici.⁹¹ Osuđena lica tvrde da je za većinu tih slučajeva zlostavljanja u pritvoru zatvorska uprava znala, ali da ni jedan službenik zatvora nije suspendovan, niti su prema njihovim saznanjima obaviještena policija ili tužilaštvo, a to zaključuju jer ih nikada niko nije ništa u vezi sa tim pitao niti su u vezi sa tim davali izjave.⁹²

Dana 3. maja 2012., pritvorenik M. Đurković u istražnom zatvoru u Podgorici pretučen je u pritvorskoj sobi jer je navodno zakasnio na prebrojavanje. Njega su naočigled drugih pritvorenika pretukli službenici sektora obezbjeđenja u Istražnom zatvoru Podgorica. Ljekari su konstatovali povrede, a Osnovni državni tužilac naložio je istragu o ovom slučaju.⁹³ Predstavnicu monitoring tima posjetila je M.Đ. Iz uprave Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija potvrđeno je da je njihov službenik „upotrijebio sredstva prinude nad Đurkovićem koji nije postupio po pravilima kućnog reda“. Zbog prekoračenja ovlašćenja službenik i šef smjene privremeno su udaljeni sa posla.⁹⁴ Međutim, M.Š. tvrdi da je u njegovom zlostavljanju učestvovalo više lica.

Monitoring tim upoređuje ovu situaciju, kao jedini slučaj zlostavljanja u 2012. godini, sa situacijom pretučene pritvorenice Vladane Kljajić, koji je pomenut u izvještaju CPT-a,⁹⁵ kada službenice nisu bile suspendovane, a uprava zatvora negirala čitav događaj, da bi u konačnom sud pravosnažno utvrdio da je pritvorenica zlostavljana i službenice osudio na uslovnu kaznu.

Kao što pokazuje slučaj M. Đurkovića, kao i slučaj I. Milića i D. Nikezića, i kada je suočena sa dokazima nespornog zlostavljanja, uprava ZIKS-a oklijeva da u takvom slučaju sankcioniše sve odgovorne i tako pokaže beskompromisan stav po pitanju zabrane zlostavljanja.

3.2.10. Udaljenje (suspenzija) službenika osumnjičenog za zlostavljanje

Komitet protiv mučenja (CAT) je u zaključcima svog izvještaja o Crnoj Gori 2008. godine naglasio da u slučaju kada postoji ozbiljna sumnja na mučenje ili zlostavljanje, okrivljeni mora, po pravilu, biti suspendovan, udaljen od vršenja službe, za vrijeme trajanja postupka.⁹⁶ Ova preporuka je u skladu i sa Zakonom o radu Crne Gore, koji predviđa da lice protiv koga se pokrene krivični postupak za krivično djelo u vezi rada, mora biti suspendovano do okončanja krivičnog postupka.⁹⁷ Ne možemo da potvrdimo da li se ova praksa dosledno primjenjuje, jer nismo mogli da ostvarimo uvid u ovu vrstu dokumentacije.

3.2.11. Uslovi izdržavanja pritvora

Zakonik o krivičnom postupku sadrži posebne odredbe o postupanju sa licima u pritvoru.⁹⁸ U toku pritvora ne smije se vrijeđati ličnost i dostojanstvo pritvorenika i prema njemu se

90 Iz razgovora sa osuđenim licima tokom posjeta, Podgorica 2011. godine.

91 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 45.

92 Iz razgovora sa osuđenim licima tokom posjeta, Podgorica 2011. godine.

93 Dnevni list „Dan“ od 07.05.2012. godine.

94 Dnevni list „Vijesti“ od 07.05.2012. godine.

95 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 46.

96 CAT – Concluding observations on Montenegro, 2008 (Komitet protiv mučenja – Zaključci i preporuke Crnoj Gori 2008.).

97 Zakon o radu, „Sl. list RCG“, br. 43/03 i 25/06.

98 Zakonik o krivičnom postupku, Sl. list CG, br. 49/2010, čl. 181-186.

mogu primjenjivati samo ona ograničenja koja su potrebna da se spriječi bjekstvo i obezbijedi nesmetano vođenje krivičnog postupka.⁹⁹ Međutim, ni Zakon o izvršenju krivičnih sankcija ni pravilnici ne sadrže jasnu odredbu o tome da je to najmanja potrebna sila i samo za vrijeme dok traje opasnost, pa ih u tom dijelu treba mijenjati, odnosno precizirati.

Posebno je važno da na režim koji se primijenjuje na lica u pritvoru ne utiče procjena mogućnosti da budu i osuđeni za krivično djelo.¹⁰⁰

Iz razgovora sa rukovodiocem i službenicima službe obezbjeđenja istražnog zatvora (zatvora Podgorica) zaključili smo da oni veliki značaj pridaju činjenici da li je neko lice više puta boravilo u pritvoru, tj. da li je „višestruki povratnik“ ili ne. Takođe, stekli smo utisak da svi službenici znaju zbog kog djela se za svako lice nalazi u pritvoru. Postavlja se pitanje da li je neophodno da svi službenici opterećuju ovom vrstom informacija, s obzirom na to da nemaju nadležnost bilo kakvog socio-rehabilitacionog tretmana. Bilo bi dovoljno da načelnik ili rukovodilac službe obezbjeđenja ima tu informaciju u vidu kako bi procijenio bezbjednosni rizik, ali ne i svi drugi stražari u istražnom zatvoru.

Monitoring tim nije mogao da provjeri navode o postojanju povlašćenog tretmana pojedinih lica u pritvoru. Načelnik istražnog zatvora objasnio je da je pravi izazov rasporediti okrivljene u okviru istih predmeta u različite sobe, kako bi se spriječila njihova komunikacija, kao i zajednički boravak lica za koja se zna da su u ličnom sukobu i slično. Otuda, teško je provjeriti da li su neka lica sama u sobama, ili su u dvokrevetnim sobama zbog toga što imaju „vezu“ ili zato što drugačija raspodjela zaista u tom trenutku nije moguća. Ipak, imajući u vidu da nam je više bivših osuđenika sugerisalo na postojanje ovog vida diskriminacije, skrećemo pažnju da bi bilo potrebno obaviti dalje provjere u tom pravcu.

U Kazneno-popravnom domu u Podgorici, mnogi zatvorenici povoljno su se izražavali o službenicima zatvora ističući da je „sada bolje nego nekada“.¹⁰¹ Primjedbe koje su imali u vezi sa zlostavljanjem i mučenjem odnosile su se pretežno na vrijeme boravka u Istražnom zatvoru. Međutim, treba naglasiti da ni jedan razgovor članova monitoring tima sa osuđenim licima, nije vođen bez prisustva jednog ili dva lica zaposlena u zatvoru.

U skladu sa preporukom CPT-a, zatvorske službenike treba ponovo podsjetiti da sila koja se koristi kako bi se kontrolisali nasilni i/ili nepokorni zatvorenici treba da se primjenjuje samo u mjeri u kojoj je to neophodno i da od momenta kada se ponovo uspostavi kontrola nad zatvorenicima nema više nikakvog opravdanja za dalje nanošenje udaraca.¹⁰² Dakle silu nije moguće potpuno isključiti iz prakse, ali treba težiti njenoj pravilnoj upotrebi, i u propisanim situacijama i mjeri.

Zakonske odredbe koje se odnose na zabranu zlostavljanja, mučenja i ponižavajućeg postupanja treba dodatno precizirati i uskladiti sa evropskim standardima. Međutim, sprovođenje i postojećih odredbi o zabrani zlostavljanja u praksi još uvijek nedovoljno, jer se ni ne evidentiraju sve situacije primjene sile ili prekomjerne upotrebe sile. Ovu praksu treba mijenjati i evidentirati svaki slučaj povrede prava osuđenih ili pritvorenih lica. Svako prekoračenje ili zloupotreba ovlašćenja mora voditi pokretanju postupka za utvrđivanje krivične ili disciplinske odgovornosti, bez oklevanja i izuzetka. U protivnom, odgovorni službenici, rukovodioci službe obezbjeđenja, načelnici

99 Zakonik o krivičnom postupku, čl. 181. st 2.

100 Evropska zatvorska pravila, 95. 1.

101 Razgovor sa osuđenim licima tokom posjeta, Podgorica 2011. godine.

102 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 47.

ili i sam direktor, trebalo bi da zbog toga snose posljedice u skladu sa zakonom. CPT je preporučio tužiocima, sudijama, upravnicima zatvora i drugim nadležnim organima da posvete posebnu pažnju usvajanju proaktivnog pristupa kako bi se osiguralo da nijedan slučaj zlostavljanja ne prođe neprimijećeno i nekažnjeno.¹⁰³

3.2.12. Preporuke

Svako prekoračenje ili zloupotreba ovlašćenja mora biti evidentirana i mora voditi pokretanju postupka utvrđivanja krivične ili disciplinske odgovornosti, bez oklijevanja i izuzetka. U protivnom, odgovorni rukovodioci, načelnici i direktor ZIKS-a, treba zbog toga da snose posljedice u skladu sa Krivičnim zakonikom koji propisuje odgovornost za zloupotrebu službenog položaja, nesavjesan rad u službi, prikrivanje krivičnog djela i učinioca i sl.

3.2.13. Odnos između zatvorskog osoblja i zatvorenika

CPT je povodom posjete Crnoj Gori preporučio da se posebno osoblju istražnog zatvora u Podgorici jasno skrene pažnja da ni fizičko ni verbalno zlostavljanje zatvorenika nije prihvatljivo i da će se na takve slučajeve strogo reagovati.¹⁰⁴ U nekim drugim zemljama, objašnjeno je da to znači da bi direktor i načelnici trebalo da redovno obilaze ustanovu, opažaju ponašanje osoblja prema zatvorenicima, da razgovaraju sa osuđenima i primaju njihove pritužbe.¹⁰⁵

Prijetnje i vrijeđanje

Odgovarajući na pitanje da li vam je ikada ozbiljno zaprijetio službenik zatvora, četvrtina ispitanih osuđenika (25.1%) navela je da je primila ozbiljnu prijetnju. U vezi s ovim pitanjem osuđenima je ponuđeno da odgovore čime im je prijećeno. Njihovi odgovori razvrstani su u dvije kategorije, jednu, koju čine oni koji su naveli direktne prijetnje (npr. „u samicu ćeš“, „dana gledati nećeš“, „kosti ću da ti polomim“, „sve ćemo učiniti da ti se odmogne“, „zagorčaću ti svaki dan do kraja“, „ja sam za tebe i direktor i ministar – biće za tebe šetnja kad ja hoću i koliko hoću...“) i one koji su izrazili strah da kažu o čemu se radi zbog mogućih posledica.¹⁰⁶

Odgovarajući na pitanje da li službenici vrijeđaju zatvorenike tj. da li im se obraćaju pogrđnim riječima, blizu polovine (43.6%) ispitanika u Podgorici na ovo pitanje odgovorilo je potvrdno. U Zatvoru za kratke kazne odgovarajući na isto pitanje četvrtina (26.4%) osuđenika odgovorila je potvrdno.¹⁰⁷ Neki od navedenih primjera uvreda su: „smeće“, „džukelo“, „stoko“, „majmune“ i uvrede na nacionalnoj osnovi.

Uočava se da je odnos između zaposlenih lica i lica na izdržavanju kazne u dijelovima za kratke kazne i poluotvorenim odjeljenjima bolji od dijelova za duge kazne i istražnog zatvora. Prilikom posjete KPD, paviljonima B i D, **primjećeno je da između rukovodioca službe obezbjeđenja i zatvorenika u nekim sobama vladaju napeti odnosi.** Ovakva atmosfera, na primjer, uopšte nije primjećena u zatvoru u Bijelom Polju.

103 CPT izvještaj, 2008. godina, <http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Standardi-CPT-a-15-37.pdf>.

104 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008., st. 45.

105 Vidi „Zabrana zlostavljanja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje“, Ivan Janković, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010, str. 165, citiraju se CPT izvještaji Gruziji 2007, 35 i Mađarskoj 2009, 60.

106 Istraživanje „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika“, Podgorica, mart i april 2012.

107 Isto.

Vidno **pozitivna klima koja vlada među službenicima i osuđenima u zatvoru u Bijelom Polju**, ukazuje na korektan odnos između uprave zatvora i drugih zaposlenih sa licima na izdržavanju kazne. Primjera radi, osuđenici su istakli da ih službenici zatvora izjutra tiho bude, bez galame, i da to pozitivno utiče na njih i stvara pozitivno mišljenje o zaposlenima u ovoj ustanovi.¹⁰⁸

Jedan dio istraživanja stavova osuđenih lica o poštovanju njihovih ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, koje je obavio monitoring tim, ticao se i odnosa osuđenika i Uprave zatvora tokom masovnog **štrajka glađu zatvorenika u ZIKS-u u februaru 2012.**¹⁰⁹ U tabeli su prikazani rezultati istraživanja na ovu temu. Naša preporuka, istaknuta i u poglavlju Zdravstvena zaštita, je da se izradi protokol o postupanju uprave ZIKS-a u slučaju štrajka glađu, koji će obuhvatiti i mjere za poštovanje ljudskih prava štrajkača.

Da li ste štrajkovali glađu u posljednjih mjesec dana	Da 67,7%	Ne 32,3%	Bez odgovora: 19,59%	Razlozi: Uslovni otpust, solidarnost, pretrpane sobe, premještanje u zatvor u Bijelo Polje, nekorektan odnos komandira i uprave.
Da li ste dobrovoljno stupili u štrajk glađu?	Da 98,8%	Ne 1,22%	Bez odgovora 2,44%	
Da li su vas ljekari pregledali u toku štrajka glađu?	Da 8,8%	Ne 91,2%	Bez odgovora 2,44%	
Da li je neko vršio pritisak na vas da prekinete štrajk glađu? Ako jeste, ko?	Da 74,1%	Ne 25,9%	Bez odgovora 5,30%	Ovdje su osuđenici navodili imena i funkcije službenika ZIKS-a koji su na njih vršili pritisak. Ovi podaci dostavljeni su upravi ZIKS-a i ministarstvu pravde.
Da li su Vam u toku štrajka bila uskraćena neka prava?	Da 69,1%	Ne 30,9%	Bez odgovora 8,97%	Telefoniranje preko govornice, kupanje, posjete porodice, šetnje, pravo na ljekarsku pomoć.

Prema Evropskim zatvorskim pravilima, obraćanje zatvorenika osoblju mora se omogućiti u svako vrijeme, uključujući i noću.¹¹⁰ U Podgorici, međutim, broj lica na izdržavanju kazne i mali broj zaposlenih u neposrednom kontaktu sa njima utiče na kvalitet rada.¹¹¹ Lica na izdržavanju kazne ukazivala su na nedovoljan kontakt sa zaposlenima u zatvoru koji su im „potrebni“, koji često na njihov konkretni zahtjev odgovore kasno.¹¹²

U vezi preporuke CPT-ja da službenici ne treba da ističu gumene palice, već da ih sakriju od pogleda zatvorenika i onda kada se smatra da je neophodno da ih nose,¹¹³ ukazujemo na podatak da je polovina ispitanika, osuđenih lica u Podgorici (54.1%) istakla da službenici uobičajeno nose

108 Razgovor sa osuđenim licima tokom posjeta, Bijelo Polje 2011. godina.

109 Istraživanje „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika“, Podgorica, mart i april 2012.

110 Evropska zatvorska pravila, 52. 2 i 52. 4..

111 Iz razgovora sa zaposlenima u ZIKS-u, Podgorica 2011. godine.

112 Iz razgovora sa licima na izdržavanju kazne, Podgorica, 2011. godine.

113 CPT, izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2010, stav 48.

palice, dakle, nose ih vidljivo, pa treba dodatno obratiti pažnju na preporuku CPT-a. Ipak, obratiti pažnju da je obrnuta situacija u zatvoru za kratke kazne, gdje je velika većina od 95.9% ispitanika rekla da to nije slučaj.

3.2.14. Nasilje među zatvorenicima

O baveza zaposlenih u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija je ne samo da se uzdrže od svakog oblika zlostavljanja lica lišenih slobode, već i da preventivno djeluju i spriječe svako nasilje među njima. Ako do nasilja ipak dođe, zatvorsko osoblje mora hitno i adekvatno reagovati da zaštiti svi ugroženi.

„Tokom posjete 2008. godine, delegacija CPT-a čula je nekoliko navoda o nasilju među zatvorenicima. Zatvorske vlasti priznale su da povremeno ima slučajeva nasilja među zatvorenicima i kazale da se trude da preduzmu neophodne preventivne mjere (uključujući odvajanje mogućih počinilaca ili žrtava). **CPT poziva crnogorske vlasti da izrade strategiju sa ciljem sprečavanja nasilja među osuđenima.**“¹¹⁴ Ovakva strategija do sada nije izrađena, iako bi mogla da bude veoma korisna.

Propisano je Pravilnikom da je službenik obezbjeđenja dužan da stalno prati kretanje lica lišenih slobode i u svakom momentu zna gdje se nalazi pojedino lice koje mu je povjereno na čuvanje, vodi zabilješke o svojim zapažanjima u vezi sa ponašanjem, kretanjem, boravkom, radom i međusobnim odnosima lica lišenih slobode, kao i da vrši odgovarajuću kontrolu lica lišenih slobode za vrijeme šetnje, odmora ili spavanja.¹¹⁵ Vršenje obezbjeđenja u zatvoru organizuje se u svakoj organizacionoj jedinici, neprekidno, u smjenama.¹¹⁶ Međutim, efikasno sprečavanje nasilja zahtijeva nadzor za koji je potrebno dovoljno pripadnika službe obezbjeđenja. Konstatovali smo da u vrijeme posjete, preko dana, u smjenama nismo zatekli dovoljan broj službenika.¹¹⁷

Predlažemo i hitno uvođenje alarma i video nadzora u sobama sa velikim brojem zatvorenika, u paviljonu A u Podgorici i u zatvoru u Bijelom Polju i u cilju smanjenja rizika od nasilja među zatvorenicima. Međutim, treba imati u vidu da, po mišljenju CPT-a, elektronska oprema ne može da potpuno zamijeni fizičko prisustvo zavodskih službenika, njihov kontakt sa osuđenima i podsticanje dobrih odnosa i uzajamnog poštovanja.¹¹⁸

Zatvorska uprava navela je da se trude da preduzmu sve neophodne preventivne mjere, uključujući i odvajanje mogućih počinilaca ili žrtava u različite paviljone.¹¹⁹ Pažljiva procjena, klasifikacija i razmještaj svakog pojedinog osuđenika jeste ključna mjera za sprečavanje među-zatvoreničkog nasilja,¹²⁰ ali nije i jedina. Postoji čitav splet međunarodnih iskustava koji bi trebalo razmotriti i uporediti sa domaćim iskustvom, a izrada strategije je prava prilika za tako nešto.¹²¹

114 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008., st. 50.

115 Pravilnik o načinu vršenja službe obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, „Sl. list RCG“ br. 68/2006. godine, čl. 27.

116 Pravilnik o načinu vršenja službe obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, „Sl. list RCG“ br. 68/2006. godine, čl. 5.

117 Detaljnije vidi u poglavlju Zaposleni.

118 CPT, Izvještaj o posjeti Holandiji (Antili) 2007., 46.

119 Iz razgovora sa upravom zatvora, Podgorica, 2011. godine.

120 CPT, Izvještaj o posjeti Bosni i Hercegovini 2007., 50.

121 Posebno obratiti pažnju na poglavlje „Namjerno zlostavljanje među osuđenima“ u knjizi „Zabrana zlostavljanja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje“, Ivan Janković, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010., str. 166.

Anonimna anketa sprovedena među osuđennicima u KPD i zatvoru za kratke kazne u Podgorici, pokazala je da je relativno mali procenat ispitanika (12.3%) istakao da je prema njima drugi zatvorenik primjenio silu. U okviru Zatvora za kratke kazne, na ovo pitanje su potvrdno odgovorila 2 zatvorenika, a negativno 81. Na pitanje da li su u tom slučaju nasilja reagovali službenici zatvora ako su znali za događaj i mogli da reaguju, potvrdnih je bilo 30, negativnih 22, dok 6 ispitanika nije dalo nikakav odgovor. U zatvoru za kratke kazne, oba ispitanika su odgovorila negativno. Dakle, **42.3% ispitanika ocijenilo je da službenici nisu reagovali u slučaju kada je u odnosu na njih drugi zatvorenik primjenio silu, iako su znali za događaj i mogli da reaguju.**

Prema navodima službenika zatvora u Podgorici, nasilje među zatvorenicima dešava se u malom broju slučajeva. Ukoliko se radi o lakšim prestupima reaguje se u okviru zatvora, redovnom procedurom i eventualnim kažnjavanjem odgovornih lica. Međutim, ako se radi o težim prestupima, koji su praćeni teškim tjelesnim povredama obavještavaju se nadležni organi i pokreće se postupak ispitivanja krivične odgovornosti.¹²²

Uočili smo posebno u zatvoru u Bijelom Polju da zaposleni posreduju u poboljšanju odnosa između lica lišenih slobode koji češće dolaze u neku vrstu sukoba. Ovo je posebno važno i za zaposlene u zatvoru, jer sa malim brojem zaposlenih, naročito u službi obezbjeđenja i velikim brojem osuđenih lica to je neophodno radi ukupne bezbjednosti i sprečavanja nastanka neželjenih situacija. Ovako postupanje je u skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima, koja preporučuju da se za rešavanje sporova sa i između zatvorenika postupci mirenja i medijacije sprovode kad god je to moguće.¹²³

Činjenica da se samo u periodu od dva mjeseca, od druge polovine marta do polovine maja 2012, u zatvoru u Podgorici desilo više fizičkih napada, koji su ozbiljno doveli u pitanje bezbjednost osuđenih lica, zaslužuje analizu situacije i donošenje strategije o sprečavanju nasilja među zatvorenicima.

Osuđenik I.V. je u namjeri da napadne drugog osuđenika „nasrnuo na tri službenika zatvora i nanio im lake tjelesne povrede, o čemu su obaviješteni Uprava policije i tužilaštvo. Službenici obezbjeđenja su posle incidenta tukli osuđenika I.V., a sve je, navodno, zabilježeno na video zapisu“, saopštili su mediji.¹²⁴ Nakon ovog događaja, Osnovno državno tužilaštvo u Podgorici dostavilo je optužne predloge Osnovnom sudu u Danilovgradu protiv osuđenih lica zbog krivičnih djela napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti i krivičnog djela zlostavljanje izvršenog na štetu osuđenika G.

Službenici Zavoda spriječili su incident između članova tzv. „zagoričkog klana“ i grupe zatvorenika. U više navrata je u istražnom dijelu zatvora, ali i u poluotvorenom odjeljenju dolazilo do verbalnih duela, a umalo i fizičkih obračuna između pritvorenih lica. Zbog toga je Uprava ZIKS-a stepen bezbjednosti podigla na najviši mogući nivo. Službenici zatvora morali su da intervenišu i spriječe sukob između zavađenih pritvorenika.¹²⁵

Dana 10. maja 2012. godine došlo je do tuče pritvorenika iz iste sobe, od kojih je jedan u konkretnom događaju zadobio tjelesne povrede.¹²⁶

122 Iz razgovora sa načelnikom KPD, Podgorica, decembar 2011.

123 Evropska zatvorska pravila Savjeta Evrope, 56. 2.

124 Dnevni list „Dan“ od 04.04.2012.

125 Dnevni list „Dan“ od 05.05.2012.

126 Dnevni list „Vijesti“ od 11.05.2012.

3.2.15. Preporuke

- Obzirom da više od polovine zatvorenika tvrdi da službenici nose palice, potrebno je uložiti dodatne napore da one budu skrivene od pogleda.
- Izraditi strategiju o sprečavanju nasilja među zatvorenicima. U njenu izradu uključiti stručnjake različitih profila, kao i zaposlene koji su svakodnevno u kontaktu sa osuđenim licima.
- Povećati broj zaposlenih u sektoru obezbijedenja.
- Obezbijediti da se u najvećoj mogućoj mjeri primjenjuju postupci mirenja i medijacije za rješavanje sporova između zatvorenika.
- U sobama sa većim brojem osuđenih lica instalirati video kamere i sistem za alarmiranje.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 9, 11, 12, 13 i 14).

4. DISCIPLINSKE KAZNE I POSTUPCI

Važno je da se precizno propišu disciplinske kazne i postupak u kome se one mogu izreći osuđenim licima, a koji mora zadovoljiti minimalne garancije pravičnosti. Apsolutno je zabranjeno kažnjavati osuđena lica tjelesnim kaznama, vezivanjem i drugim vrstama nečovječnog i ponižavajućeg kažnjavanja,¹²⁷ uskraćivanjem šetnje, vode ili hrane¹²⁸ ili ih kažnjavati kolektivno.¹²⁹ Postojanje formalnog disciplinskog postupka štiti od pojave neformalnih sistema kažnjavanja zatvorenika, koji znače pravnu nesigurnost i zloupotrebu službenih ovlaštenja.¹³⁰

4.1. Prekršaji i kazne

Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija propisane su kazne koje se osuđenim licima mogu izreći za povrede pravila kućnog reda i postupak u kome im se te kazne mogu izreći.¹³¹ Konkretna lista lakših i težih disciplinskih povreda propisana je Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora.¹³²

Za lakše disciplinske povrede, osuđeno lice može dobiti ukor ili mu se može uskratiti prijem pošiljki u trajanju od 3 mjeseca.¹³³ Za teže disciplinske povrede, može se izreći kazna upućivanjem u samicu do 30 dana.¹³⁴ Moguće je izricanje i uslovne kazne. Disciplinske kazne mogu usloviti i gubljenje prava na nagradu¹³⁵ u periodu od četiri mjeseca do godinu dana.¹³⁶

Međutim, za razliku od zakona, koji izričito navodi koje se kazne mogu izreći u slučaju disciplinskih povreda, Pravilnik tome dodaje još jednu, „ograničavanje“ posjeta licu koje je upućeno u samicu.¹³⁷ Međutim, stav CPT-a je da okolnost da se zatvoreno lice nalazi u samici nikako ne sme da posluži kao izgovor da se prekinu ili ograniče kontakti sa porodicom i drugim bliskim licima, pa se tokom boravka u samici ne smiju zabranjivati posjete.¹³⁸ One bi se mogle zabraniti samo ako je disciplinski prestup zbog koga je osoba kažnjena u neposrednoj vezi s ranijim posjetama.¹³⁹ Anonimna anketa sprovedena u KPD-u pokazala je da se zabrana kontakta sa porodicom primjenjuje kao disciplinska mjera, kao i to da se primjenjuje prilikom izdržavanja kazne upućivanja u samicu.¹⁴⁰ Obezbijediti da lica koja izdržavaju kaznu upućivanja u samicu imaju pravo na posjetu

127 Evropska zatvorska pravila, st. 60.3 i 60.6.

128 CPT, Izvještaj o posjeti Jermeniji, 2006., st. 51.

129 CPT, Izvještaj o posjeti Holandiji (Arubi), 2007., st. 88.

130 CPT, Izvještaj o posjeti Finskoj, 2003., st. 88.

131 Članovi 55, 55a, 56, 57, 58, 59, 59a i 60 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (ZIKS), „Sl. list RCG“, br. 25/94, 29/94, 69/2003 i 65/2004 i „Sl. list CG“, br. 32/2011.

132 Član 136, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011.

133 Član 50, ZIKS. čl. 137, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011.

134 Isto.

135 Osuđenim licima za njihovo dobro ponašanje i zalaganje na radu, kao i iz drugih razloga prevaspitanja mogu se davati nagrade: 1) proširenog prava prijema posjeta i pošiljki; 2) prijema posjeta bez nadzora; 3) posjeta van prostorija organizacije; 4) slobodan izlazak u grad; 5) korišćenje vikenda u krugu porodice; 6) odsustvo od sedam dana u toku jedne godine; 7) djelimično ili potpuno korišćenje godišnjeg odmora van prostorija organizacije (čl. 52 ZIKS).

136 Čl. 137, st. 8 Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011. godine.

137 Član 96, st. 2 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora, avgust 2011.

138 CPT, Izvještaj o posjeti Kipru, 2004., st. 86.

139 Evropska zatvorska pravila st. 60.4 „Kazna ne smije predvidjeti potpunu zabranu kontakta sa porodicom“. Takođe, CPT, Izvještaj o posjeti Austriji, 2009., st. 103 i Mađarskoj, 2009., st. 113.

140 Na pitanje: Primjenjuje li se zabrana kontakta sa porodicom, kao disciplinska mjera? Potvrдно je odgovorilo 120 (64,2%), a negativno 67 (35,8%) osuđenika. Bez odgovora je bilo 308. U Zatvoru za kratke kazne potvrдно je odgovorilo

članova porodice i drugih bliskih lica. Ova garancija je posebno važna i za otkrivanje i suzbijanje zlostavljanja, s obzirom na to da je jedna od poznatih tehnika prikrivanja povreda upućivanje povrijeđenog lica u samicu i njegova izolacija u trajanju i do mjesec dana.

Slučaj samopovrjeđivanja osuđenika predstavlja težu disciplinsku povredu za koju se izriče kazna samice. Međutim, samopovrjeđivanje je često simptom psihijatrijskog ili psihološkog poremećaja i zato mu treba pristupiti iz terapijske perspektive pre nego iz disciplinske.¹⁴¹ Odmah posle samopovrjeđivanja treba izvršiti odgovarajući specijalistički pregled uz procjenu zdravlja osuđenog lica, koje, ako postoji potreba, mora biti podvrgnuto medicinskoj terapiji, a ako ne, tek onda izreći propisanu sankciju. Izolacija osoba koje se samopovrjeđuju usled mentalnog poremećaja može dovesti do pogoršanja njihovog stanja.¹⁴² U skladu s tim treba precizirati zakonske propise, na način kako je CPT preporučio i Hrvatskoj 2007. godine.¹⁴³ Iako u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija (čl. 56, st. 1) stoji da će se prije izricanja disciplinske sankcije „ako je potrebno“ pribaviti ljekarsko mišljenje, treba precizirati da se u slučaju samopovrjeđivanja ono obavezno pribavlja i to prije započinjanja disciplinskog postupka.

4.2. Upućivanje u samicu

Evropska zatvorska pravila dopuštaju upućivanje u samicu „samo u izuzetnim slučajevima“ i „za određen vremenski period koji mora biti što je moguće kraći“ (st. 60.5). U Crnoj Gori, osuđenom licu može biti izrečena kazna upućivanja u samicu najviše do 30 dana. U slučaju uslovnog kažnjavanja i opozivanja te kazne zbog novog prekršaja, može mu se izreći kazna u najdužem trajanju od 45 dana.¹⁴⁴ CPT je predložio da se maksimum kazne od 30, odnosno 45 dana u samici snizi, da tretman lica u samici treba poboljšati i da ne treba potpuno zabraniti kontakt sa porodicom za vrijeme kazne.¹⁴⁵ CPT je predložio crnogorskim vlastima da je i 30 dana neprekidnog boravka u samici isuviše dug period i da „ni pod kojim okolnostima period boravka u disciplinskoj ćeliji ne treba produžavati bez prethodnog prekida“ i predložio izmjenu propisa.¹⁴⁶ Primjera radi, u Srbiji je maksimalno trajanje samice 15 dana, a ono se u slučaju sticaja kazni može produžiti najviše do 30 dana. U Hrvatskoj je najduže trajanje boravka u samici 21 dan.¹⁴⁷ Iako je primjećena praksa da se licima kojima je izrečena mjera upućivanja u samicu u KPD-u često prekida ta disciplinska mjera i da se ta lica nakon polovine izdržane kazne vraćaju redovnom režimu, svakako je potrebno ispuniti preporuku CPT-a i sniziti maksimalno vrijeme za koje se može izreći kazna upućivanja u samicu.

Što se tiče izricanja najteže disciplinske mjere upućivanja u samicu, zatvorski ljekar je prema Pravilniku obavezan da izda potvrdu o zdravstvenom stanju zatvorenika za upućivanje u samicu.¹⁴⁸ Ovo rješenje nije u skladu sa CPT standardima i Evropskim zatvorskim pravilima, prema kojima za-

---

11 (47,8%), a negativno 12 (52,2%) osuđenika. Bez odgovora je bilo njih 62. Na pitanje: Ako DA (zabrana kontakta sa porodicom), da li se ta mjera primjenjuje samo kada se neko uputi u samicu? Potvrдно je odgovorilo 94 (83,2%), negativno 19 osuđenika (16,8%). Bez odgovora bilo je njih 7. U Zatvoru za kratke kazne potvrдно je odgovorilo 6 (60%), negativno njih 4 (40%). Bez odgovora je bio jedan ispitanik.

141 CPT, Izvještaj o posjeti Hrvatskoj, 2007., st. 95.

142 CPT, Izvještaj o posjeti Letoniji, 2007., st. 92.

143 CPT, Izvještaj CPT za Hrvatsku, 2007., st. 95.

144 Član 55, st. 5 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

145 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008., st. 80.

146 Isto, st. 76.

147 Članak 146 Zakona o izvršavanju kazne zatvora Republike Hrvatske (NN 190/03).

148 Čl. 56, st. 1 ZIKS; čl. 146, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora: „Prije izvršenja disciplinske kazne upućivanja u samicu, ljekar je dužan dati precizno i obrazloženo pismeno mišljenje da li je to lice sposobno za izdržavanje ove disciplinske kazne“.

tvorski ljekar, koji djeluje kao lični pacijentov ljekar, ne bi trebalo da izdaje ovakvu potvrdu. Shodno tome, u interesu garantovanja očuvanja odnosa ljekar-pacijent, od njega se ne smije tražiti da izda potvrdu da je pacijent u stanju da podnese kaznu. On takođe ne smije obavljati tjelesne pretese ili preglede koje zatraži neki organ vlasti, osim u hitnim slučajevima kada se ne može pozvati ni jedan drugi ljekar.¹⁴⁹ U međuvremenu, u ZIKS-u u Podgorici radno su angažovana još dva ljekara, tako da svaki pokriva određeni dio zatvorskog sistema. Obezbijediti da o sposobnosti za upućivanje u samicu ne odlučuje ljekar koji se inače stara o zdravlju zatvorenika protiv koga se vodi disciplinski postupak.

Obaviješteni smo od strane načelnika KPD-a, da se dešavalo da ljekar ovu procjenu sposobnosti za upućivanje u samicu daje i telefonom, što nije prihvatljivo. Prema navodima kažnjene zatvorenice, počela je s izdržavanjem kazne dva dana prije nego što je ljekar dao mišljenje o njenoj sposobnosti da izdržava tu vrstu kazne.

U slučaju izricanja kazne boravkom u samici, obezbijediti da kažnjena osoba ostvari neposredni kontakt s ljekarom prije upućivanja u samicu.

Tokom uvida u evidenciju odluka o upućivanju lica u samicu u Spužu i u Bijelom Polju, vođenu u decembru 2011. konstatovano je da se tačno evidentira vrijeme ulaska i izlaska osuđenog lica iz samice, kao i da osuđena lica redovno izlaze na šetnju.

Na pitanje u anketnom upitniku Dok ste bili u samici koliko ste dnevno bili „na šetnji“? 12,8% ili 16 lica koja izdržavaju kaznu u Zatvoru Podgorica je odgovorilo da napolju provode više od sat vremena, 35,2 % ili 44 ispitanika je navelo da provode sat vremena, manje od sat vremena u šetnji provodi 24,8 % ili 31 ispitanik/ca, dok je čak 27,2% ili 34 ispitanika odgovorilo da uopšte nisu bili „na šetnji“. Bez odgovora je bilo 14 ispitanika. Neophodno je obezbijediti da svi koji se upute u samicu imaju pravo na boravak na svježem vazduhu u minimalnom trajanju od sat vremena dnevno, u skladu sa zakonom.

U službenoj evidenciji stoje imena osuđenika i broj samice u kojoj se nalaze. Osim odluka o upućivanju u samicu i ostala dokumentacija u vezi registrovanja tačnog vremena dolaska i izlaska iz samice se uredno vodi. Potpisi u evidenciji navode na zaključak da lica u samici svakodnevno obilaze ljekar/medicinski tehničar, vaspitač, odnosno načelnik KPD-a, u skladu sa zakonskom obavezom (čl. 57 ZIKS).

4.3. Upoznavanje sa pravima i obavezama

Prema Evropskim zatvorskim pravilima (30.1), prilikom prijema i kad god je to potrebno nakon prijema, zatvorenici se obavještavaju u pisanoj formi i usmeno, na jeziku koji razumiju, o pravilima discipline u zatvoru i njihovim pravima i dužnostima.

Prilikom napuštanja prijemnog odjeljenja ZIKS-a, svako osuđeno lice, u skladu sa zakonom, potpisuje izjavu da je upoznato sa Pravilnikom o kućnom redu koji zahtijeva da svi budu upoznati sa svojim pravima i obavezama po prijemu na izdržavanje kazne.¹⁵⁰

Međutim, primili smo pritužbe osuđenika na to da im Pravilnik u stvari nije dostupan, a da su

149 Standardi CPT, strana 19, st. 73.

150 Čl. 32b, ZIKS.

prilikom izlaska iz prijemnog odjeljenja samo formalno potpisivali izjavu da su s njim bili upoznati. Pojedini osuđenici su se požalili i da su tražili od službenika ZIKS-a da im dostave Pravilnik, ali da su oni odbijali da im ga daju, ili da su im udovoljavali tek posle upornog insistiranja. Prilikom nekoliko obilazaka zatvora u Spužu i Bijelom Polju nismo naišli na primjerke Pravilnika u dnevnim boravcima, ni na informativnim tablama. U Bijelom Polju nam je načelnik zatvora rekao da su ranije osuđenici imali po primjerak Pravilnika u svojim sobama, ali da su oni te primjerke sami uništili.

Anonimna anketa sprovedena među osuđenim licima u KPD-u Podgorica,¹⁵¹ pokazala je da je značajna većina od 54.2 % ispitanika iz KPD-a odgovorila da prilikom prijema nije pročitala Pravilnik o kućnom redu. Takođe, zabrinjavajuća većina od 66.5 % odgovorila je i da im posle izlaska iz prijemnog odjeljenja Pravilnik nije bio dostupan.¹⁵²

Neophodno je obezbijediti da sva osuđena lica budu blagovremeno i u kontinuitetu upoznata sa svojim pravima i obavezama. Idealno bi bilo obezbijediti Pravilnik o kućnom redu u vidu brošure koja bi se dostavljala svakom osuđenom licu prilikom prijema. U međuvremenu, obezbijediti dovoljno primjeraka Pravilnika za zatvorsku biblioteku, kako bi ih mogli izdavati osuđenim licima na njihov zahtjev.

Za potrebe stranaca, potrebno je obezbijediti prevod pravilnika na nekoliko svjetskih jezika.

4.4. Disciplinski postupak

Prema Evropskim zatvorskim pravilima (st. 59), zatvorenici okrivljeni za disciplinski prestup moraju: a. biti obavješteni bez odlaganja na jeziku koji razumiju i detaljno o prirodi optužbi protiv njih; b. imati dovoljno vremena i mogućnosti da pripreme svoju odbranu; c. imati mogućnost da se brane lično ili preko pravnog zastupnika kada interesi pravde to zahtijevaju; d. imati mogućnost da zahtijevaju prisustvo svjedoka i da ih sami ispituju ili da budu ispitani u njihovo ime; i e. imati besplatnu pomoć prevodioca ako ne razumeju ili ne govore jezik koji se koristi u postupku. CPT je u svojoj praksi i dopunio ove garancije preporukama da se lice u pismenoj formi obavijesti o prestupu za koji se tereti, da tokom postupka može da sjedi i hvata bilješke, i da dobije pismeni otpis odluke o kazni koja mora da sadrži obrazloženje i pouku o pravnom lijeku.¹⁵³

Propisi koji su na snazi u Crnoj Gori ne obezbjeđuju sve navedene garancije. Nije propisano: 1) da će osuđeno lice biti obaviješteno u pisanoj formi o prestupu za koji se tereti; 2) da će imati dovoljno vremena i mogućnosti da pripremi svoju odbranu; 3) da ima mogućnost da zahtijeva prisustvo svjedoka i da ih samo ispituje ili zahtijeva da budu ispitani u njegovo ime; 4) da tokom postupka može da sjedi i hvata bilješke; 5) da će imati besplatnu pomoć prevodioca ako ne razumije ili ne govori jezik koji se koristi u postupku. Ove garancije pravičnosti postupka treba predvidjeti dopunom Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

Praksa je da osuđeno lice koje napravi disciplinski prestup koji podrazumijeva nepoštovanje kućnog reda, ide prvo na tzv. disciplinski raport, a nakon toga pred disciplinsku komisiju.

151 Istraživanje sprovedeno tokom marta i aprila 2012. godine od strane monitoring tima nevladinih organizacija Akcije za ljudska prava, Centra za antidiskriminaciju „EKVISTA“, Centar za građansko obrazovanje (CGO) i Sigurne ženske kuće.

152 Na pitanje „Da li Vam je dostupan Pravilnik o kućnom redu?“ potvrdno je odgovorilo 150 ispitanika, 298 odgovorilo je odrično, bez odgovora 47.

153 CPT, Izvještaj o posjeti Irskoj, 1998., st. 81 i Italiji, 2004., st. 126.

U KPD-u načelnik nam je pokazao dokumentaciju vezanu za sprovođenje disciplinskog postupka.¹⁵⁴ Nakon što službeno lice podnese prijavu da je učinjen disciplinski prestup, a službena lica uzmu izjave od svih aktera koji su učestvovali u događaju, osuđenik dolazi na tzv. disciplinski raport kod načelnika i disciplinske komisije koju, pored načelnika, čine još i rukovodilac Službe za obezbjeđenje, profesor iz Odsjeka za tretman, kao i pravnik-zapisničar.¹⁵⁵ Ako se radi o teškoj disciplinskoj povredi,¹⁵⁶ osuđeno lice može angažovati advokata o svom trošku. Ukoliko osuđeno lice ne obezbijedi branioca iz redova advokata može tražiti da ga u disciplinskom postupku zastupa službenik iz Zavoda, ovlašćen za pružanje pravne pomoći ili se može samo braniti.¹⁵⁷

Nakon što se osuđeno lice izjasni o prijavi, sprovodi se rasprava tokom koje načelnik uzima u obzir mišljenja rukovodioca Službe za obezbjeđenje kao i profesora iz Odsjeka za tretman. Pravnik je dužan da prati da se tokom postupka ne povrijede prava osuđenog lica.

Nakon sprovedenog postupka, u roku od 48 h, načelnik KP doma donosi rješenje o kažnjavanju ili oslobađanju osuđenog lica, kao i o visini kazne, shodno težini utvrđenog disciplinskog prestupa. Ovo rješenje se uručuje osuđenom licu i objavljuje na oglasnoj tabli.¹⁵⁸ Osuđeno lice ima pravo da direktoru ZIKS-a, u roku od 3 dana, podnese prigovor na odluku o kažnjavanju. Direktor može potvrditi odluku načelnika, ukinuti je ili promijeniti.¹⁵⁹ Protiv odluke direktora ZIKS-a osuđeno lice može pokrenuti upravni spor u roku od tri dana od dana uručenja odluke.¹⁶⁰

Predviđeni rokovi od 3 dana za prigovor i isto toliko za pokretanje upravnog spora, izuzetno su restriktivni i neopravdano ograničavaju pravo na sudsku zaštitu. Za razliku od Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Zakon o upravnom sporu predviđa opšti rok od 30 dana za pokretanje upravnog spora od dana prijema akta protiv koga se takav spor može pokrenuti. Predlažemo produženje propisanog roka za pokretanje upravnog spora, imajući u vidu da se zatvorenici nalaze u težem položaju za vođenje sudskih postupaka od lica koja se nalaze na slobodi, a koja na raspolaganju imaju znatno duži rok (30 dana).

Među pregledanim predmetima uočeno je da je u većini slučajeva dostava potvrđena potpisom osuđenog lica, ali je bilo i nekoliko slučajeva gdje nije bilo potpisa, pa nije bilo moguće utvrditi da li je tom licu uopšte dostavljen primjerak rješenja. U jednom slučaju osuđeno lice je odbilo da primi rješenje, što je i konstatovano na primjerku rešenja. I u Zatvoru Bijelo Polje omogućen je uvid u dokumentaciju vezanu za disciplinski postupak. Pohvalno je da je dokumentacija u načelu uredna, ali je i tu u nekoliko slučajeva primjećeno da nedostaje potpis osuđenog lica, tj. potvrde o prijemu rješenja.

Sva dokumentacija vezana za disciplinski postupak mora biti uredna, dok se prijava i rješenje moraju dostaviti osuđenim licima sa poukom o pravnom lijeku. Neophodno je obezbijediti dokaz o urednoj dostavi. Uredna dostava je neophodna za ostvarivanje prava na pravni lijek. Istu preporuku dao je i CPT-a nakon posjete obavljene 2008 godine.¹⁶¹

154 Posjete obavljene 16 i 27.12.2011. godine.

155 Član 141, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora.

156 Član 55a, ZIKS.

157 Član 139, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011.

158 Član 142, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust, 2011.

159 Član 56, st. 3, ZIKS.

160 Član 64d, st. 1, ZIKS.

161 Iz Izvještaja crnogorskoj vladi o posjeti Crnoj Gori evropskog komiteta za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) obavljenoj od 15. do 22. septembra 2008., st. 77: „KPM preporučuje preduzimanje mjera kako bi se osiguralo da dokumentacija i evidencija o disciplinskim kaznama bude vođena kako treba, da se precizno evidentira vrijeme kada je primjena mjere počela i prestala, kao i da se evidentiraju sve druge

Lica koja su tokom anonimne ankete navela da su boravila u samici su na pitanje o tome da li su u samicu upućeni na osnovu rješenja o upućivanju u samicu odgovorila potvrdno u 71,8 % (94 lica), a negativno u 28,2% slučajeva (37 lica). Osam lica nije dalo odgovor na ovo pitanje. Odluka o upućivanju u samicu je osuđenim licima dostavljena u 91,3% slučajeva (84 lica), a 8,7 % ispitanika (8 lica) je nije dobilo. Pomenutu odluku je 26,8% ispitanika (19 lica) dobilo nakon više dana, a 43,7% (31 lice) poslije 1-2 dana. Odluku je prije upućivanja u samicu dobilo svega 14,1 % ispitanika (10 lica), a prilikom upućivanja u samicu 15,5% (11 lica). Bez odgovora je bilo 13 ispitanika. Dostavljanje odluke nakon upućivanja u samicu, posebno nakon više dana, znatno ugrožava djelotvornost prava na izjavljivanje žalbe i zbog toga treba obezbijediti da se samo izuzetno lica upućuju u samicu prije nego što im se uruči rješenje o tome.

Ukoliko disciplinski prestup ima i elemente krivičnog djela, u tom slučaju obavještava se nadležni Centar Bezbjednosti.

Najbrojniji disciplinski prekršaji tiču se pokušaja unošenja mobilnih telefona.

U Zatvoru Bijelo Polje smo, posjetili jedno lice koje je bilo u samici i koje je kod sebe imalo svoj primjerak rješenja o disciplinskom kažnjavanju.

Mjesečni prosjek tzv. disciplinskih raporta u KP Domu je 22-23.¹⁶² Primjetna je praksa da se licima koja počine tri lakše povrede Pravilnika o kućnom redu automatski izriče najteža disciplinska mjera upućivanje u samicu. Iako je ova praksa u skladu sa Pravilnikom,¹⁶³ na osnovu razgovora sa osuđenima na izdržavanju kazne, kao i onima koji su izdržali kaznu, zaključujemo da ona može biti predmet zloupotrebe i pritiska na osuđena lica, jer ostavlja mogućnost proizvoljnog tumačenja lakših povreda Pravilnika o kućnom redu od strane službe objezbjedenja, o čemu bi načelnik trebalo da povede računa prilikom odlučivanja o kazni.

Tokom razgovora sa pojedinim osuđenima, saznali smo da iako nemaju značajnijih zamjerki na sam disciplinski postupak, neki od njih ne koriste pravo na žalbu prilikom izricanja disciplinske mjere, jer smatraju da Uprava nije objektivna i da bi time samo pogoršali svoj položaj.¹⁶⁴ U anonimnoj anketi 52,8% lica koja su boravila u samici je odgovorilo da se žalilo na ovu odluku, a 47,2% da nije. Načelnik Zatvora Bijelo Polje, nas je obavijestio da su osuđenici često suočeni s neoborivim dokazima o njihovoj odgovornosti u vidu video zapisa, koji žalbu čini bespredmetnom. Takođe, vršenjem uvida u dokumentaciju koja je bila dostupna uočeno je da je bilo slučajeva žalbi osuđenih lica direktoru ZIKS-a, i da su tom prilikom određene žalbe djelimično usvojene, a izrečene kazne smanjene.

Prema Evropskim zatvorskim pravilima (56.1) disciplinski postupak predstavlja posljednju mjeru. Zatvorska uprava, kada god je to moguće, treba da primjenjuje postupke mirenja i medijacije za rešavanje sporova sa i između zatvorenika (56.2).

Primijetili smo dobru praksu u Bijelom Polju gdje se, u slučaju da se primijeti mogućnost pojave nasilja među zatvorenima, pristupa mirenju zavađenih strana gdje posreduju načelnik i profesor u zatvoru. Podstaci ovakvu praksu mirenja (medijacije) u svim jedinicama ZIKS-a.

---

stvari koji se tiču držanja zatvorenika (naročito, precizna lokacija gdje je držan).“ Komitet takođe preporučuje da zatvorenima kojima je izrečena disciplinska kazna uvijek dobiju primjerak rješenja o disciplinskoj kazni, gdje se oni obavještavaju o razlozima za donošenje takvog rješenja, kao i o načinu ulaganja žalbe.

162 Iz razgovora sa načelnikom Kazneno-popravnog doma, Podgorica 16.12.2011. godine.

163 Čl. 136 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011. godine, teža disciplinska povreda, tačka 9.

164 Iz razgovora sa osuđenim licima, Podgorica 2011. godine.

4.5. Usamljenje i premještaj osuđenih lica

CPT prihvata da pored formalnih disciplinskih postupaka, često postoje i drugi postupci na osnovu kojih zatvorenik može biti prisilno razdvojen od drugih zatvorenika iz disciplinskih/bezbjedonosnih razloga (tj. u interesu „održavanja reda“ unutar neke ustanove). To su slučajevi usamljenja i premještaja osuđenika iz jednog zatvora u drugi, po pravilu na geografski udaljenu lokaciju. Međutim, izričito se zahtijeva da i ovi postupci takođe budu praćeni djelotvornim garancijama u cilju zaštite prava zatvorenika, a protiv mogućih zloupotreba. „Zatvorenik mora biti informisan o razlozima zbog kojih su protiv njega preuzete takve mere, osim ukoliko zahtjevi bezbjednosti ne nalažu suprotno, mora mu se pružiti mogućnost da izloži svoja gledišta o toj stvari, te da bude u prilici da se žali na te mere odgovarajućim vlastima.“¹⁶⁵

Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, prema osuđeniku koji „uporno ometa redovan rad i život u organizaciji i prema kome su ostale bezuspješne redovne disciplinske kazne te predstavlja ozbiljnu opasnost po druge osuđene i bezbjednost, starješina organizacije može odrediti **usamljenje** za vrijeme slobodnih časova koje može trajati od jednog mjeseca do jedne godine. Izvršenje ove mjere prekinuće se kad se ljekarskim nalazom utvrdi da tjelesno i duševno zdravlje osuđenog lica ne dozvoljava dalje usamljenje ili kad se ocijeni da su prestali razlozi zbog kojih je usamljenje određeno.“¹⁶⁶

Takođe, „osuđeno lice može biti **premješteno** iz jedne organizacione jedinice u drugu kada je to potrebno zbog sprovođenja propisanog tretmana iz zdravstvenih razloga, razloga bezbjednosti i održavanja reda i discipline. Rješenje o premještaju donosi starješina organizacije.“¹⁶⁷

Međutim, problem je što oba ova člana ne sadrže izričito propisano načelo da će usamljenje, odnosno premještaj, trajati najkraće moguće vrijeme, kao i da će se preispitivati u određenim vremenskim intervalima.¹⁶⁸ Takođe, nije propisano pravo na žalbu (prigovor) protiv ovih rješenja, za razliku od izričito propisanog prava na prigovor protiv rješenja donijetog u disciplinskom postupku.¹⁶⁹ I u ovim slučajevima moralo bi se smatrati da to pravo postoji, u okviru opšteg prava na pritužbu (čl. 34) ili prava na prigovor protiv odluke načelnika organizacione jedinice kojom je osuđenom licu ograničeno neko pravo (čl. 64b, st. 4). U ovo drugom slučaju, problem može da predstavi činjenica da su prava zbog čijeg ograničenja postoji ovo opšte pravo na prigovor usko definisana, pa bi, u cilju pravne sigurnosti, trebalo jasno propisati da protiv rješenja o usamljenju i premještaju, osuđeno lice ima pravo na prigovor, odnosno na vođenje upravnog spora u slučaju da prigovor ne dovede do promjene rješenja. U cilju pravne sigurnosti, potrebno je precizirati i rok u kome se mora donijeti rješenje, npr. odmah ili, izuzetno, ako razlozi bezbjednosti tako nalažu, najkasnije u roku od 24 h od početka usamljenja ili premještaja. Predvidjeti i da se u slučaju kada rješenje nije donijeto u propisanom roku, može odmah pokrenuti upravni spor, a najkasnije u roku od 30 dana od početka primjene mjere.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda je utvrdio da su nakon razgovora sa njim 8. februara 2012., šestorica osuđenika prebačena iz Kazneno-popravnog doma Podgorica na dalje izdržavanje kazne u Zatvor Bijelo Polje, da su im uručena rješenja o premještaju koja je donio direktor, ali da rješenja nisu sadržala ni razloge premještaja, kao ni pravnu pouku.¹⁷⁰

165 CPT standardi, Izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/Inf (92)3, st. 55.

166 Čl. 59, ZIKS.

167 Član 59a, ZIKS.

168 CPT je preporučio preispitivanje bar svaka tri mjeseca. Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008., st. 70.

169 Vidi čl. 56, st. 3, ZIKS.

170 Saopštenje sa sjednice Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore 02.03.2012. godine. Dostupno

Prilikom monitoring posjete Zatvoru Bijelo Polje, izvršen je uvid u dokumentaciju vezanu za premještaj jednog osuđenog lica iz Zatvora Podgorica u Zatvor Bijelo Polje. Uprava zatvora dala je informaciju da je konkretno lice svoj primjerak rješenja o premještaju dobilo, međutim nije bilo potpisa premještenog lica kojim bi se to potvrdilo.

CPT je u vezi s ovim problemom 2008. utvrdio da premještena lica nisu imala nikakav uvid u dokumentaciju u vezi premještaja, pa je dao preporuku crnogorskim vlastima, u skladu sa gore citiranim standardom, koja se i dalje ne poštuje u svakom slučaju.¹⁷¹

Obezbijediti primjenu preporuke CPT-a u vezi prava na žalbu povodom premještaja preciziranjem propisa i u praksi. Rješenja o premještaju moraju sadržati osnov i razloge premještaja osuđenog lica kao i pouku o pravnom lijeku.

4.6. Pravna pomoć

U ZIKS-u ne postoji nezavisna i besplatna pravna pomoć. U slučaju da osuđeno lice želi da se žali na povredu nekih svojih prava, ono se uglavnom za pomoć obraća ili profesoru (koji nije pravnik) ili nekom od zaposlenih pravnika, koji su službenici zatvora, pa se, prema tome, ne mogu smatrati nepristrasnima.¹⁷² Pritom, oni u opisu posla nemaju pružanje pravne pomoći i obaviješteni smo da osuđenim licima „izlaze u susret“.

Osuđena lica mogu angažovati advokata u disciplinskom postupku koji se vodi protiv njih unutar ZIKS-a, u vezi težeg prestupa gdje se može izreći kazna upućivanja u samicu, ali je veliki broj njih u teškom materijalnom stanju, te stoga nisu u mogućnosti da plate njegove usluge. S druge strane, Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći ne predviđa da zatvorenici imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć u vezi disciplinskog postupka u okviru ZIKS-a.

Od lica koja su se žalila protiv odluke o upućivanju u samicu, prema rezultatima ankete, većina je odgovorila da u tom postupku nisu imali pravnu pomoć (61,7%), dok je 38.3% reklo da jesu. Od 18 ispitanika koji su rekli da su imali pravnu pomoć, 14 je tu pomoć dobilo od pravnika, službenika ZIKS-a. Njih 7 je bilo zadovoljno pruženom pomoći, 6 nezadovoljno, a jedan ispitanik nije dao odgovor na ovo pitanje.

U skladu s Evropskim zatvorskim pravilima,¹⁷³ zatvorenici treba da budu informisani o postojećem sistemu besplatne pravne pomoći, tj. o mogućnostima koje imaju na osnovu Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći.¹⁷⁴ S druge strane, ovaj zakon bi trebalo dopuniti tako da se osobama koje se nalaze na izdržavanju kazne, a koje su slabijeg imovnog stanja, omogući pristup besplatnoj pravnoj pomoći u vezi disciplinskih postupaka koji se vode protiv njih, a koji mogu imati za posljedicu upućivanje u samicu.

---

na: [http://www.skupstina.me/index.php?strana=saopstenja&id=4166](http://www.skupstina.me/index.php?strana=saopštenja&id=4166).

171 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2009, st. 78: „Zatvorenik koji se premješta iz jedne u drugu ustanovu i koji se smješta u uslove disciplinskog tretmana treba da bude obaviješten u pismenoj formi o razlozima izricanja te mjere (pri čemu se razumije da se u navođenju razloga mogu isključiti informacije koje se iz razloga bezbjednosti opravdano ne prenose zatvoreniku); zatvorenik za koga je takva mjera predviđena, treba da ima mogućnost da izrazi svoje viđenje date stvari“.

172 U tom smislu, vidi stav CPT-a, Izvještaj o posjeti Ukrajini, septembar 2009. godine, st. 29, gdje se posebno naglašava potreba da pravnici/zastupnici budu nezavisni od službenika zatvora, kao i organa krivičnog gonjenja.

173 Evropska zatvorska pravila, st. 23.3.

174 „Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći“ Službeni list Crne Gore 20/2011 od 15.04.2011. godine.

4.7. Preporuke

- Obezbijediti da lica koja izdržavaju kaznu upućivanja u samicu imaju pravo na posjetu članova porodice i drugih bliskih lica.
- Obezbijediti da sva lica koji se upute u samicu imaju pravo na boravak na svježem vazduhu u minimalnom trajanju od sat vremena dnevno, u skladu sa zakonom.
- Obezbijediti da sva osuđena lica budu blagovremeno i u kontinuitetu upoznata sa svojim pravima i obavezama.
- Svi osuđenici moraju biti upoznati sa sadržinom Pravilnika o kućnom redu. Uprava ZIKS/a ga mora učiniti dostupnim svim osuđenim licima. Idealno bi bilo obezbijediti Pravilnik o kućnom redu u vidu brošure koja bi se dostavljala svakom osuđenom licu prilikom prijema. U međuvremenu, obezbijediti dovoljno primjeraka Pravilnika za zatvorsku biblioteku, kako bi ih mogli izdavati osuđenim licima na njihov zahtjev.
- Za potrebe stranaca obezbijediti prevod Pravilnika o kućnom redu na nekoliko svjetskih jezika.
- Dopunom Zakona o izvršenju krivičnih sankcija predvidjeti sve garancije pravičnosti postupka koje su sadržane u Evropskim zatvorskim pravilima
- Sva dokumentacija vezana za disciplinski postupak mora biti uredna, dok se prijava i rješenje moraju dostaviti osuđenim licima sa poukom o pravnom lijeku. Obezbijediti dokaz o urednoj dostavi.
- Obezbijediti da se svim licima uruči rješenje o upućivanju u samicu prije nego se tamo i upute, a da se samo izuzetno lica upućuju u samicu prije nego što im se uruči rješenje o tome.
- Predlažemo produženje propisanog roka za pokretanje upravnog spora sa 3 na bar 7 dana, imajući u vidu da se zatvorenici nalaze u težem položaju za vođenje sudskih postupaka od lica koja se nalaze na slobodi, a koja na raspolaganju imaju znatno duži rok (30 dana).
- Prilikom izricanja disciplinske mjere upućivanja u samicu, a nakon što osuđeno lice počinu tri lakše povrede Pravilnika o kućnom redu, načelnik bi trebao biti posebno obazriv i ne dozvoliti da ova mjera bude predmet zloupotrebe i vrsta pritiska na osuđena lica, jer ostavlja mogućnost proizvoljnog tumačenja lakših povreda Pravilnika o kućnom redu od strane službe objezbjeđenja.
- U slučaju samopovređivanja ispitati psihičko stanje osuđenog lica i podvrgnuti ga, prema potrebi, odgovarajućoj medicinskoj terapiji. U skladu sa tim trebalo bi izmijeniti zakonske propise koji samopovređivanje isključivo tretiraju kao disciplinski prekršaj podložan kazni. Isto tako, u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija treba precizirati da se u slučaju samopovređivanja obavezno mora pribaviti ljekarsko mišljenje i to prije započinjanja disciplinskog postupka.
- Izmijeniti zakonske odredbe i smanjiti period boravka lica u samici na najviše 21 dan.
- U slučaju izricanja kazne boravka u samici, obezbijediti da kažnjena osoba ostvari neposredni kontakt s ljekarem prije upućivanja u samicu.
- Obezbijediti da o sposobnosti za upućivanje u samicu ne odlučuje ljekar koji se inače stara o zdravlju zatvorenika protiv koga se vodi disciplinski postupak
- Propisati načelo da usamljenje i premještaj treba da traju najkraće moguće vrijeme, kao i da se odluke o usamljenju i premještaju preispituju npr. Svakih mjesec dana ili bar svaka tri mjeseca, kao što je preporuka CPT-a.

- Obezbjediti primjenu preporuke CPT-a u vezi prava na žalbu povodom premještaja preciziranjem propisa i u praksi. Rješenja o premještaju moraju sadržati osnov i razloge premještaja osuđenog lica kao i pouku o pravnom lijeku.

- Dopunom zakona precizirati da protiv rješenja o usamljenju i premještaju, osuđeno lice ima pravo na prigovor, odnosno na vođenje upravnog spora u slučaju da prigovor ne dovede do promjene rješenja. U cilju pravne sigurnosti, precizirati i rok u kome se ovo rješenje mora donijeti, u roku odmah ili, izuzetno, ako razlozi bezbjednosti tako nalažu, najkasnije u roku od 24 h od početka usamljenja ili premještaja. Predvidjeti i da se u slučaju kada rješenje nije donijeto u propisanom roku, može odmah pokrenuti upravni spor, a najkasnije u roku od 30 dana od početka primjene mjere.

- Obavijestiti osuđena lica o uslovima za pristup besplatnoj pravnoj pomoći na osnovu Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći. Dopunom ovog zakona, omogućiti licima koja se nalaze na izdržavanju kazne, a slabijeg su imovnog stanja, da imaju pristup besplatnoj i nepristrasnoj pravnoj pomoći u disciplinskim postupcima koji se protiv njih vode.

- Podstaći mirno rješavanje sporova među osuđenicima u svim jedinicama ZIKS-a.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 16, 17, 18... do 34).

5. USLOVI SMJEŠTAJA

5.1. Opšte napomene

Na teritoriji Crne Gore postoji jedan Zavod za izvršenje krivičnih sankcija (ZIKS), s objektima u Podgorici (Spuž), i Bijelom Polju (u blizini samog centra grada). I u Podgorici i u Bijelom Polju u okviru objekata ZIKS-a postoje istražni zatvori u kojima borave pritvorena lica (Zatvor Podgorica i Zatvor Bijelo Polje). U Podgorici se izdržavaju i kratke kazne (do 6 mjeseci) i duge kazne (preko 6 mjeseci), dok se u Bijelom Polju izdržavaju samo kratke kazne i to samo muškarci, dok se žene upućuju u Podgoricu.

U Podgorici se nalaze sledeće zatvorske jedinice:

- **Zatvor Podgorica** („Istražni zatvor“)
- **Kazneno–popravni dom** („KPD“)
- **Zatvor za kratke kazne.**

5.2. Nedovoljan kapacitet i prenaseljenost

Ukupan kapacitet zatvora u Podgorici i Bijelom Polju u okviru ZIKS-a u novembru 2011. bio je 1100 mjesta, a ukupno brojno stanje lica lišenih slobode tog meseca bilo je 1369,¹⁷⁵ pa je 284 lica bilo prekobrojno u odnosu na predviđeni smještajni kapacitet. Najviše prekobrojnih osuđenika smješteno je u Kazneno–popravnom domu u Podgorici (KPD) i Zatvoru Bijelo Polje.

Na dan 11. juna 2012., odnos ukupnog broja zatvorenika i kapaciteta ZIKS-a iznosio je 1189:1100.¹⁷⁶ U istražnim zatvorima u Podgorici i Bijelom Polju nije bilo prekobrojnih, već je broj pritvorenika znatno ispod kapaciteta (Podgorica 283:370; Bijelo Polje 32:50). Kapaciteti za osuđena lica su preopterećeni.

Na kraju 2011. godine ukupno 1197 osoba čekalo je da se oslobodi mjesto u ZIKS-u da bi započeli s izdržavanjem kazne,¹⁷⁷ što ukazuje da je Crnoj Gori potreban bar još jedan zatvorski kompleks i to i većeg kapaciteta nego što je postojeći.

Zbog nedostatka kapaciteta i postojeće prenatrpanosti, ZIKS je bio prinuđen da vrati veći broj lica koja su sudovi uputili na izdržavanje kazne. Poseban problem na koji je i Ministarstvo pravde tokom 2011. godine više puta upozoravalo su visoko rizične kategorije osuđenih izvršilaca krivičnih djela, koji su na slobodi zbog nedostatka kapaciteta.¹⁷⁸

¹⁷⁵ ZIKS, Z-KD-br 355-11, 15. 12. 2011, Podgorica.

¹⁷⁶ ZIKS, Z-MS-br. 40-1/12, 13. 6. 2012, Podgorica.

¹⁷⁷ Vlada Crne Gore i Ministarstvo Pravde, Izveštaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu.

¹⁷⁸ U navedenom kontekstu je ocijenjeno da je „neprihvatljiva konstatacija direktora Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija da je odlaganje izvršenja kazne zatvora nametnuto kao jedna od mjera za prevazilaženje problema prenaseljenosti i da se pokazala kao veoma efikasno i svrsishodno sredstvo.“ Izveštaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Ministarstvo pravde, maj 2012., str. 36.

U istražnom zatvoru u Podgorici više nema prekobrojnih, za razliku od drastičnog stanja koje je tamo zatekao CPT prilikom posjete u septembru 2008. godine.¹⁷⁹ I u 2009. godini, u istražnom zatvoru je bilo čak 600 lica, iako je kapacitet bio 320.¹⁸⁰ U međuvremenu je kapacitet povećan na 370 mjesta, a broj pritvorenika smanjen.¹⁸¹ Na dan naše posjete, 30. januara 2012, u istražnom zatvoru u Podgorici bilo je 303 pritvorenika, a četiri mjeseca kasnije, 8. maja 2012, bilo ih je 285¹⁸², što ukazuje i na tendenciju racionalnijeg određivanja pritvora od strane sudova.

S druge strane, istražni zatvor u Bijelom Polju, kapaciteta za 50 osoba, u novembru 2011. imao je 13 prekobrojnih, ali se do kraja godine ovaj broj smanjio na 43.¹⁸³

Prilikom monitoring posjeta 2011. i 2012. godine¹⁸⁴ uočeno je da je svaki osuđenik i pritvorenik imao svoj krevet.

U Pravilniku o uslovima koje moraju zadovoljavati prostorije u kojima se smještaju i koje koriste osuđenici, propisano je da „prostorije za spavanje moraju biti prostrane, tako da na svako osuđeno lice dolazi najmanje 8 m², odnosno 20 m³, prostora.“¹⁸⁵ Iako je propisani standard dvostruko bolji od minimalnog evropskog standarda od 4 m²¹⁸⁶ za grupne sobe, koji je utvrdio CPT, situacija u praksi se razlikuje, jer se ni standard od 4 m² po osuđeniku još uvijek ne poštuje na nivou cijelog ZIKS-a. Najgore stanje je u zatvoru u Bijelom Polju i paviljonu „A“ KPD u Podgorici. U svim drugim zgradama postoje i dalje prenaseljene sobe, sa po 1-2 prekobrojne osobe.

CPT je 2008. godine obaviješten o planovima Vlade da izgradi nove zatvorske ustanove u Bijelom Polju (200 mjesta) i Kotoru (150) mjesta i otvori ih do kraja 2009. godine, što se nije desilo.¹⁸⁷ U međuvremenu je master planom Vlade iz januara 2011. predviđena izgradnja zatvora za duge kazne i zatvorske bolnice u Spuzi, kao i zatvora u Bijelom Polju.¹⁸⁸ Više se ne planira izgradnja zatvora u Kotoru.¹⁸⁹ Prilikom monitoring posjeta, do juna mjeseca 2012. godine, još uvijek se nije počelo sa izgradnjom objekata predviđenih master planom.

Od 2008. godine do juna 2012., u KPD Podgorica izgrađeno je novo žensko odjeljenje, u toku je bila rekonstrukcija paviljona „F“ u zatvor visoke bezbjednosti za najduže kazne, renovirane su prostorije i kupatilo u Zatvoru za kratke kazne, renovirane su prostorije u Istražnom zatvoru Podgorica. U istražnom zatvoru Bijelo Polje adaptirana je prostorija za stomatološku ambulantu, i kupatilo, u toku monitoring posjeta u 2012., u toku su bili radovi na osmatračnici i proširivanju kapaciteta istražnog zatvora. Uređivan je dio za šetnju istražnog dijela zatvora u Bijelom Polju, renovirane su prostorije za posjete, kancelarija za sprovodničku službu, bife bar za službenike, započeto je renoviranje radionice, prilagođavali su se prilazi za korisnike invalidskih kolica, u planu je bilo pre-

179 U septembru 2008., kada je CPT posjetio istražni zatvor u Podgorici, u njemu je bilo smješteno 515 pritvorenika, iako je službeni kapacitet objekta 320 (izvještaj CPT o posjeti Crnoj Gori, mart 2009, tač. 55).

180 Izvještaj o stanju i radu Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2009. godinu.

181 Službeni Dopis ZIKS, Zkd-br 355-11, 15. 12. 2011, Podgorica.

182 Posjeta 30. 01. 2012. godine i posjeta 09. 05. 2012. godine.

183 U novembru 2011. broj pritvorenika u Bijelom Polju bio je 63, ZIKS, Z-KD-br. 355 /11, 15.12.2011.

184 Posjete sprovedene u Podgorici u 2011. godini, 3. novembar, 8. novembar, 18. novembar, 29. novembar, 16. decembar, 23. decembar, 27. decembar, 29. decembar; u 2012. godini, 20. februar, 13. mart, 14. mart, 9. april, 9. maj i 11. maj. Posjete sprovedene u Bijelom Polju bile su 9.12.2011. i 16.01.2012. godine.

185 Pravilnik o uslovima koje moraju zadovoljavati prostorije u kojima se smještaju i koje koriste osuđena lica, odjeljak II, čl. 4, Podgorica 2006, član 4.

186 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 58: „Cilj treba da bude poštovanje standarda od 4 m² prostora po osuđeniku“.

187 CPT u izvještaju o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 42, pasus 2.

188 Prijedlog Akcioni plan unaprijeđenja zatvorskog sistema, Podgorica, avgust 2011.

189 Prilikom razgovora sa Upravom ZIKS, u monitoring posjetama 2011. i 2012.

uređenje osmatračkih mjesta. U toku je rad i na adaptaciji i proširivanju kancelarijskog prostora u svim organizacionim jedinicama ZIKS-a¹⁹⁰. Napravljena je nova upravna zgrada ZIKS u Podgorici, kao i službene prostorije zatvora u Bijelom Polju.¹⁹¹

Međutim, do danas nisu renovirane ili izgrađene one cjeline na koje je CPT posebno ukazao kao na urgentne još prije četiri godine: paviljon „A“ KPD u Podgorici i zatvor u Bijelom Polju.¹⁹²

5.3. Smještaj i uslovi za izdržavanje kazni za osobe sa invaliditetom

Uslovi smještaja i postupanje prema osobama sa invaliditetom, koje izdržavaju kaznu zatvora, nisu posebno propisani Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija ili podzakonskim aktom. U okviru ZIKS-a postoje samo dvije sobe adaptirane za lica koja su korisnici invalidskih kolica, površine oko 15 m², u okviru zatvora za kratke kazne i nove jedinice za smještaj žena.¹⁹³ Od toga, soba u zatvoru za kratke kazne nije dovoljno prilagođena korisniku invalidskih kolica, jer je kupatilo nedovoljne površine.¹⁹⁴

U KPD-u ne postoje posebno adaptirane sobe za osobe sa invaliditetom, što može dovesti do kršenja Zakona o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom u slučaju da se takva osoba uputi na izdržavanje kazne u ovaj dio zatvora.¹⁹⁵ Zatvorski uslovi koji ugrožavaju ljudska prava ne mogu se pravdati nedostatkom materijalnih sredstava.¹⁹⁶

Pristupačnost prilaza ne postoji za korisnike invalidskih kolica u KPD-u, osim na samom ulazu Disciplinskog odjeljenja. U neformalnom razgovoru sa službenicima, saznali smo da su rijetki slučajevi izdržavanja kazni korisnika invalidskih kolica. Na pitanje kako bi se osoba smjestila u paviljone u okviru KPD-a, službenici su odgovorili da bi se korisnik invalidskih kolica fizički prenosio do sobe.

Iz Uprave Zatvora u Bijelom Polju obaviješteni smo da će se u toku 2012. godine posebno adaptirati prostorije za lica sa invaliditetom, a prilikom posjete smo primijetili da je u toku bila adaptacija prilaza za korisnike invalidskih kolica.

U istražnom zatvoru u Podgorici, na donjem spratu postoji soba namijenjena korisnicima invalidskih kolica, ali koja opet nije dovoljno prilagođena njihovim potrebama, jer toaleti i kupatila nisu prilagođeni, a ulazna vrata su nedovoljne širine.

U istražnom zatvoru u Bijelom Polju ne postoje posebno prilagođene prostorije za pritvorenike koji su korisnici invalidskih kolica.

Za razliku od drugih posjetilaca ZIKS-a, korisnici invalidskih kolica se pretresaju napolju, jer ne postoje prilagođene prostorije za pretres lica, a nemoguć je i prolaz kolica kroz skener na vratima. Prilikom posjete 30.12.2011., uvjerali smo se da za pretres napolju ne postoji sklonište od loših vremenskih prilika.

190 Službeni dopis ZIKS, ZKD-br 355-11, od 15. 12. 2011. godine, strana 7, pasus 8.

191 Obilazak Monitoring tima, 3.11.2011. u Podgorici i 9.12.2012. i 16.01.2012. u Bijelom Polju.

192 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 54 i 59.

193 Obilazak monitora 29.12.2011. i 11.05.2012.

194 Obilazak monitoring tima 29.12.2011. Podgorica, kao i 09.04.2012. godine.

195 „Diskriminacija lica sa invaliditetom postoji u slučaju kad nijesu preduzete posebne mjere, za otklanjanje ograničenja, odnosno, nejednakog položaja u kom se ta lica nalaze“ Zakon o zabrani diskriminacije, Sl. list CG, 39-2011, član 18.

196 Evropska zatvorska pravila, Deo I – osnovni principi, 4.

5.4. Smještaj maloljetnika

Maloljetni zatvorenici se smještaju u dio zatvora koji je odvojen od dijela za odrasle, osim ako se ne smatra da je to u suprotnosti sa najboljim interesima maloljetnika.¹⁹⁷ U slučaju da ne postoji zatvor za maloljetnike, maloljetnici u pritvoru, osim službi koje su dostupne svim pritvorenim licima, moraju imati pristup i socijalnoj, psihološkoj i obrazovnoj službi, religioznim i rekreativnim programima ili odgovarajućim programima koji su dostupni maloljetnicima u zajednici.¹⁹⁸

Broj maloljetnika u pritvoru ZIKS: ¹⁹⁹

za 2009. godinu – 10;

za 2010. godinu – 8

za 2011. godinu – 7

U vrijeme naše posjete u Istražnom zatvoru bila su smještena dva maloljetnika. Nismo stekli utisak da se maloljetnim licima u pritvoru obezbjeđuju svi programi u skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima. Kada su u pitanju maloljetna lica u istrazi, CPT preporučuje da njihov kontakt sa spoljnjim svijetom treba aktivno promovisati, jer mnogi od njih možda imaju probleme u ponašanju koje se tiču emocionalne uskraćenosti ili nedostatka socijalnih vještina.²⁰⁰

Po mišljenju CPT-a ukoliko se, u izuzetnim okolnostima, maloljetna lica drže u nekoj ustanovi namijenjenoj odraslima, ona moraju biti smještena odvojeno od odraslih, u zasebnoj jedinici posebno uređenoj za lica njihove dobi, koja omogućava režim prilagođen njihovim potrebama i zapošljava osoblje obučeno za rad sa maloljetnicima. Komitet smatra da smještanje maloljetnih zatvorenika zajedno sa odraslim zatvoreniciima nosi sobom takve rizike da to uopšte ne treba da se dešava.²⁰¹ Prema Pravilniku o kućnom redu (čl. 153) maloljetna lica lišena slobode smještaju se odvojeno od ostalih lica lišenih slobode.²⁰² Maloljetnici koji izdržavaju kaznu zatvora u ZIKS-u se smještaju u „F“ paviljonu. S obzirom na to da je trenutno u toku rekonstrukcija ovog paviljona, nije izvjesno gdje će se ubuduće smještati maloljetnici. U periodu od 2009. godine do juna 2012. godine u ZIKS-u nije bilo maloljetnika na izdržavanju kazne zatvora.²⁰³ Prema riječima direktora KPD-a, ne postoji potreba za izgradnjom Zatvora za maloljetnike, jer je veoma mali broj maloljetnih lica kojima se izriče kazna zatvora.

Po navodima direktora KPD-a kada se na izdržavanju kazne zatvora nalazi samo jedno maloljetno lice, ono se smješta sa punoljetnim osuđenikom, da bi se izbjegla izolacija maloljetnika, pri čemu se vodi računa o psihofizičkim karakteristikama punoljetnog osuđenika.

Da bi se izjela izolacija maloljetnih osuđenih lica, CPT preporučuje da se maloljetnicima omogući da učestvuju u aktivnostima izvan ćelije zajedno sa odraslima, pod nadzorom službenika.²⁰⁴ Zaštitnik ljudskih prava i sloboda naglasio je da ne postoje odgovarajući uslovi za rad sa maloljetnim prestupnicima, zbog nepostojanja institucionalnog okvira za adekvatno zbrinjavanje

197 Evropska zatvorska pravila, stav 35.4.

198 Evropska zatvorska pravila, stav 35.1.

199 Pismeni odgovor ZIKS-a, od 28.2.2012.

200 CPT Izvještaj o posjeti Crne Gore, 2008, st. 71, str. 37.

201 CPT Izvještaj o posjeti Crne Gore, 2008, st. 44, str. 28.

202 Član 153, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

203 Pismeni odgovor ZIKS, 28.2.2012.

204 CPT Izvještaj o posjeti Crne Gore 2008, st. 44, str. 28.

maloljetnika i obezbjeđivanje procesa resocijalizacije i reintegracije ovih lica.²⁰⁵ Potrebno je obezbijediti uslove za doslednu primjenu čl. 153. Pravilnika o kućnom redu, a izolaciju maloljetnika spriječiti tako što će im se omogućiti uključivanje u razne vrste aktivnosti shodno članu 154²⁰⁶ i 155²⁰⁷ pomenutog Pravilnika.

U skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima²⁰⁸ maloljetnicima treba obezbijediti i poseban tretman nakon izlaska iz zatvora.

Prema navodima direktora ZIKS od 22. juna 2012., maloljetna lica će se ubuduće smještati u odvojeni paviljon „F“.

5.5. Internet stranica

ZIKS ima internet stranicu, koja se ne ažurira redovno (na dan 10. juna 2012., posljednja objavljena vijest bila je od 24. februara), ne sadrži novije podatke o brojnom stanju ili drugim aktuelnim dešavanjima u vezi Zavoda, kao što su preduzete ili planirane aktivnosti povodom proširivanja prostorija za smještaj osuđenika i sl.²⁰⁹ U prvoj polovini 2012., na sajtu su objavljeni zakoni i neki podzakonski akti koji uređuju rad ZIKS, ali ne svi. Korisno bi bilo objaviti na internet stranici ZIKS-a sve podzakonske akte koji uređuju rad ustanove, kao i ažurirane informacije o brojnom stanju, razvojnim projektima i aktuelnim događajima.

5.6. Dostupnost zatvorske posteljine i vešeraja

Svaki zatvorenik ima pravo na zaseban krevet i sopstvenu i prikladnu posteljinu, koja se održava u dobrom stanju i mijenja dovoljno često.²¹⁰ Prilikom posjete 2008., CPT je preporučio da se obezbijedi da svaki zatvorenik ima krevet i odgovarajuću posteljinu.²¹¹

Prema Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, „svako osuđeno lice zadužuje se sa posebnim ležajem i posteljinom. Posteljinu sačinjavaju: dušek, jastuk, jastučnica, dva čaršafa i pokrivač. Broj pokrivača određuje se zavisno od klimatskih uslova i godišnjeg doba (u zimskom periodu tri, a u ljetnjem dva)“.²¹² „Posteljina bi trebalo da se mijenja najmanje jednom u 14 dana“.²¹³

Na osnovu sprovedene ankete u KPD i zatvoru za kratke kazne u Podgorici, 86,1% ispitanika izjasnilo se da im nije omogućeno da koriste zatvorsku posteljinu. Takođe, većina usmeno intervjuisanih osuđenika u okviru KPD su istakli da ne znaju da imaju pravo na usluge vešeraja, kao ni mogućnost korišćenja zatvorske posteljine. Ova saznanja su potvrdili i rezultati ankete, prema kojima se polovina (50,5%) ispitanika izjasnila da im nije omogućeno da se njihova posteljina redovno pere u vešeraju.

205 „Poseban izvještaj o maloljetnicima u sukobu sa zakonom“, Podgorica, decembar 2006. godine.

206 Radni tretman maloljetnih lica odvija se u radioničkim prostorima u kojima rade i ostala lica lišena slobode s tim da se, po mogućnosti, rasporede u zasebne radne cjeline, kako bi bili što više odvojeni od drugih osuđenih lica.

207 Maloljetna lica lišena slobode mogu učestvovati zajedno sa ostalim osuđenim licima u pojedinim sportskim, kulturno-umjetničkim i slobodnim aktivnostima po odobrenju načelnika organizacione jedinice, pod kontrolom specijalnog pedagoga i pripadnika Sektora obezbjeđenja.

208 Evropska zatvorska pravila, stav 35.3.

209 www.ziks.me.

210 Evropska zatvorska pravila, 21.

211 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 58.

212 Kućni red za izvršenje kazne zatvora, čl. 36, st. 1. i stav 2, avgust 2011., Podgorica.

213 Kućni red za izvršenje kazne zatvora, čl. 39, st. 2, avgust 2011., Podgorica.

Prilikom posjete 11. maja 2012., posjetili smo vešeraj, u kome su bile zaposlene tri osuđenice. Primijetili smo da ova prostorija nema klimatizaciju i da je unutra veoma zagušljivo, zbog isparavanja mašina, što stvara nezdravu atmosferu. Takođe, kapacitet vešeraja (dvije velike mašine i jedan valjak za peglanje), teško da odgovara broju zatvorenika Zavoda u Podgorici, koji iznosi oko 1200,²¹⁴ pa bi ga trebalo povećati, pogotovo kada se svi osuđenici obavijeste da imaju pravo na pristup vešeraju.

5.7. Prostorije za bračne posjete

Postoje tri prostorije za bračne posjete na nivou cijelog KPD i zatvora za kratke kazne. Uslovi u ovim prostorijama su loši, zagušljivo je, zidovi su neokrečeni. U sobama se nalaze bračni kreveti.

Trebalo bi povećati broj ovih soba i urediti ih.

5.8. Prostorije za vjerske obrede

U ZIKS-u ne postoji posebno namijenjena prostorija za upražnjavanje vjerskih obreda. Dnevni boravci ili hodnici se, po potrebi, prilagođavaju za ovu svrhu. Trebalo bi urediti prostoriju za vjerske obrede, kako je to ranije najavljivano.

5.9. Upotreba uređaja za domaćinstvo

Iako to nije predviđeno Pravilnikom o kućnom redu, osuđenima se omogućava da u dnevnim boravcima, a ponegdje i u sobama, koriste električne uređaje za grijanje, kuvanje i hlađenje. Ovo bi trebalo urediti Pravilnikom radi sigurnosti korisnika i protivpožarne zaštite.

5.10. Pušenje

Prilikom posjeta istražnom zatvoru i svim paviljonima u okviru KPD i zatvoru za kratke kazne, uočili smo da osuđenici puše u sobama, kao i u dnevnim boravcima. Prema rezultatima ankete, gotovo polovina ispitanika (43.5%) izjasnilo se da im smeta pušenje u sobama. Takođe, prema Zakonu o ograničavanju upotrebe duvanskih proizvoda („Sl. list RCG“ br. 52/04 od 2.8.2004., „Sl. list Crne Gore“, br. 32/11 od 1.7.2011.), zabranjeno je pušenje na javnom mjestu, u koje se ubrajaju i ustanove za smještaj lica na izdržavanju krivičnih sankcija (čl. 4, st. 2, tač. 7).

5.11. Preporuke – opšti dio

Preduzeti mjere da se riješi problem prenaseljenosti i postigne usklađenost s evropskim standardima. Propisati minimalni standard slobodnog prostora od 4 m² po osuđeniku, u skladu sa međunarodnim standardom i poštovati ovaj standard u praksi.

214 Tačno brojno stanje u novembru 2011. bilo je 1193. Dopis Z-KD-br 355-11, datum 15.12.2011.

Potrebno je:

- Hitno renovirati i proširiti paviljon „A“ u okviru KPD ;
- Srušiti neuslovne barake na tzv. „ekonomiji“ (paviljon „E“ u okviru KPD) i izgraditi nove objekte za smještaj osuđenika;
- Proširiti farme i izgraditi staklenu baštu za uzgajanje povrća i cvijeća;
- Izgraditi novu zgradu istražnog zatvora Podgorica;
- Povećati broj prostorija za bračne posjete i urediti ih;
- Obezbijediti posebnu zatvorsku jedinicu za maloljetna osuđena lica;
- Sve objekte prilagoditi za osobe sa invaliditetom;
- Postaviti više nadstrešnica u svim dvorištima;
- Prilagoditi određene prostorije za vjerske obrede,
- Nastaviti sa adaptacijom i posebnih prostorija za samice u istražnom zatvoru zatvora u Podgorici;
- Izgraditi, u skladu s planom, novu zgradu zatvora u Bijelom Polju;
- Izgraditi, u skladu s planom, novi zatvor za duge kazne u Podgorici ;
- Izgraditi, u skladu s planom, Specijalnu bolnicu ;
- Redovno ažurirati internet stranicu ZIKS-a, objaviti sve podzakonske akte koji uređuju rad ustanove, kao i ažurirane informacije o brojnom stanju, razvojnim projektima i aktuelnim događajima;
- Podstaci primjenu alternativnih sankcija, posebno rada u opštem interesu, kako bi se smanjio broj osuđenih lica koji kaznu izdržavaju u zatvoru;
- Donijeti Pravilnik o postupanju prema licima sa invaliditetom u ZIKS-u;
- Adaptirati posebnu prostoriju za pretres lica sa invaliditetom, kako bi se na odgovarajući način mogla izvršiti proceduralna ovlašćenja pretresa. Korisnicima invalidskih kolica obezbijediti da svi prilazi, ulazi, kao i sobe za smještaj osuđenika i pritvorenika kao lica sa invaliditetom, budu adaptirani tako da ih mogu koristiti;
- Obezbijediti odgovarajući smještaj za osuđenike i pritvorenike, koji su korisnici invalidskih kolica, a takođe, korisnicima invalidskih kolica prilagoditi toalete;
- Obezbijediti, po pravilu, izdvojen smještaj maloljetnika od odraslih lica prilikom izdržavanja pritvora i kazne, bilo kroz osnivanje posebnih ustanova ili adaptaciju prostorija postojećih ustanova. Obezbijediti im poseban tretman i aktivno promovisati njihov kontakt sa spoljnjim svijetom;
- Izraditi brošure o smještanju maloljetnika u ZIKS-a. Učiniti transparentnima sve informacije koje se odnose na režim koji će se ubuduće sprovoditi prema osuđenim ili pritvorenim licima koja su maloljetna;
- Klimatizovati vešeraj i obezbijediti da njegov kapacitet bude dovoljan za cio ZIKS;
- Obavjestiti sva pritvorena i zatvorena lica da imaju pravo na zatvorsku posteljinu, kao i da imaju pravo da im se zatvorska ili lična posteljina redovno pere u vešeraju;

- S obzirom na to da se zatvorenicima omogućava korišćenje različitih aparata za domaćinstvo uključujući elektonske uređaje, uređaje za grijanje, pripremanje hrane, plinske flaše, i sl. potrebno je Pravilnikom o kućnom redu regulisati njihovu upotrebu, a u cilju sigurnosti upotrebe i zaštite od požara;
- Zabraniti pušenje, osim u posebno označenim prostorima;

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 34, 36, 37, 38, 46, 61, 65, 66, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 152).

5.12. Kazneno–popravni dom Podgorica (KPD)

U Kazneno-popravnom domu (u nastavku „KPD“) u Podgorici borave lica lišena slobode koja izdržavaju kaznu za krivična djela za koja je predviđena kazna preko 6 mjeseci zatvora, tzv. duge kazne.²¹⁵

KPD čine paviljoni „A“, „B“, „C“, „D“ i „Disciplinsko odjeljenje“, u okvirima takozvanog „Krug“ unutar bedema, i Poluotvoreno odjeljenje, koga čini zgrada Poluotvorenog odjeljenja (POO), barake, tzv. „ekonomija“ ili paviljon „E“, štale i paviljon „F“, koji se trenutno rekonstruiše u odjeljenje za zatvorenike sa kaznama preko 10 godina. Svi paviljoni su renovirane zgrade, osim paviljona „A“ i „E“.

Iako je ukupan kapacitet KPD 470 mjesta, u njemu je na kraju 2011. godine boravilo ukupno 730 osuđenih lica.²¹⁶ U martu 2012. u KPD-u je bilo 690 osuđenih lica.²¹⁷ Ukupan broj soba je 143. Prenaseljenost je najizraženija u okviru KPD, gdje boravi oko 40% više osuđenih lica, u odnosu na stvarni kapacitet.²¹⁸

Na pitanje koje je CPT postavio u izvještaju o posjeti 2008. godine o namjeni dva paviljona koja su tada bila u izgradnji, od uprave ZIKS-a nismo dobili odgovor.²¹⁹

Na svim prozorima paviljona u okviru Kruga, nalaze se pleksiglas table, koje, prema ocjeni CPT, omogućavaju dovoljan ulazak svježeg vazduha i prirodne svjetlosti. Prilikom monitoring posjeta 2012. godine, službenici su objasnili da su table postavljene iz bezbjedonosnih razloga, da se osuđenici ne bi međusobno dovikivali i da bi nadzirali ostale osuđenike na šetnji. Jedino paviljon „A“ na prozorima ima postavljene metalne rešetke.

Režim „otvorenih vrata (soba)“ vlada u svim paviljonima KPD, osim u paviljonu „C“ i „Disciplinskom odjeljenju“, što je i CPT u posjeti Crnoj Gori ocijenio kao dobru praksu.²²⁰

U okviru KPD nalaze se radionice koje su donekle obnovljene i opremljene sredstvima za rad, ali nisu proširene tako da omoguće povećanje broja radno angažovanih lica do 80% kako je CPT

215 Priručnik za osuđena lica, odjeljak-gdje se izvršava kazna zatvora, preuzeto sa sajta www.ziks.me, Podgorica.

216 Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2012. godinu, Ministarstvo pravde, maj 2012, str. 73.

217 Terensko istraživanje NVO monitoring tima, „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika“, Podgorica, mart i april 2012. godine.

218 Direktor ZIKS Miljan Perović, na sastanku 22.06.2012. godine.

219 Upravi ZIKS-a nije bilo poznato na koje se objekte konkretno misli.

220 CPT izvještaj stav 52. „Što se tiče aktivnosti, pozitivno je to što osuđena lica, tokom dana, imaju režim otvorenih vrata.“

obaviješten 2008. godine.²²¹ Postoji plastenik, manjeg kapaciteta. Takođe, postoji i teretana na otvorenom. Međutim, staklena bašta za uzgajanje povrća još nije izgrađena, iako je delegacija CPT obaviještena o planovima da se izgradi staklena bašta, otvori kompjuterska sala i nova teretana.²²² Kompjuterska sala je u međuvremenu otvorena u zgradi Poluotvorenog odjeljenja. Prilikom naše posjete, zatekli smo 4 kompjutera, od kojih je jedan bio u kvaru. Međutim, nijedan paviljon u okviru tzv. „kruga“ KPD nema kompjutersku salu, pa preporučujemo da se ona opremi, imajući u vidu i posebno interesovanje koje su za tim pokazali osuđenici u anketi koju smo tamo sproveli.²²³

Osposobiti kompjutersku salu u paviljonima u okviru „kruga“ KPD.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ove preporuke do kraja projekta u martu 2013. godine (preporuka 85).

5.13. Disciplinsko odjeljenje KPD

Disciplinsko odjeljenje je poseban novosagrađeni paviljon. Smještajni kapacitet je 8 samica²²⁴ Obaviješteni smo od strane načelnika KPD da je taj broj mali u odnosu na broj zatvorenika, što u praksi predstavlja problem.²²⁵ Dešava se da se zbog toga licima koja su u samici prekida kazna, da bi se na njihovo mjesto dovela druga kažnjena lica, i da je potrebno povećati broj disciplinskih ćelija u KPD.

Tri samice su pod video nadzorom. Samice su veličine od oko 9 m², s odvojenim toaletom. Nemaju ugrađena zvona za uzbunu, iako je CPT u posjeti Crnoj Gori, u martu mjesecu 2009. preporučio da se ona uvedu.²²⁶ Samice su okrečene i opremljene krevetom, stolom, stolicom, koji su pričvršćeni za pod. Prostorija za službenike je odvojena dužinom hodnika od samica. Osuđenik se odvodi na kupanje iz samice u posebno izdvojene kupaone. Od zatvorske posteljine uočili smo samo dušek i ćebe u samicama, u kojima nije bilo smještenih disciplinski kažnjenih lica.²²⁷ Nismo posjetili samicu gdje je neko bio smješten.

Dvorište za šetnju disciplinski kažnjenih osuđenika, nema nadstrešnicu za sklanjanje od nepovoljnih vremenskih prilika, što je evidentirano kao problem i prilikom posjete CPT-a Crnoj Gori, 2008. godine.²²⁸ Umjesto nadstrešnice, postavljene su žice. U razgovoru sa službenicima, 13.03.2012., saznali smo da se žičanom mrežom na ovaj način sprječava moguće bjekstvo, npr. helikopterom, što ne objašnjava zbog čega pored propusne mreže nema i nadstrešnice. Prema rezultatima sprovedene ankete u martu i aprilu 2012. godine, 87% osuđenika je smatralo da je u dvorištu KPD-a i Zatvora za kratke kazne potrebno postaviti više skloništa od nepovoljnih vremenskih prilika.²²⁹

Ugraditi u svim disciplinskim ćelijama zvona za poziv,

Ugraditi video nadzor u preostale ćelije i dvorišnom dijelu koji je predviđen za šetnju.

221 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 52.

222 CPT izvještaj o posjeti Crnoj Gori, stav 53, 2008. godine.

223 Detaljnije vidi u okviru poglavlja „Tretman“.

224 Dopis Z-br335-11, 15. 12. 2011, tabela iz dijela „Osuđenici, Kazneno popravni dom“.

225 Iz razgovora sa načelnikom Kazneno-popravnog doma, Podgorica 27. 12. 2011. godine.

226 CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 79.

227 Monitoring posjeta 19. 11. 2011. godine, Podgorica.

228 CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 52. „Međutim, dvorišta nemaju nikakvo sklonište od nepovoljnih vremenskih uslova“.

229 HRA istraživanje sprovedeno u ZIKS-u, mart, april 2012., Podgorica.

Postaviti klupu za sjedenje, sportske rekvizite i nadograditi nadstrešnicu - sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika u dvorištu za šetnju.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 88, 89 i 90).

5.14. Dvorište

Dvorište za šetnju KPD-a je prostrano i okruženo betonskim zidinama. Dio dvorišta je opremljen spravama za teretanu, čije su opremanje finansijski pomogli osuđenici. Mjesto gdje se nalaze sportski rekviziti je pod nadstrešnicom. Međutim, ni ovdje, na na preostalom dvorišnom terenu, ne postoji mogućnost zaklanjanja od nepovoljnih vremenskih prilika što je kritikovao i CPT u izvještaju 2009. godine.²³⁰ Postoji i sportski teren za košarku i mali fudbal.

U okviru dvorišta nalaze se paviljoni „A“, „B“, „C“, „D“ i „Disciplinsko odjeljenje“. Ispred paviljona „A“, „B“ i „D“, nema postavljenih klupa za sjedenje, a iza ovih paviljona je postavljeno 11 klupa.

Uslovi za sport i rekreaciju bi mogli biti znatno bolji, uz manja finansijska ulaganja (npr. nabavku stolova za stoni tenis, postavljanje nadstrešnica, obilježavanje staze za trčanje...).

U dvorišnom dijelu posaditi više zelenila.

Postaviti klupe za sjedenje u dvorišnom dijelu, ispred paviljona „A“, „B“ i „D“.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 91 i 92).

5.15. Kuhinja i trpezarija

Kuhinja KPD-a ima dovoljno posuđa i opreme za pripremu hrane, a od pribora za jelo koristi se samo kašika. Trpezarija je opremljena stolovima i klupama za sjedenje. Obje prostorije su čiste i uredne. U određenom dijelu nalaze se korpe, gdje osuđenici odlažu ostatke hrane. S obzirom da smo imali priliku da ručamo sa osuđenicima, prema našoj procjeni, tog dana hrana je bila zadovoljavajućeg kvaliteta (pasulj).²³¹ Tačno je i da je naša posjeta bila najavljena, pa je moguće, kako su nam zatvorenici sugerisali, da je tog dana pripremljena posebno dobra hrana. Ostaje da monitoring kvaliteta hrane u kontinuitetu izvode predstavnici Ministarstva pravde ili kancelarije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, koji ZIKS mogu da posjete nenajavljeno.

Jelovnici se pripremaju različito. Prilikom obilaska i usmenog intervjuisanja osuđenika, rečeno nam je da se u osnovi poštuje post i zatvorenicima se izlazi u susret u pogledu vjerskih običaja. Takođe, prema rezultatima istraživanja sprovedenog u martu i aprilu mjesecu 2012., 68% osuđenika se izjasnilo da se poštuju vjerski običaji u vezi sa hranom. Prema navodima službenika ZIKS, ne postoji u praksi nijedna žalba na kvalitet hrane. Međutim, čak dvije trećine ispitanika (69.6%) smatra da ne postoji mogućnost isticanja primjedbi u vezi sa hranom, odnosno, njih 82.7% smatra

²³⁰ Standardi CPT –a-15-37-2 „objekti za vežbe na otvorenom moraju biti relativno prostrani i kad god je to moguće, da nude sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika“.

²³¹ Posjeta 19.11.2011., Podgorica.

da se takve primjedbe ne poštuju. U otvorenoj formi, osuđenici su se požalili da primjedbe nemaju svrhu. Prema rezultatima ankete u KPD i zatvoru za kratke kazne, više od $\frac{3}{4}$ ispitanika (78.1%) nije bilo zadovoljno kvalitetom hrane iz kuhinje ZIKS-a.

Pravilnikom o tablicama ishrane propisana je kalorična vrijednost hrane i način kontrole kvaliteta koju svakodnevno sprovodi ljekar u ZIKS-u.²³²

Postoji i trpezarija za ishranu osuđenika u zatvorskoj jedinici gdje se izdržavaju kratke kazne (Zatvor za kratke kazne), a hrana im se dostavlja iz kuhinje KPD-a. Ova kantina može da primi oko 80 lica, opremljena je novim namještajem i rashladnim vitrinama. Pokrivena je video nadzorom. Prirodno i vještačko osvjetljenje je odgovarajuće. Osuđenicima se osiguravaju najmanje 3 obroka dnevno, a ako osuđenik radi, ima pravo i na četvrti-dopunski obrok.²³³

Omogućena je kupovina prehrambenih artikala, u sklopu zatvorskih prodavnica, o osuđenikovom trošku. Direktor ZIKS-a nas je na sastanku, u februaru 2012., obavijestio da su cijene u prodavnici izuzetno povoljne jer su sve veleprodajne. Imajući u vidu primjedbe osuđenika koji su tvrdili da su cijene više nego u prodavnicama van ZIKS-a, uporedili smo cjenovnik iz ZIKS-a sa cjenovnicima velikih marketa u Podgorici i zaključili da je najveći broj artikala (92%) jeftiniji od cijena marketa (od ukupno 116 artikala, 107 su jeftiniji u ZIKS-u za 0.01-2.50 eura, 6 artikala je neznatno skuplje za 0.01-0.36 eura, dok su iste cijene za 3 artikla).

Učiniti dodatne napore kako bi se svaki osuđenik informisao i o mogućnosti podnošenja pri- tužbe na kvalitet ili izbor hrane.

Preispitati kvalitet hrane, imajući u vidu rezultate ankete među osuđenicima.

Razmotriti mogućnost osposobljavanja pekare, u kojoj bi i osuđenici mogli da se obučavaju i rade.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 93, 94 i 95).

5.16. Paviljon „A“

Ovo je stara zgrada, koja još uvijek nije renovirana, iako je CPT nakon posjete Crnoj Gori 2008. godine posebno preporučio njenu obnovu.²³⁴

Ukupno **108** lica izdržavalo je kaznu u ovom paviljonu, a predviđen kapacitet je za **80** lica, što znači da je 28 osuđenika bilo prekobrojno.²³⁵ Broj soba je **11**. Paviljon „A“ ima prizemlje i sprat, sa po dva krila na svakom nivou. Svako krilo ima svoje sobe i dnevne boravke. Ovdje vlada režim „otvorenih vrata“. U ovom paviljonu borave osuđenici koji nisu u međusobnom sukobu, ili je procjena službenika da ne iskazuju nasilničko ponašanje. Prilikom obilaska uvjerali smo se da su sani-

232 Pravilnik o tablicama ishrane osuđenih lica i minimumu kalorične vrijednosti dnevnog obroka i načinu provjera kvaliteta hrane, 2006.

233 Pravilnik o tablicama ishrane osuđenih lica i minimumu kalorične vrijednosti dnevnog obroka i načinu provjera kvaliteta hrane, 2006, čl. 6.

234 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 54.

235 Službeni dopis ZIKS, Dopis Z-br335-11, 15. 12. 2011.

tarne prostorije dotrajale (polomljene pločice, poplavljeni podovi, prljavi zidovi, pokvarene česme, nedostatak tuš baterija), kao i da higijenski uslovi nisu bili na odgovarajućem nivou.²³⁶ Svuda je vlaga, što predstavlja potencijalni rizik po zdravlje osuđenih lica.²³⁷ Paviljon „A“ grijanje obezbjeđuje korišćenjem pokretnih radijatora. Samo u jednoj prostoriji postoji klima uređaj sa grijanjem i hlađenjem, a službenici su istakli da je ovo izuzetak zbog zdravstvenog stanja osuđenika koji tu boravi²³⁸. Pored svakog kreveta nalaze se kasete za odlaganje ličnih stvari.²³⁹ Što se tiče dnevnog boravka na gornjem spratu, u pitanju je prostorija od oko 20 m², koja je imala samo jedan mali sto, 4 stolice, jedan televizor i kućanske aparate za pripremanje hrane, za razliku od drugog boravka na donjem spratu koji je dobro opremljen namještajem.

Prema rezultatima ankete sprovedene sa osuđenim licima u martu i aprilu 2012. u okviru KPD i zatvora za kratke kazne, samo polovina (50,2%) ispitanika je reklo da uvijek imaju toplu vodu i grijanje. Oni koji su na ovo pitanje odgovorili negativno pretežno se nalaze u sobama „A“ paviljona, ali i u paviljonima „B“, „D“, „F“ i „POO“.

Primjera radi, prostorija u kojoj boravi 28 osuđenih lica u krevetima na sprat, nema više od 50 kvadratnih metara, što je duplo manje od minimalnog standarda od 4 m² po osuđeniku.²⁴⁰ Namještaj je pohaban. Paviljon „A“ nema ugrađen video nadzor. Ne postoji posebna prostorija za pušače,²⁴¹ već se puši u spavaonicama.²⁴² U planu je renoviranje paviljona „A“, ali se ne zna kada će se početi sa renoviranjem, jer prema navodima službenika iz Uprave, problem je kapacitet u kome bi se smjestili zatvorenici koji trenutno žive u ovom paviljonu.²⁴³ Na gornjem spratu paviljona „A“, nalazi se kancelarija za profesore i vaspitače, koja je površine oko 15 m², uredna, opremljena novim kancelarijskim namještajem i bez video nadzora. Nekoliko osuđenika je ukazalo na ovu kancelariju kao na mjesto za primjenu sile, bez nadzora.

Takozvani „karantin“, u okviru paviljona „A“, na spratu, u desnom krilu, je prijemno odjeljenje za lica koja dođu na izdržavanje kazne i u njemu se sprovodi tzv. psiho-socijalna dijagnostika.²⁴⁴ Karantin se dijeli na dnevni boravak i dvije spavaone, koji su u izrazito lošem stanju. U jednoj se nalazi 11 spratnih kreveta – 22 ležaja, dok je površina prostorije približno 25 m². U drugoj spavaonici je u vrijeme naše posjete, 9.12.2011., boravilo 6 lica koja su se požalila i na nedostatak jastuka, što smo i sami uočili, jer nijedan krevet nije imao jastuk. Osuđenici su se žalili na hladnoću i slabo osvjetljenje. Za grijanje služe pokretni radijatori, koji nisu bili dovoljni da ugriju prostorije. Kreveti su vojni, stari i pohabani, a zidovi prljavi.. Prirodno osvjetljenje je slabijeg inteziteta, jer su prozori manji, dok je vještačko osvjetljenje u redu. Ne postoji odvojena prostorija za pušače, već se puši u svim prostorijama. Kupaonice i pregrađeni sanitarni čvorovi su u izuzetno lošem stanju. Zidovi i podovi su poplavljeni i prljavi, pločice polomljene i sva sanitarna oprema je prljava i dotrajala.

236 Prema Evropskim zatvorskim pravilima, „sve prostorije zatvora moraju se stalno održavati i čistiti“ (tač. 19). Ovo isto je propisano i u Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora.

237 Priručnik za osuđena lica, odjeljak Održavanje higijene zajedničkih prostorija, st. 50.

238 Posjeta monitora 26.12.2011. god.

239 Posjeta monitora ZIKS-u, 09.12.2011. god.

240 Prema Evropskim zatvorskim pravilima, pravilo br. 18 „smještaj obezbijeden za osuđena lica, a naročito smještaj za spavanje će poštovati ljudsko dostojanstvo i koliko god je moguće, privatnost i higijenu, sa posebnom pažnjom na klimatske uslove, a posebno površinu, zapreminu vazduha, osvjetljenje, grijanje i ventilaciju“.

241 Vidi hrvatski Pravilnik o standardima smještaja i prehrane osuđenika, NN 092-2002, član, stav 5. i stav 6. od 10.08.2002. godine-<http://cadial.hidra.hr/searchdoc>.

242 Evropska zatvorska pravila, Deo II-uslovi za zatvaranje, st. 18.1, st. 19.1 i 19.3.

243 Evropska zatvorska pravila, st. 4: „Zatvorski uslovi koji ugrožavaju ljudska prava, ne mogu se opravdati nedostatkom materijalnih sredstava“.

244 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Sl. list, RCG br 25-94, čl. 32.

Paviljon „A“ ima lošu krovnu konstrukciju. Takođe, statika ovog paviljona ne dozvoljava nadogradnju novog sprata. Postojeći problem je nedostatak smještajnog kapaciteta, gdje bi se premjestila osuđena lica koja trenutno borave u ovom paviljonu u slučaju rekonstrukcije.²⁴⁵

Obezbijediti propisanu posteljinu, uključujući jastuke i jastučnice, koji treba da budu dostupni svakom osuđeniku. Informaciju o mogućnostima korišćenja zatvorske posteljine obavezno učiniti dostupnom svakom osuđeniku i pritvoreniku.

Ako je izbor osuđenika da sami brinu o čistoći svoje posteljine ili odjeće, obezbijediti mogućnost sušenja veša u nekoj odvojenoj prostoriji, da to ne bi činili u sobama u kojima spavaju.

Paviljon „A“ je neophodno rekonstruisati da bi se riješio problem prenaseljenosti. U međuvremenu, okrečiti zidove i nabaviti novi namještaj.

Obezbijediti odgovarajuće grijanje i hlađenje.

Povesti više računa o higijeni sanitarnih prostorija i nabaviti novu sanitarnu opremu.
U kancelariju za vaspitače uvesti video nadzor.

Osposobiti posebnu prostoriju za pušače, a u svim hodnicima i spavaonama postaviti oznake zabrane pušenja.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 39, 40, 41...do 46).

5.17. Paviljon „B“

Kapacitet ovog paviljona je 92, a brojno stanje u decembru 2011. 132 lica. Broj soba je 24.²⁴⁶ Sobe su šestokrevetne i uredne (osuđenici ih sami održavaju), u sobama je toplo, ali i za-
gušljivo, protivno čl-34 stav 1., Pravilnika o kućnom redu: „Prostorije u kojima osuđeno lice radi ili boravi, provjetravaju se i zagrijavaju“. Skoro u svim sobama se nalaze televizori, radio tranzistori, dvd, grijalice, mini-šporeti, pekači i dodatne kasete za odjeću. U kupatilima je bilo tople vode. U oba boravka se nalazi namještaj (stolovi, klupe i jedan frižider). Vještačko i prirodno osvjjetljenje je dovoljno. Sve sobe su veličine otprilike oko 20 m² i u njima boravi od 4-6 lica, što, osim u slučaju šestokrevetnih soba, zadovoljava minimalni prostorni standard. O higijeni osuđenici uspješno sami vode računa.²⁴⁷ U neformalnom razgovoru, osuđenici su istakli potrebu da im se omogući nabavka više suđa, sudopera i frižidera. Ne postoji odvojena prostorija za pušače. Prostorija za službenike u ovom paviljonu nije imala ugrađeno centralno grijanje.

Ugraditi centralno grijanje u službenim prostorijama.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ove preporuke do kraja projekta u martu 2013. godine (preporuka 47).

245 Direktor ZIKS-a Miljan Perovic, na sastanku 22.06.2012. godine.

246 Dopis Uprave zatvora, 09. 11. 2011. godine, Podgorica.

247 Prilikom monitoring posjeta ZIKSu, 2011. i 2012. godine.

5.18. Paviljon „C“

U paviljonu „C“ borave lica koja su počinila više disciplinskih prekršaja. Dana 29.11.2011., u ovom paviljonu je boravilo 21 osuđeno lice, a predviđeni smještajni kapacitet je za 24 lica. U ovom paviljonu se nalazi 9 soba i dnevni boravak. Nismo mogli utvrditi da li je površina grupnih soba po standardima, jer nam ovdje nije bilo dozvoljeno premjeravanje soba. Ima 5 dvokrevetnih soba sa lijeve strane hodnika i 4 grupne sobe s desne strane hodnika, sa 5 ili 6 kreveta. Dvokrevetna soba je površine oko 15 m². U njima su smještena 2 kreveta, odnosno jedan spratni krevet, frižider, rešo, sto i stolice. Održavanje higijene je na visokom nivou. Dvokrevetne sobe očigledno zadovoljavaju standard od 4 m². Međutim, u šestokrevetnoj sobi, od otprilike 20 m², kreveti su spratni. Ova soba takođe ima sto i stolice, ali djeluje natrpano, jer je mala za boravak 6 osuđenika. Standard od 4 m² po osuđeniku nije poštovan.

Svaka soba ima prozore koji su prekriveni neprovidnim pleksiglas tablama, kako bi se osuđenicima onemogućio pogled na dvorište, zbog čega, prema procjeni CPT, nije ograničen dovoljan dotok svježeg vazduha ili prirodnog osvjetljenja.²⁴⁸ Međutim, u određenim sobama, na određenim tablama, napravljene su rupe koje su osuđenici bušili cigaretama kako bi imali pogled na dvorište. Prema navodima službenika, to se toleriše, tj. ne sankcioniše, iako nije po pravilima. Ovakva praksa dovodi u pitanje opravdanost postojanja ovakvih tabli koje, prema našem mišljenju, zatvaraju pogled i ograničavaju prirodno svijetlo.²⁴⁹ Pušači puše u sobama, u dnevnom boravku i tokom šetnje. U ovom paviljonu vlada režim „zatvorenih vrata“. Grijanje je centralno. Dnevni boravak površine oko 20 m² je opremljen stolovima i klupama za sjedenje.. Službena prostorija je opremljena video nadzorom i kancelarijskim namještajem. Video nadzor pokriva hodnik. U hodniku se nalazi telefonska govornica. Dvorište za šetnju se nalazi iza paviljona „C“, posebno je ograđeno i odvojeno od dvorišta za šetnju koje koriste osobe iz ostalih paviljona. Ni ovaj dio dvorišta nema zaštitu od nepovoljnih vremenskih prilika, niti ima sportske rekvizite.

U kupatilu je toplo. Ima tople vode, ali nema tuš baterija,²⁵⁰ što se pravda čestim bahatim ponašanjem osuđenika. Prema službenom dopisu, „nedostatak tuš baterija su česte pojave iz razloga što osuđena lica grubim rukovanjem lome umetak koji reguliše protok vode“.²⁵¹ CPT je preporučio da „osuđenici moraju imati odgovarajući pristup tuševima ili kupatilima“.²⁵² Pristup tuševima i kupatilima postoji. Kako je prema Pravilniku o načinu vršenja službe obezbjeđenja, član 12, „službenik obezbjeđenja dužan da ... sprječava oštećenje objekata, instalacija, mašina, alata i druge imovine“, potrebno je povesti više računa u vezi sa uništavanjem zatvorske opreme, na način što će se osuđenici upoznati sa odgovornostima koje za to propisuje Pravilnik o kućnom redu.

Izgraditi nadstrešnicu u dvorišnom dijelu paviljona „C“ i omogućiti nabavku sportskih rekvizita;

Obezbijediti nove tuš baterije i sprječavati njihovo uništavanje.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 48 i 49).

248 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 51.

249 Vidi CPT standard, „Dostupnost prirodne svetlosti i svježeg vazduha“, st. 30. „CPT nailazi na sprave kao što su metalni kapci, žaluzine ili table na prozorima ćelija... Primjena takvih mera, međutim, treba da bude pre izuzetak nego pravilo...“.

250 Evropska zatvorska pravila, stav 19. 3 „Zatvorenici moraju imati pristup sanitarnim prostorijama, koje su higijenski ispravne i poštuju privatnost.“ i stav 19. 6 „Uprava zatvora dužna je da snadbijeva priborom i sredstvima za održavanje higijene“.

251 Službeni dopis ZIKS-a, ZKD br. 63/12, 19. 03. 2012. godine, Podgorica.

252 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 49.

5.19. Paviljon „D“

Kapacitet ovog paviljona je 100, a u njemu je bio smješten 141 osuđenik.²⁵³ Broj soba je 36. Skoro sve sobe koje smo vidjeli su četvorokrevetne ili petokrevetne, ali ima i šestokrevetnih.²⁵⁴ U većini soba se ne poštuje minimalni međunarodni standard od 4 m² (5 osoba na 20 m²), Svi pušači puše u svojim sobama, a postoje i sobe u kojima su smješteni nepušači.²⁵⁵ U sobama je toplo, ali i zagušljivo. Vještačko osvjetljenje je u redu. Postoji centralno grijanje za ovaj paviljon. U kupatilu je bilo tople vode. Dnevni boravci su opremljeni namještajem, kućanskim aparatima. Usmeno intervjuisani osuđenici su se uglavnom žalili na nedostatak zatvorske posteljine, tačnije jastuka i nemogućnost korišćenja vešeraja.

Omogućiti korišćenje zatvorske posteljine;

Učiniti dostupnim informacije o korišćenju vešeraja;

Rasteretiti sobe koje su brojnije.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 51, 52 i 53).

5.20. Polu-otvoreno odjeljenje

Ovo je zatvorska jedinica u kojoj borave osuđena lica, uz smanjen nadzor službenika Sektora obezbjeđenja, sa radnim angažovanjem na unutrašnjim ili vanjskim radilištima.²⁵⁶ Poluotvoreno odjeljenje čine zgrada POO, barake, tzv. „ekonomija“ i farme (paviljon „E“). Ukupan kapacitet kompletnog Poluotvorenog odjeljenja je 470 mjesta, a broj osuđenih lica 644.²⁵⁷

Zgrada POO je novijeg datuma. Sobe su pretežno četvorokrevetne. Međutim, postoje i osmokrevetne i šestokrevetne sobe. U ovom paviljonu vlada režim „otvorenih vrata“. Postoji i mogućnost korišćenja sportskih terena iza zgrade, dok se ispred zgrade nalazi uređeni dvorišni teren za šetnju. Zatvorski teren nije ograničen betonskom, već žičanom ogradom, iza koje su privatni posjedi, pa je otežano praćenje prebacivanja nedozvoljenih stvari preko ograde, posebno u lošim vremenskim prilikama.²⁵⁸ Iako službenici redovno obilaze i kontrolišu terene, dešava se da pronađu prebačene nedozvoljene stvari. Obično su to mobilni telefoni, kartice za mobilni telefon, itd.²⁵⁹

U okviru zgrade POO, primjećeno je da sve izgleda po propisu i standardima u pogledu veličine spavaonica, dnevnih boravaka, sanitarnog čvora, prirodnog i vještačkog osvjetljenja, izgleda namještaja, grijanja, ventilacije i osvetljenja. Međutim u većini soba se ne poštuje prostorni standard od 4 m². Uočili smo da nema tuš baterija u kupaonama, ali smo obaviješteni da je ovaj nedostatak u međuvremenu otklonjen.²⁶⁰ Primjetili smo da u okviru ovog paviljona postoji i biblioteka, koja je opremljena starijim knjigama, klasične i religijske literature.

253 Dopis Uprave od 15. 12. 2011. god.

254 Prilikom posjete monitora 29. 11. 2011. god. Podgorica.

255 Šest soba pušači, a u dvjema su nepušači.

256 Kućni red za izvršenje kazne zatvora, čl. 18.

257 Dopis Zkd-br 355-11, 15. 12. 2011. god.

258 Uprava ZIKS, 23. decembar 2011., Podgorica.

259 U razgovoru sa službenicima obezbjeđenja, 23.12.2011.godine.

260 Pismo direktora ZIKS-a, Milana Radovića, od 19.03.2012. god. ZKD br. 63/12, Podgorica.

Poluotvoreno odjeljenje tzv. „ekonomiju“ čine trošne drvene barake i farme, koje su u izuzetno lošem stanju, pa prijete opasnost od vlage i požara. Osuđenici puše u ovakvom smještaju, koriste grijalice i rešoe, što povećava rizik od požara. Radi se o 8 baraka, u kojima je na dan naše posjete²⁶¹ bilo smješteno 40 osuđenika.

U decembru 2011. godine na farmama je bilo 3 krave, oko 100 svinja i 1500 kokošaka. Nekada je bilo i do 12000 kokošaka na farmi. Sada je mnogo manje životinja nego ranije, jer je uprava ZIKS ocjenila da je neisplativo držanje većeg broja životinja.²⁶² Takođe, postoji samo jedan trošan plastenik, iako prostrane livade koje obuhvata ZIKS omogućavaju podizanje staklenika mnogo većih kapaciteta. O predlogu da se prošire farme i staklenici i biznis planom osmisli proširenje proizvodnje, koja bi obezbijedila radni angažman za sva zainteresovana osuđena lica, govorili smo i u okviru dijela „Tretman“.

Nabaviti lasersku opremu za video nadzor.

Srušiti trošne barake i izgraditi nove, po standardima, koje bi imale veći broj ležajeva i adekvatnije uslove za boravak.

Proširiti plastenik i farme.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 54, 55 i 56).

5.21. Paviljon „F“ - Zatvor za maloljetnike, žene i strance

Smeštaj maloljetnika, vidjeti gore, str. 55.

Smještaj žena

Žene su u vrijeme monitoring posjeta od novembra 2011. do juna 2012., privremeno boravile u lijevom krilu paviljona „F“, na spratu, odvojeno od muškaraca, očekujući renoviranje posebne zgrade ženskog zatvora. Na dan 14.05.2011., u ženskom dijelu je boravilo ukupno 28 osuđenica. Sobe koje smo vidjeli su uredne, sa privatnim fotografijama zatvorenica.

Međutim, površina soba od najviše 20 m² je bila mala za boravak 5 zatvorenica koje smo u njima zatekli (s namještenim i šestim krevetom). I zatvorenice su se žalile na prebukiranost soba. U dnevnom boravku je bilo toplo, ali i zagušljivo (duvanski dim i ustajali vazduh). Zatvorenice puše u svojim sobama. Nije postojala posebno prilagođena prostorija za posjete u ovom dijelu zatvora, već su se posjete obavljale u maloj službenoj kancelariji, opremljenoj stolom i dvijema stolicama. Pri kraju su radovi na novoj zatvorskoj jedinici za žene.

U decembru 2011. godine nam je rečeno da će se osuđenice za mjesec dana preseliti u novi objekat, ali taj rok nije ispoštovan ni do 11. maja 2012. godine, kada nas je uprava ZIKS-a obavijestila da će se preseljenje realizovati za 7 dana. ZIKS smo ponovo obišli na zakazani datum useljenja i uvjerali se da se radovi privode kraju. U novom, prizemnom objektu ima 8 soba i dvije samice. Takođe, postoji posebna prostorija za posjete, površine oko 20 m². Samice su pokriveno video nadzorom.

261 Posjeta 29.11.2011. Podgorica.

262 Posjeta 29.12.2011. Podgorica.

Svaka samica i soba imaju svoj toalet. Namještaj još nije bio unijet zbog tekućih radova, ali smo obaviješteni da je svaka soba, površine oko 20 m², predviđena za 4 osobe. Svaka soba ima centralno grijanje i prozore. Sve sobe izlaze na zajedničku baštu za šetnju u kojoj su postavljene klupe

Ne postoji posebno odjeljenje za žene osuđene na kratke kazne, pa kaznu izdržavaju skupa sa ostalim ženama. Posebno je zabrinjavajuće to što zatvor u Bijelom Polju, inače namjenjen izdržavanju kratkih kazni, nema kapaciteta za žene, pa žene osuđene na kratke kazne i sa sjevera Crne Gore kaznu izdržavaju u Podgorici, što otežava pristup njihovim posjetiocima.²⁶³

Dvorište u okviru zgrade „F“ paviljona takođe nema skloništa od nepovoljnih vremenskih prilika, što se obrazlaže nedostatkom finansijskih sredstava.²⁶⁴

Stranci i drugi osuđenici

Stranci se smještaju zajedno sa ostalim osuđenicima u paviljonu „F“.

U dijelu gdje su smješteni muškarci i stranci, sobe su od četvorokrevetnih do šestokrevetnih. U većini soba ne poštuje se standard od 4 m² po osuđeniku. U toku naših obilazaka nije postojala posebno izdvojena prostorija za posjete, već su se koristile kancelarije.

U kupatilima je bilo tople vode, ali je pritisak vode bio veoma slab.

5.22. Zatvor za kratke kazne

Ovo (KZZ) je odvojena zatvorska jedinica, koja se dijeli na zatvoreno i poluotvoreno odjeljenje. U Zatvoru za kratke kazne borave lica kojima je izrečena kazna zatvora u trajanju do 6 mjeseci ili im ostatak kazne po uračunatom pritvoru iznosi do 6 mjeseci, kao i prekršajno kažnjena lica.²⁶⁵ U toku je rekonstrukcija poluotvorenog odjeljenja. Kapacitet je 150 lica. U ovoj zatvorskoj jedinici je 12.04.2012. godine boravilo 150 ljudi. Sobe su od petokrevetnih do desetokrevetnih, izuzev spavaonice za strance, u kojoj se nalazi 7 trospratnih kreveta, odnosno 21 ležaj. Sobe su pretežno oko 28 m², ali postoje i manje. Spavaonice su opremljene dovoljnim brojem ormarića za odlaganje ličnih stvari, krevetima, ali i ličnim stvarima, aparatima za domaćinstvo, uključujući i televizor. Toalete sa tuš kabinama²⁶⁶ osuđenici su loše održavali.²⁶⁷ Zidovi su bili prljavi, umivaonici poplavljeni, pregradne zavjese na tuš kabinama pohabane. U toku trajanja monitoringa, napravljen je novi toalet sa tuš kabinama. Staro kupatilo je takođe, prema navodima službenika, u fazi renoviranja. Plan je da se od tog starog kupatila napravi još jedna soba za smještaj osuđenih lica. Ukupno je 10 renoviranih soba, svaka soba ima oko 27 m² i i adaptacija je pri kraju, a namijenjena je za smještaj 5 do 6 osuđenika. Službenih prostorija je 10. Spavaonica sada ima 24, jer je smještajni kapacitet proširen. Postoje 4 telefonske govornice. Ne postoji posebna prostorija za sušenje veša, niti prostorija za pušače. Nabavka sredstava za ličnu higijenu je sedmična. U objektu se nalaze i tri disciplinske ćelije opremljene krevetom, stolom i stolicom pričvršćenom za pod. Samice imaju i pregrađeni sanitarni čvor. Usmeno intervjuisani²⁶⁸ osuđenici se nisu požalili na nedostatak zatvorske

263 Evropska zatvorska pravila stav 17. 1. Zatvorenici se, ukoliko je moguće, upućuju u zatvore koji se nalaze u blizini njihovih domova ili centara socijalne rehabilitacije.

264 Informacija dobijena u neposrednom razgovoru sa službenikom Uprave.

265 Član 165. Kućni red za izvršenje kazne zatvora, 12. avgust 2011. godine, br. 272/11.

266 Evropska zatvorska pravila, dodatak preporuci, Rec 2006-2, dio II, 19. 1 Sve prostorije zatvora moraju se stalno održavati i čistiti. Pravilnik o kućnom redu za izvršavanje kazne zatvora, čl. 85. „Osuđeno lice je dužno da svakodnevno održava opštu i ličnu higijenu“.

267 <http://www.bicent.com/novosti/drustvo/u-zatvoru-za-kratke-kazne-120-osudenika-strajkuje-gladu>.

268 Službenik nas je, prilikom posjete, predstavljao osuđenicima u svakoj sobi, dajući priliku da se zatvorenici požale,

posteljine, iako im posteljinu i odjeću najčešće donose od kuće. U Zatvoru za kratke kazne 94.7% osuđenika je negativno odgovorilo na pitanje da li im je dostupna zatvorska posteljina. Takođe, u Zatvoru za kratke kazne 97.3% ispitanika se izjasnilo da im nije dostupna ova mogućnost korišćenja usluga vešeraja.²⁶⁹ Svoju posteljinu i odjeću šalju kući na pranje ili sami peru i suše u spavaonama.

Soba za strance se nalazi se u prizemlju, u zatvorenom dijelu zatvora i veličine je oko 20 m².²⁷⁰ U toku naše posjete se **u sobi nalazilo 10 osuđenika, a soba ima 21 krevet**. I pored proširenja prostorija i rekonstrukcije kupatila, smatramo da to neće biti dovoljno da se ZKK rastereti u dovoljnoj mjeri.

Dvorište za šetnju je ograđeno žičanom ogradom. U okviru dvorišta se mogu koristiti sportski rekviziti, igrati fudbal ili upražnjavati neki drugi vid sportske rekreacije. Međutim, dvorište nema nadstrešnicu za sklanjanje od nepovoljnih vremenskih prilika. Ukupno 82.6% ispitanika iz Zatvora za kratke kazne je smatralo da je potrebno postaviti više skloništa od nepovoljnih vremenskih prilika.²⁷¹

Nadogradnjom prostorija od po 50-tak kvadrata na postojećem objektu, značajno bi se izbjegla prebukiranost smještajnog kapaciteta i time bi se ispoštovali međunarodni standardi u vezi sa smještajem i uslovima boravka osuđenih lica.

Osposobiti biblioteku.

Sobu za strance rasteretiti, tako što će se iznijeti suvišni kreveti.

U dvorištu dozidati nadstrešnicu – sklonište od vremenskih nepravilnosti..

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 58, 59 i 60).

5.23. Istražni zatvor (zatvor Podgorica)

Istražni zatvor ostavlja utisak izuzetno zapuštenog smještaja, znatno lošijeg kvaliteta od gotovo svih drugih djelova ZIKS-a, jer sobe odavno nisu okrečene, ne poštuju se uvijek standard od 4 m² po pritvoreniku, a pritvorenici provode 23h u toku dana u sobama.²⁷² Od posjete CPT-a 2008. godine, sprovedena je djelimična rekonstrukcija objekta i proširen kapacitet za 50 mjesta, tako da sada iznosi 370.²⁷³ Potpuno je rekonstruisan dio za žene. Obezbijedilo se da svaki zatvorenik ima svoj krevet i obnovljeno je nekoliko ćelija. Pozitivnim tendencijama u sudskoj praksi broj pritvorenika je prepolovljen, pa se brojno stanje kreće oko 300.²⁷⁴ Međutim, ostatak preporuka CPT-a iz izvještaja o posjeti iz 2008. (st. 58) nije poštovan. **Standard od 4 m² ne poštuje se u svakoj sobi, većina ćelija još uvijek nije obnovljena, a režim lica u istrazi nije revidiran. Dvorište nema nadstrešnicu za zaštitu od kiše, polomljene su klupe i nema sportskih rekvizita. Nejasna je namjena svih soba za disciplinsko kažnjavanje.**

ukoliko imaju primjedbi u vezi sa smještajem, uslovima itd., a rekao je i da će im biti omogućen razgovor nasamo, ako žele. Međutim, od svih osuđenika, samo 2 su se požalila na uslove i smještaj, navodeći kao najveći problem stanje s toaletima.

269 Istraživanje „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika“, mart i april 2012. godine Podgorica.

270 Nije nam dozvoljen premjer i ovo je naš orijentacioni utisak.

271 Istraživanje stavova osuđenika sprovedeno u ZIKS-u, mart, april 2012, Podgorica.

272 Obilazak monitoring tima 30. 01. 2012. godine, 30. 01. 2012, 20. 02. 2012. godine u Podgorici.

273 Službeni dopis ZIKS, Zkd-br 355-11, 15.12.2011., Podgorica.

274 Ukupan broj pritvorenih lica na dan 15.12.2011. godine bio je 338, u januaru 2012., 303, a 9.5.2012., bilo ih je 285.

Na osnovu dozvole predsjednika Višeg suda u Podgorici, omogućeno nam je da po izboru posjetimo sve sobe koje želimo. Koristeći ovu mogućnost, 20.02.2011., na osnovu pregleda dnevnog rasporeda, obišli smo sobe na prvom i drugom spratu u kojima je bilo smješteno najviše pritvorenika, od 7 do 9, a gdje se ranije smještalo i po 21.²⁷⁵ Dozvoljenim premjerom soba, ustanovili smo da postoje sobe u kojima se ne poštuje standard od 4 m² po osuđeniku, iako kapacitet zatvora nije bio maksimalno iskorišćen. Najmanja soba je dimenzije 2.5x3 metra i u njoj je boravio jedan pritvorenik, što odgovara minimalnom standardu od 6 m² za jednu osobu, ali ne i poželjnom od 9 m².²⁷⁶ Najviše pritvorenika je zapaženo na prizemlju u sobi površine 28 m², gdje se nalazilo 9 kreveta. Ukupan broj soba u ovoj zgradi je 66 ili 67.²⁷⁷ Prirodno osvjetljenje je slabijeg intenziteta, jer su prozori u sobama izgrađeni visoko, manjih su dimenzija i na njima su šipke. Sobe generalno izgledaju zapušteno i neuredno, najviše zbog toga što odavno nisu okrečene, što su kreveti vojnički i što je zajednički prostor ograničen rešetkama u vidu kaveza, da bi se spriječio pristup prozoru. Na ovim rešetkama širi se oprana garderoba.

Dimenzije soba za pritvorenike su većinom na svim spratovima površine 28 m² i u njima se uglavnom smiješta po 6, 7, 8 ili i 9 pritvorenika. Postoje i jednokrevetne i dvokrevetne sobe. Obaviješteni smo da su neke sobe renovirane, okrečene i da je u planu da se sve okreče. Svuda je vlaga (u hodnicima, sobama, čak i prostoriji u kojoj borave zaposleni). Kreveti su dvospratni u svim sobama, s mogućnošću postavljanja i trećeg kreveta na sprat. U sobama su uočeni insekti, iako se, prema navodima službenika, redovno vrši deratizacija i dezinfekcija prostorija. Pušaći puše u svojim sobama. Ne postoji posebno odvojena prostorija za pušaće.

Tokom 2012. godine u Istražnom zatvoru su bila 2 maloljetnika, koja su smještena zajedno sa jednim odraslim pritvorenikom. Na svakom spratu je po jedna službena prostorija. U prizemlju se nalazi jedna centralna prostorija i jedna za video nadzor.

Na prvom spratu, u sobama boravi od 4-7 pritvorenih lica.²⁷⁸ U hodniku se nalazi poštansko sanduče za ombudsmana. Svaka soba ima televizor, koji su pritvorena lica donijela od kuće. Uz dozvolu sudije za istragu, pritvorena lica mogu nabaviti od kuće i aparate za domaćinstvo, tako da smo u sobama primjetili i rešoe, televizore, i sl. Neki od toaleta su u nedovršenom stanju.

Što se tiče prostorija za disciplinsko kažnjavanje, navodno ne postoje specijalno namijenjene sobe samo za tu svrhu. Naime, svaki sprat ima 2 do 3 sobe koje služe ovoj svrsi, ali se prema navodima službenika, one koriste za smještaj ostalih pritvorenika zbog nedostatka smještajnog kapaciteta. Po potrebi, smješteni pritvorenici koji nisu disciplinski kažnjeni sele se u druge sobe iz ovih, kako bi se omogućilo da se pritvorenik koji je disciplinski kažnjen samicom smjesti u odgovarajuću prostoriju. Međutim, nije jasno zbog čega je ovo neophodno kada u vrijeme posjete zatvor nije bio ni blizu maksimalne iskorišćenosti kapaciteta.

Soba na prvom spratu u lijevom krilu, koja je služila u svrhu disciplinskog kažnjavanja je bila izuzetno neuslovna. Zid je odvaljen na određenim mjestima. U sobi se nalazi stari krevet sa do-trajalim madracem, sto i stolica, a toalet je u jako lošem stanju. Vještačko osvjetljenje dopire iz jedne sijalice, koja je povezana sa snopom vidljivih kablova za struju, što predstavlja znatan rizik za pritvorenika, jer mu prijeti opasnost od strujnog udara, ili se ovi kablovi mogu zloupotrijebiti. Ova soba, prema riječima službenika,²⁷⁹ više nije u upotrebi. Uočili smo da ova soba nije renovirana.²⁸⁰

275 Vidi CPT, Izvještaj o posjeti 2008, st. 55.

276 Posjeta 20.02.2012. godine. Načelnik je kazao ove dimenzije. Za CPT standard od 6 m² za jednokrevetnu sobu, vidi CPT, Izvještaj o posjeti Albaniji 1997, 127, a za poželjni od 9 m² Izvještaj o posjeti Slovačkoj, 2000, st. 62.

277 Sa sastanka sa načelnikom zatvora u posjeti, 30.01.2012., Podgorica.

278 Informacija od službenika 3.11.2011. godine.

279 Obilazak monitoring tima 3.11.2011. godine.

280 Obilazak monitoring tima Istražnog zatvora 03. 11. 2011, 30. 01. 2012, 20. 02. 2012.

Dvorište za šetnju je ograđeno visokim betonskim zidom. Nema sportske rekvizite, a drvene klupe su bile polomljene. Takođe, dvorište nema sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika.

Soba za posjete je i dalje kabinskog tipa, što je CPT kritikovao 2008. godine, dok postoji posebna prostorija za posjete advokata. Nema posebne prostorije za vjerske obrede, niti za bilo koju drugu aktivnost. Osim šetnje, pritvorenici sve vrijeme provode zaključani u ćelijama.

Kapacitet **ženskog dijela** Istražnog zatvora je 40, a u vrijeme posjete bile su popunjene 3 sobe, u kojima je boravilo 13 osoba. Ovaj dio je renoviran. Prva soba koju smo obišli nije imala krevete. Prema navodima službenika, ta soba je u fazi adaptiranja za smještaj pritvorenica. Neke sobe su bile opremljene namještajem, ali prazne i u njima je bilo hladno.²⁸¹ Primjećene su 3 pritvorenice, koje su se očigledno smrzavale, iako u debelim jaknama. Nakon upućene primjedbe u novembru mjesecu 2011. godine, uvedeno je zadovoljavajuće grijanje, u što smo se uvjerali obilaskom Istražnog zatvora u januaru 2012. Samica je bila prazna, prostor dovoljno velik i osvjetljen. Kupatilo je bilo čisto. Bilo je tople vode. Kupatilo je opremljeno mašinom za veš. Kabine za tuširanje nisu imale vrata ili neprovidne zavjese.

Ženski dio ima poseban dio dvorišta za šetnju u kome se nalazilo i nekoliko klupa.

5.24. Preporuke

Izgraditi novu zgradu Istražnog zatvora, u kojoj bi se organizovale sobe sa manje kreveta, poštovao standard od 4 m², i obezbjedile prostorije za dnevni boravak sa kompjuterima i drugim mogućnostima za aktivnosti van ćelija.

Do izgradnje novog zatvora, renovirati postojeće smještajne kapacitete, okrečiti sve sobe.

Renovirati i prostorije koje se trenutno ne koriste.

U ženskom dijelu Istražnog zatvora postaviti neprovidne zavjese u kupaonama, kako bi se obezbijedila privatnost pritvorenicama.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 61, 62, 63, i 64).

5.25. Zatvor Bijelo Polje

Zgrada Zatvora Bijelo Polje, sagrađena je 1949. i nalazi se u urbanoj zoni grada, blizu samog centra. Zatvor je podijeljen na dio za osuđena lica i Istražni zatvor (zatvor Bijelo Polje). Ukupan kapacitet cijelog zatvora je 110 lica, od čega u pritvoru ima 50 (ili 45) mjesta, a u zatvoru 60.²⁸² Na kraju 2011. godine u Bijelom Polju bilo je ukupno 164 zatvorenika, dakle, 54 osobe bile su prekobrojne.²⁸³

281 Obilazak monitoring tima 3.11.2011. godine, 30.01.2012. godine, 20.02.2012. godine.

282 Izvještaj o stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde, sa izvještajem Zavoda za izvršavanje krivičnih sankcija za 2011. godinu sadrži kontradiktorne podatke o broju mjesta u pritvoru, na str. 72 navodi se 50 mjesta, dok na str. 102, u tabeli piše 45.

283 Isti izvještaj, str. 72.

Prilikom posjete 9.12.2011., uočeno je da se sva osuđena lica smještaju u dvije postojeće spavaonice. Jedna je površine oko 40 m², a druga oko 30 m², premjer soba nije dozvoljen. Sobe su opremljene dvospratnim starim vojnim krevetima. U vrijeme posjete, ukupno 80 osuđenih lica je bilo smješteno u te dvije sobe. Minimalni prostorni standard od 4 m² po osobi očigledno nije poštovan. Sobe se griju centralnim grijanjem. Prirodno osvjjetljenje je slabijeg intenziteta, jer su prozori u sobama izgrađeni visoko i manjih su dimenzija. Smještaj ne odgovara standardima. Dva postojeća toaleta su u lošem stanju, jer se loše održavaju. Bilo je tople vode. Međutim, vlaga je na zidovima, pod poplavljen, higijena na izuzetno lošem nivou, osjećala se ustajalost vazduha jer nema ventilacije. U toaletima postoji samo vještačko osvjjetljenje.

Lica koja borave u ovoj zgradi su „osuđena lica kojima je izrečena kazna zatvora u trajanju do 6 mjeseci ili im ostatak kazne po uračunatom pritvoru iznosi do 6 mjeseci, i prekršajno kažnjena lica“.²⁸⁴ Ima i izuzetaka sa dužom kaznom, a to su ili lica koja su iz bezbjedonosnih razloga premještena iz Zatvora Podgorica, ili osuđenici iz sjevernijih krajeva Crne Gore, izuzetno slabog imovinskog stanja koji su na lični zahtjev premješteni bliže svom rodnom gradu, a mogu biti i drugi slučajevi koji se pojedinačno razmatraju.²⁸⁵

Renovirane su prostorije za posjete, prostorije za dječije posjete, službene prostorije koje su opremljene i novim namještajem, kao i ambulanta, zubarska ordinacija itd. Što se tiče izgradnje-proširenja zatvora, u toku su pregovori sa Opštinom Bijelo Polje, da pomogne izgradnju.²⁸⁶ Radovi nisu započeti i nema pouzdane informacije kada bi mogli biti završeni, iako je delegaciji CPT-a rečeno da će se novi zatvor izgraditi do kraja 2009. **U međuvremenu su ispunjene prepruke CPT-a u pogledu grijanja, posteljine i sredstava za higijenu, ali je preporuka u vezi stanja toaleta i kupaonica samo djelimično ispunjena, pa ove prostorije u dijelu za osuđena lica još uvijek ne zadovoljavaju standarde.**

U odnosu na 2008. godinu učinjeni su značajni pomaci. U toku su radovi na obezbjeđivanju prilaza za lica koja su korisnici invalidskih kolica. Preduzete aktivnosti na rekonstrukciji Zatvora Bijelo Polje, uključujući i istražni zatvor, završene su ili se privode kraju, u šta smo se uvjerali prilikom obilaska.²⁸⁷ Stanje sa kupaonama se popravilo, tako što je u istražnom dijelu renovirana prostorija sa 7 tuš kabina, koja je prema našem mišljenju, zadovoljila sve standarde. Za razliku od primjedbe CPT-a iz 2008. koja se odnosila na loše stanje disciplinskih ćelija,²⁸⁸ one su sada zadovoljavajućeg standarda, imaju sto i stolice i imaju prozore, kao i odgovarajuće grijanje, u šta smo se uvjerali.²⁸⁹ Takođe, u ovim ćelijama postoji sanitarni čvor, a pritvorenici se odvođe na kupanje u novo kupatilo.²⁹⁰ U planu je ugradnja zvona za poziv u disciplinskim ćelijama. Međutim, monitoring tim je uočio da se disciplinske ćelije u okviru istražnog zatvora koriste i za pritvorena lica i za osuđena lica i da ih nema dovoljno.

Prostorija za posjete je renovirana i opremljena novim namještajem i zadovoljava potrebe posjetilaca. Međutim, ova prostorija za posjete namijenjena je i za pritvorene i za osuđena lica.

284 Član 165. Kućni red za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011. godine, Podgorica.

285 Načelnik zatvora Bijelo Polje, naveo je ove razloge monitorima 16. 01. 2012. godine, Bijelo Polje.

286 Pobjeda, Crna hronika, srijeda 19. oktobar 2011. godine, naslov-Uslovi za izdržavanje kazni, biće bolji „Predstavnik Evropske Unije i uprava ZIKS-a, posjetili zatvor u Bijelom Polju“... Ovaj tekst je preuzet sa adrese: <http://www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2011-10-19&id=221514>. Obilazeći tu jedinicu, Bertolini je istakao da EU podržava reformu sistema izvršenja krivičnih sankcija u Crnoj Gori i pomaže promociju alternativnih sankcija, kao i poboljšanje uslova boravka. Priprema građevinske dokumentacije za izgradnju novih objekata u kompleksu ZIKS-a takođe ima podršku Delegacije EU.

287 Posjeta 16.01.2012., Bijelo Polje.

288 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 79, tačka 3.

289 Posjeta 16.01.2012., Bijelo Polje.

290 Standardi CPT-a 15(37)-1, stav 50.

Fizički kontakt između osuđenika i posjetilaca je onemogućen, tako što su postavljene providne table. Takođe, postavljeno je 5 telefona za kontakt. U prostoriji se nalaze klupe i izdvojen je ulaz za posjetioce i ulaz za osuđena lica u ovu prostoriju. Prostorija je opremljena sa dvije kamere, putem kojih se posebno prate osuđenici, a posebno posjetioci za vrijeme posjete. Prostorija za dječije posjete je opremljena novim namještajem, igračkama, zalijepljeni su i dječiji poster, a grijanje je odgovarajuće. Uređen je i dio za šetnju.

Do izgradnje nove zgrade zatvora u Bijelom Polju, prioritarno dograditi prostorije – dnevni boravak i disciplinske ćelije, za osuđena lica.

Renovirati kupatila i toalete u okviru zatvora za osuđena lica i održavati higijenu.

Obezbjediti odgovarajući prostor za šetnju osuđenih lica, sa nadstrešnicom za zaštitu od kiše, pogotovo imajući u vidu da osuđenici nemaju ni dnevni boravak.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 67, 68 i 69).

6. ZDRAVSTVENE USLUGE

O baveza države da se stara o bolesnim zatvorenicima/cama sastoji se iz tri dijela:

- 1) država je dužna prvo da utvrdi da li je osuđeno lice u stanju da izdržava kaznu zatvora;
- 2) dužna je da svim licima lišenim slobode obezbijedi potrebnu zdravstvenu njegu, i
- 3) da opšte zatvorske uslove prilagodi posebnim potrebama zatvorenika/ca koji su bolesni.²⁹¹

Zdravstvene usluge pritvorenim i osuđenim licima u Istražnom zatvoru i Kaznenopopravnom domu u Podgorici pruža Zdravstvena služba.

U izvještaju Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja (CPT), nakon posjete Crnoj Gori u septembru 2008. godine, u stavu 61, navodi se da je tada zdravstvene usluge zatvorenicima u Istražnom zatvoru i Kaznenopopravnom domu u Podgorici (KPD) pružala Specijalna zatvorska bolnica koja se nalazi na posljednjem spratu zgrade u kojoj se nalazi Istražni zatvor i koja je otvorena u januaru 2006. godine.²⁹²

Specijalna bolnica, kao jedna od ustanova zatvorskog sistema Crne Gore, više nije u funkciji.²⁹³ U aprilu 2012. najavljena je „ponovna“ izgradnja specijalne bolnice u okviru ZIKS-a u Podgorici. Od načelnika KPD dobili smo informaciju da je usvojen Master plan kojim se predviđa stavljanje Bolnice u funkciju 2014. godine.

Zdravstveni kadar u okviru Zdravstvene službe čine:

- 3 ljekara sa osmočasovnim radnim vremenom; Načelnik Zdravstvene službe je specijalista interne medicine, a dva novoprimitljena ljekara su takođe specijalisti - interne medicine i opšte medicine. Radno vrijeme ljekara je od 7-15h, a nakon isteka radnog vremena jedan od njih se nalazi u stanju pripravnosti.

- 8 smjenskih tehničara (sa radnim vremenom od 7-19 h dnevna smjena i od 19-7 h noćna smjena), od kojih je jedna žena

- 1 glavni tehničar (radno vrijeme 7-15 h)
- farmaceutski tehničar (7-15 h)
- viši fizioterapeut (7-15 h)
- laboratorijski tehničar (7-15 h)
- stomatolog i stomatološka sestra (7-15 h).

Većina zaposlenih u Zdravstvenoj službi nije u radnom odnosu na neodređeno vrijeme, već su zaposleni na određeno, na osnovu ugovora koji se mjesečno produžava. Načelnik zdravstvene službe je u penziji i radi po ugovoru. Dva nova ljekara primljeni su na određeno vrijeme. Stomatolog i stomatološka sestra takođe rade po ugovoru na određeno vrijeme. Od devet medicinskih tehničara,

²⁹¹ Evropski sud za ljudska prava, *Xiros v. Greece*, 2010, stav 73.

²⁹² CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008.

²⁹³ Zatvorski sistem Crne Gore, kojim upravlja državni Zavod za izvršenje krivičnih sankcija, ima četiri ustanove i sve su posjetili članovi Delegacije tokom posjete u septembru 2008. godine. Tri ustanove - Kazneno-popravni dom, Istražni zatvor i Specijalna zatvorska bolnica - nalaze se u okolini Podgorice, u Spužu, i prethodno ih je već posjetio CPT 2004. godine. Četvrta ustanova, Zatvor u Bijelom Polju, delegacija CPT-a prvi put je posjetila 2008. CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 41

samo tri su zaposlena na neodređeno vrijeme, dok pet radi na određeno vrijeme i jedan je penzioner, koji radi po ugovoru. Ostali zdravstveni kadar je takođe angažovan na određeno radno vrijeme. Za komentar zapošljavanja zatvorskih službenika po ugovoru o djelu, vidjeti poglavlje Zaposleni.

Zatvor obilaze specijalista psihijatar dva puta nedjeljno, specijalista fizikalne medicine jedanput nedjeljno, specijalista radiolog dva puta nedjeljno i rendgenološki tehničar tri puta nedjeljno.

Prisustvo srednjeg medicinskog kadra je 24 časovno.

U istraživanju²⁹⁴ sprovedenom u KPD-u tokom marta i aprila 2012. godine na pitanje broj 56: Da li u zatvoru možete redovno da primite terapiju koju Vam je doktor propisao? 66,4 % osuđenika je odgovorilo sa DA, a 33,6 % sa NE.

Na pitanje br. 57: Da li se ljekar, na Vaš poziv, odazove na vrijeme? Dobili smo sledeće odgovore: 64,3 % je odgovorilo NE, a 35,7 % DA. U zatvoru za kratke kazne odrečno je odgovorilo 87,5%, a potvrdno samo 12,5 %. U otvorenoj formi je zatvorenici koji su imali iskustvo da se ljekar ne odazove na vrijeme ostavljen prostor da napišu koliko su čekali. Najkraći pomenuti period je 2-3 sata, a najduži pola godine.

Na pitanje br. 58: Da li je sada bolja situacija kada su angažovani novi ljekari? 61,7% osuđeničke populacije je dalo pozitivan odgovor, dok je sa NE odgovorilo 38,3%.

Zapošljavanjem dva nova ljekara u februaru 2012. značajno su povećane mogućnosti za adekvatno pružanje zdravstvene njege licima lišenim slobode.

Situacija koja je postojala donedavno, da u Zdravstvenoj službi radi samo jedan ljekar za populaciju od preko 1100 ljudi bila je nedopustiva. Treba uložiti sve napore da se broj postojećih ljekara zadrži, optimalno i poveća. Kadrovski optimalno popunjena zdravstvena služba je preduslov da se **svaki zahtjev** lica lišenog slobode za ljekarskim pregledom uvaži bez odlaganja, u skladu s evropskim standardima.²⁹⁵

Broj medicinskih tehničara je i dalje ispod optimalnog nivoa i potrebno ga je udvostručiti.

To bi, pored ostalog, i omogućilo da se terapija propisana od ljekara, pravovremeno ordinira.

Da bi se zdravstveni radnici stimulisali da rade u penalnim uslovima, potrebno im je ponuditi ugovor o radu na neodređeno vrijeme i druge beneficije (veći koeficijent kod obračuna zarada zbog rada u otežanim uslovima, duži godišnji odmor i sl.).

Nijedan od psihologa zaposlenih u ZIKS-u u okviru sektora za tretman nije angažovan u Zdravstvenoj službi. S obzirom na kapacitet zatvora, činjenicu da psihijatar obilazi ustanovu dva puta nedjeljno u ograničenom trajanju, a da je broj lica kojima je potrebna psihološka podrška veliki, predlažemo zapošljavanje jednog psihologa koji bi bio u sastavu Zdravstvene službe i čiji bi primarni zadatak bio psihoterapijski rad sa pritvorenim i osuđenim licima.

294 „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika“, Podgorica, mart i april 2012.

295 Zdravstvena služba bi trebala biti tako organizovana da se svaki zahtjev za konsultacijom ljekara ispuni bez nepotrebnog odlaganja. CPT, Treći Generalni Izveštaj, 1992, st. 34.

Rad se odvija u sedam ambulanti smještenih u različitim prostornim jedinicama ZIKS-a (istražni zatvor, KPD - 2 ambulante u paviljonima A i D, Zatvor za kratke kazne, Poluotvoreno odjeljenje, Ženski zatvor, ambulanta za F i E paviljon), od čega su tri opremljene EKG aparatom. Zdravstvena služba ne posjeduje aparat za defibrilaciju, koji bi ambulante ovakvog tipa morale posjedovati kao jedno od sredstava prve pomoći.²⁹⁶

Predlažemo nabavku bar još dva EKG aparata, 1 aparata za defibrilaciju i opremanje mini laboratorije.

Zdravstvena služba posjeduje savremeno opremljeno sanitetsko vozilo. Njime se transportuju tzv. „ležeći pacijenti“ (pacijenti čije zdravstveno stanje nalaže transport u takvom vozilu). Obaviješteni smo da medicinski tehničar uvijek prati pacijenta na putu do bolnice, što je izuzetno važno.

Ljekarski pregledi novih zatvorenika obično se organizuju na dan prijema u zatvor ili narednog dana (u praksi se poštuje rok od 24 časa), sto je u skladu sa CPT preporukama.²⁹⁷

Za svako novoprimljeno lice otvara se zdravstveni karton koji sadrži anamnestičke podatke kao i opis zdravstvenog stanja lica na prijemu. Rezultati svih narednih medicinskih konsultacija upisuju se u karton. Poštuje se tajnost medicinske dokumentacije, zdravstveni kartoni se čuvaju u ambulantama i nedostupni su nemedicinskom kadru. Međutim, ni osuđenim i pritvorenim licima nije dozvoljen uvid u njihovu medicinsku dokumentaciju. Obaviješteni smo da se pristup omogućava samo sudu.

Predlažemo izmjenu ove prakse, odnosno izričito propisivanje prava osuđenika/ce na pristup zdravstvenom kartonu.

Lični zdravstveni karton nije vlasništvo zatvora. Uvid se može onemogućiti samo u izuzetno rijetkim situacijama, kada je to kontraindikovano iz terapijskih razloga. Takođe, svakom licu lišenom slobode treba omogućiti da o stanju svog zdravlja obavijesti članove porodice ili advokata.²⁹⁸

S druge strane, primili smo pritužbe od pritvorenih/osuđenih lica da je pripadnik službe obezbjeđenja prisutan tokom pregleda kod ljekara.

- Postojeću praksu treba odmah promijeniti.
- Prisustvo službenika obezbjeđenja tokom ljekarskog pregleda narušava odnos povjerenja između pacijenta i ljekara. Nema sumnje da će uvijek postojati informacije koje lice lišeno slobode neće htjeti da podijeli sa ljekarom, ako je pripadnik službe obezbjeđenja prisutan tokom pregleda. Ovakva praksa je po pravilu nepotrebna i s aspekta bezbjednosti.
- Kao alternativu, predlažemo instalaciju sigurnosnih alarma u ljekarskim ordinacijama, koje bi omogućile zdravstvenim radnicima da pozovu pomoć u slučaju da pacijent postane nasilan ili pokuša bjekstvo.²⁹⁹

296 Defibrilator je elektromedicinski uređaj, odnosno oprema za defibrilaciju srca, koji pomoću električnog udara normalizuje rad srca. Koristi se kao sredstvo prve pomoći kod srčanog udara i drugih poremećaja ritma.

297 „CPT ponavlja svoju preporuku da svi novoprimljeni osuđeni budu pregledani od strane stručnog lica unutar 24 časa po prijemu.“ CPT, Izvještaj o posjeti Moldaviji, 2011, st. 81.

298 „Zatvoreniku treba dozvoliti da konsultuje svoj medicinski karton, osim ako to nije kontraindikovano iz terapijskih razloga i da traži da informacije sadržane u kartonu budu saopštene njegovoj porodici ili advokatu. U slučaju transfera u drugu ustanovu, zdravstveni karton treba da bude prosljeđen ljekarima u toj ustanovi.“ CPT, Izvještaj o posjeti Gruziji, 2009, st. 35.

299 Ne može biti nikakvog opravdanja za sistematskim prisustvom zatvorskih čuvara tokom pregleda. Njihovo prisustvo je štetno za uspostavljanje odgovarajućeg odnosa ljekara i pacijenta i obično nepotrebno sa bezbjedonosne tačke gledišta. Alternativna rješenja treba naći tako da se pomire legitimni zahtjev bezbjednosti sa principom medicinske povjerljivosti. Jedna mogućnost može biti instaliranje alarma, gdje će doktor biti u poziciji da brzo obavijesti zatvorske čuvarе o tim izuzetnim slučajevima kada zatvorenik postane uznemiren ili upućuje prijetnje tokom pregleda. CPT, Izvještaj o posjeti Jermeniji, 2006, st. 91.

- Ljekarske preglede treba uvijek sprovoditi tako da službenik obezbjeđenja ne može čuti razgovor pacijenta i doktora. Poželjno je da se pregled obavlja i van vidnog polja zatvorskog čuvara. Doktoru treba omogućiti da u izuzetnim situacijama sam zahtijeva da pripadnik službe obezbjeđenja bude prisutan u ambulanti u kojoj se pregled obavlja. Ako je neophodno, treba izmijeniti i relevantne zakonske odredbe.³⁰⁰

Doktor je obavezan da pregleda sva lica koja se upućuju u samicu zbog disciplinskih prekršaja i da se izjasni da li je lice „sposobno“ za usamljenje, prema čl. 56, ZIKS.³⁰¹ Zaista, u skladu sa ranijom verzijom Evropskih zatvorskih pravila, postojala je obaveza ljekara da pregleda sva lica **prije** upućivanja na izvršenje disciplinske mjere usamljivanja. Skrećemo pažnju da je ovo pravilo **brisano** iz postojećih Evropskih zatvorskih pravila.

Odnos povjerenja između doktora i pacijenta je važan elemenat za otkrivanje zlostavljanja i uključivanje doktora u disciplinske mjere ovo povjerenje narušava. Osuđenici/pacijenti nakon ljekarskog pregleda koji prethodi upućivanju u samicu, često stiču dojam da je doktor taj koji je doprinio da se disciplinska mjera i realizuje. To je glavni razlog zbog čega aktuelna, revidirana, verzija Evropskih zatvorskih pravila ne nameće doktoru obavezu da se izjasni da li je lice „sposobno“ za upućivanje na disciplinsku mjeru upućivanja u samicu.

Da bi se odnos povjerenja između zatvorskog ljekara i lica lišenog slobode uspostavio i održao, jako je važno da ljekarska služba u penalnoj ustanovi bude percipirana od osuđenika kao „nezavisna“. To se **ne može** postići ukoliko se od zatvorskog ljekara traži da da svoje mišljenje o „sposobnosti“ nekog lica da izdržava disciplinsku mjeru upućivanja u samicu. S druge strane, osobe koje se nalaze u samicama ili izolaciji, zahtijevaju posebnu pozornost zdravstvene službe i zatvorski doktor bi **morao odmah obavijestiti direktora ustanove koliko boravak u samici/izolaciji ugrožava njihovo zdravlje**.³⁰² Član 57 ZIKS-a i obavezuje ljekara da svakodnevno obilazi lica smještena u izolaciji.³⁰³

Uloga zatvorskog ljekara u odnosu na disciplinska pitanja treba da bude usklađena sa pravilom 43.3 Evropskih zatvorskih pravila.³⁰⁴

300 Komitet preporučuje da se preduzmu koraci da se osigura da se ljekarski pregledi zatvorenika obavljaju van slušnog polja i, osim ako ljekar izričito zahtijeva drugačije u datom slučaju, van vidnog polja nemedicinskog osoblja. Ako je neophodno, treba izmijeniti i relevantne zakonske odredbe. CPT, Izvještaj o posjeti Mađarskoj, 2007, st. 22.

301 Član 56, ZIKS: „Prije izricanja disciplinske kazne osuđeno lice će se saslušati, provjeriti njegova odbrana, pribaviti izvještaj o njegovom radu i vladanju, a ukoliko je potrebno i ljekarsko mišljenje.“

302 Zatvorski ljekari su i dalje u obavezi da se izjasne da li su zatvorenici sposobni da izdržavaju kaznu, prije donošenja odluke o upućivanju u samicu. Po ovom pitanju CPT želi naglasiti da je osiguranje pozitivnog odnosa između ljekara koji rade u zatvorima i zatvorenika glavni faktor u očuvanju zdravlja i dobrobiti zatvorenika. Obavezivanje zatvorskih doktora da potvrđuju da su osuđenici sposobni da podnesu kažnjavanje, teško da će promovisati takav pozitivan odnos. Ovo je prepoznato u preporuci Komiteta Ministara (2006) 2 na revidirana Evropska zatvorska pravila. Zaista, u prethodnoj verziji Evropskih zatvorskih pravila postojalo je pravilo da zatvorski ljekari moraju potvrditi da je zatvorenik sposoban da izdržava disciplinsku mjeru usamljenja, koje je sada izbrisano. S druge strane, zatvorski ljekari bi trebalo da pojačaju pažnju prema osuđenima smještenim u disciplinskoj izolaciji/ segregaciji i trebalo bi da obavijeste direktora zatvora kad god primijete da boravak u izolaciji/ segregaciji ozbiljno narušava zdravlje osobe koja je tamo smještena. CPT poziva srpske vlasti da preispitaju relevantne propise u skladu sa preporukom koju je CPT dao u stavu 132 svog izvještaja o posjeti 2004. godine. Što se tiče uloge zatvorskih ljekara u vezi sa disciplinskim pitanjima pažnju usmjeriti na revidirana Evropska zatvorska pravila (posebno pravilo 43 i 15th CPT/Inf (2005) 17). CPT, Izvještaj o posjeti Srbiji, 2007, st. 104

303 Član 57, ZIKS: „Za vrijeme izdržavanja ove disciplinske kazne osuđeno lice najmanje jednom dnevno posjećuju vaspitač i ljekar.“

304 „Zdravstveni radnik bi trebalo da obavijesti direktora zatvora kad god primijeti da boravak u izolaciji/ segregaciji ozbiljno narušava zdravlje osobe koja je tamo smještena.“ Evropska zatvorska pravila, 43.3.

Sve povrede kod **lica koja se primaju u ZIKS** detaljno se opisuju i bilježe u zdravstveni karton. Zatvorski ljekar evidentira detaljno objektivne medicinske nalaze u lične zdravstvene kartone datih zatvorenika, uključujući i kratko upućivanje na navode tog lica, u većini slučajeva.³⁰⁵ Međutim, nema zaključka o tome da li su uočene povrede u saglasnosti sa navodima (odnosno, da li su mogle nastati na način koji opisuje povrijeđeno lice).

CPT je u izvještaju nakon posjete Crnoj Gori u septembru 2008. godine istakao da „procedura u pogledu evidentiranja povreda još uvijek nije zadovoljavajuća. Zatvorski ljekari evidentiraju objektivne medicinske nalaze, manje ili više detaljno, u lične zdravstvene kartone datih zatvorenika, a ponekad uključuju i kratko upućivanje na navode tog lica (npr. „pretučen od strane policijskog službenika u Podgorici“). Međutim, nema zaključka o tome da li su uočene povrede u saglasnosti sa navodima (odnosno, da li su mogle nastati na opisani način). Takođe je vrijedno pomenuti da odsustvo posebnih registara traumatskih povreda uočenih na zatvorenicima otežava sticanje uvida u pregled stanja. Osim toga, bez obzira na zakonsku obavezu prijavljivanja krivičnih djela u skladu sa članovima 227 i 228 ZKP-a, iz razgovora sa zatvorskim ljekarima se čini da oni nemaju zvaničnu ulogu u obavještavanju tužioca o povredama uočenim na licima koja dolaze iz policijskih objekata“.

U istom stavu CPT je ponovio svoju preporuku od 2004. godine: „CPT ponavlja svoju preporuku da izvještaj koji se sačinjava nakon medicinskog pregleda novopristiglih zatvorenika sadrži:

- (i) potpun navod izjava datih od strane dotičnog zatvorenika relevantnih za pregled (uključujući i njegov opis svog zdravstvenog stanja i sve navode o zlostavljanju),
- (ii) potpuno navođenje objektivnih medicinskih nalaza zasnovanih na temeljnom pregledu i
- (iii) zaključke ljekara u svjetlu (i) i (ii) uz naznačavanje stepena konzistentnosti između izrečenih navoda i objektivnih medicinskih nalaza.

Kad god ljekar evidentira povrede koje su u saglasnosti sa navodima o zlostavljanju koje da pritvoreno lice, takve izvještaje treba sistematično stavljati na znanje nadležnom tužiocu. Osim toga, rezultate pregleda, uključujući prethodno pomenute izjave i zaključke ljekara, treba dati na uvid pritvorenom licu i njegovom zastupniku na njihov zahtjev.

Takođe je važno da se ne postavljaju barijere ispred lica koja iznose navode o zlostavljanju i ljekara koji mogu pripremiti izvještaje sudske medicine koje priznaju tužilački i sudski organi. Čini se na osnovu informacija dobijenih tokom posjete da, trenutno, samo sudovi mogu da traže pregled od strane stručnjaka sudske medicine.

CPT preporučuje da lica koja jesu ili su bila u pritvoru imaju zvanično pravo da neposredno zatraže ljekarski pregled/uvjerenje od strane ljekara koji je prošao priznatu obuku na polju sudske medicine.

Apelujemo da se **sve** preporuke CPT-a iznesene nakon posjete Crnoj Gori u septembru 2008. godine do kraja poštuju. Ljekarski nalaz nakon evidentiranja povreda treba da sadrži **sve** gore pomenute informacije. Takav izvještaj treba sistematično dostavljati nadležnom tužiocu. Takođe, povrijeđenom licu treba omogućiti da zatraži pregled ljekara koji je prošao priznatu obuku na polju sudske medicine. Tako se može napraviti pozitivan uticaj na ukupan kvalitet života u ustanovi.³⁰⁶

305 CPT je u svom izvještaju nakon posjete Crnoj Gori u septembru 2008.; godine opisao slučaj zlostavljanja, gdje su povrede bile evidentirane, ali ne i navodi lica o načinu zadobijanja povreda: „Medicinska evidencija u zatvoru sadržavala je detaljan opis povreda koje je konstatovao zatvorski ljekar koji je pregledao zatvorenicu 5. septembra 2008; međutim, nisu pominjani navodi zatvorenice o uzroku tih povreda“ (st. 46).

306 Zdravstvena služba u određenoj ustanovi može potencijalno odigrati važnu ulogu u borbi protiv zlostavljanja, kako u samoj ustanovi, tako i na drugim mjestima (naročito u policijskim ustanovama). Štaviše, ona je u dobroj poziciji da napravi pozitivan uticaj na ukupan kvalitet života u ustanovi u kojoj posluje. CPT, Treći Generalni izvještaj, 1992, st. 30.

Preporuke se odnose na novoprimiteljena lica, kao i **lica pregledana nakon incidentne situacije u zatvoru.**³⁰⁷

U sprovedenom istraživanju, na pitanja vezana za angažman zdravstvene službe nakon incidentnih situacija u zatvoru (povreda zadobijenih primjenom sile), dobili smo **nezadovoljavajuće** odgovore.

Na pitanje 9 koje je glasil: Ako ste povrijeđeni primjenom sile, da li Vas je tada pregledao ljekar, 70,6 % osuđenika je odgovorilo sa NE, a svega 29,4 % sa DA. Na pitanje su odgovarali ispitanici koji su izjavili da su povrijeđeni primjenom sile od strane službenika i/ili drugog zatvorenika (pitanja 2 i 6).

Na pitanje 10: Da li ste bili zadovoljni ukazanom ljekarskom pomoći od 37 anketiranih, 43,2 % je izrazilo zadovoljstvo, dok je 56,8 % afirmisalo nezadovoljstvo ukazanom ljekarskom pomoći.

Ispitanicima koji nijesu bili zadovoljni ukazanom ljekarskom pomoći ponuđeno je da objasne šta zamjeraju ljekarskoj pomoći koja im je ukazana.

Primjedbe date u otvorenoj formi možemo razvrstati na:

Veoma negativne komentare na stručni rad doktora,

Veoma negativne komentare na odnos doktora i ljudi iz ove službe prema zatvorenicima,

Neefikasnost i neažurnost službe.

Na pitanje 11: Ako ste bili povrijeđeni primjenom sile unutar ZIKS-a, da li ste Vi ili Vaša porodica tražili da Vas pregleda i drugi ljekar, van ZIKS-a, od 114 anketiranih 82,5 % je odgovorilo sa NE, a svega 17,5 % sa Da.

Odgovori koje smo dobili na pitanje 12: Da li Vam je omogućen pregled tog drugog ljekara, pokazali su da je traženi ljekarski pregled bio omogućen u svega 15,8 % slučajeva, a odbijen u 84,2 % slučajeva.

Zatvorska zdravstvena služba ima nemjerljivo veliki uticaj na prevenciju zlostavljanja, kroz sistematsko registrovanje povreda, na novoprimiteljenim licima, kao i nakon povreda zadobijenih u zatvoru, bilo u slučajevima nasilja između samih zatvorenika, tako i povreda zadobijenih od strane službenih lica. Te informacije treba sistematski dostavljati nadležnim istražnim organima. Povrijeđenom licu treba omogućiti i pregled drugog ljekara ako ga zatraži. Gradeći odnos povjerenja sa licima lišenim slobode, treba ih stimulisati da se u slučajevima kada je nad njima primijenjena bilo kakva vrsta sile, bez bojazni obrate zatvorskom ljekaru za pomoć.

Uočili smo da nije uspostavljen poseban registar za evidentiranje traumatskih povreda koje se primijete na zatvorenicima (nakon dolaska i/ili tokom boravka u zatvoru), pa predlažemo da se takav registar uspostavi.

Želimo još napomenuti da smo u štampanim medijima poslednjih mjeseci imali priliku da pročitamo o žalbama osuđenih lica (ili njihovih porodica) o neadekvatnoj zdravstvenoj njezi. Neke od ovih slučajeva, na žalost, nismo mogli lično evaluirati. U nekim slučajevima smo stekli utisak da

³⁰⁷ CPT, Izvještaj o posjeti Letoniji, 1999, st. 141.

problem ne leži na samoj ustanovi (ZIKS-u), već u ustanovama javnog zdravstva koje odlažu prijem lica kojima je potrebno liječenje/intervencija, usled nedostatka slobodnih kapaciteta i sl. Ovakvo stanje stvari smatramo neprihvatljivim. Dužnost je države da licima lišenim slobode, kao minimum, omogući isti nivo zdravstvene zaštite kao licima na slobodi. Sva odstupanja od ovog principa mogu se smatrati nehumanim i degradirajućim tretmanom.³⁰⁸

6.1. Psihijatrijska zaštita

Psihijatar posjećuje ustanovu dva puta nedjeljno i u prosjeku pregleda oko desetak lica prilikom svake posjete.

Zvanična informacija dobijena iz ZIKS-a je da osuđeno lice koje za vrijeme izdržavanja kazne duševno oboli ili pokazuje znake težih psihičkih smetnji ili se kao takvo javi na izdržavanje kazne, a u organizaciji nema uslova za liječenje, smjestiće se u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu, radi liječenja i čuvanja. Odluku o smještaju osuđenog lica iz stava 1. ovog člana donosi starješina organizacije na predlog ljekarske komisije koju imenuje ministar zdravlja. Troškove liječenja do isteka kazne osuđenog lica snosi organizacija. Osuđeno lice kojem u toku liječenja u zdravstvenoj ustanovi istekne kazna evidentiraće se kao otpušteno, a nadležna ustanova socijalne zaštite će se obavijestiti o mjestu njegovog prebivališta ili boravišta, radi preduzimanja daljih mjera u cilju nastavka liječenja ili prihvata.

Ako konsultativni psihijatar smatra da je nekom licu potreban konzilijarni psihijatrijski pregled (najčešće radi donošenja odluke o eventualnom transferu u civilnu psihijatrijsku ustanovu) to lice se upućuje na pregled gore pomenutoj komisiji imenovanoj od Ministarstva zdravlja, koju sačinjavaju dva psihijatra i zatvorski ljekar.

Dana 27. januara 2012. godine, nakon pregleda devet lica, za jedno od njih donijeta je odluka o premještaju iz zatvora u SPB Dobrota Kotor na hospitalno liječenje, jer je procijenjeno da je psihičko stanje tog lica takvo da je mu je bolnički tretman neophodan. Načelnik Zdravstvene službe nas je obavijestio da je to lice prebačeno iz Ziks-a u SPB Dobrota narednog dana (28. januara).

Kapacitet Sudskog odjeljenja u SPB Dobrota Kotor je ograničen. Uz to, protokol o radu ovog odjeljenja i dalje ne postoji.³⁰⁹ Zaposleni u Zdravstvenoj službi ZIKS-a su nas obavijestili da se u praksi dešava da se pacijenti kojima je potrebno bolničko liječenje stavljaju na listu čekanja.

Sva lica lišena slobode koja imaju ozbiljne psihijatrijske probleme moraju biti smještena u odgovarajuće ustanove, bilo civilne psihijatrijske ustanove ili specijalna psihijatrijska odjeljenja unutar samog zatvorskog sistema. Bilo koji način da se izabere, on treba omogućiti hitni transfer, bez liste čekanja.³¹⁰

308 CPT podsjeća da je obaveza zatvorenika da ostanu u ustanovi u kojoj ne mogu dobiti odgovarajući tretman zbog nedostatka odgovarajućih objekata ili zato što takvi objekti odbijaju da ih priznaju neprihvatljivo stanje stvari i izlaže ih nečovječnom i ponižavajućem postupanju. CPT, Posjeta Ukrajini, 2005, st. 115.

309 Izvještaj o poštovanju ljudskih prava u psihijatrijskim ustanovama u Crnoj Gori, novembar 2011., dostupan na: http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Postovanje_ljudskih_prava_u_psihijatrijskim_ustanovama_nov2011.pdf.

310 Mentalno bolesni zatvorenik treba da se čuva i tretira u bolničkom objektu koji je adekvatno opremljen i posjeduje adekvatno obučeno osoblje. Taj objekat bi mogao da bude civilna duševna bolnica ili posebno opremljen psihijatrijski

Podržavamo najavljenju izgradnju Specijalne bolnice u ZIKS-u i smatramo je pitanjem od najvišeg prioriteta. No, kako se njeno stavljanje u funkciju očekuje tek 2014. godine, neophodno je pronaći neko prelazno rješenje. Jedna od mogućnosti bi mogla biti da se smještajni kapaciteti nekadašnje Specijalne bolnice na posljednjem spratu zgrade Istražnog zatvora privremeno koriste za smještaj lica sa psihičkim problemima. Naravno, trebalo bi zaposliti i odgovarajući broj adekvatno obučenog medicinskog osoblja, jer je neophodno da se takva lica nalaze u „medicinskom“ okruženju. Optimalni uslovi bezbjednosti bi na taj način takođe bili zadovoljeni.

U Zatvoru, preciznije u samici istražnog zatvora, trenutno se nalazi i lice M.Z. kome je sud krajem 2007. godine izrekao mjeru obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi (čl. 69 KZ CG). Radi se o osobi koju je CPT u svom izvještaju nakon posjete Crnoj Gori, 2008. godine pomenuo u stavu 68³¹¹: „...članovi delegacije vidjeli su mentalno oboljelog zatvorenika u Istražnom zatvoru u Podgorici koji je kažnjen mjerom obaveznog liječenja koji je, uprkos tome, ostao u zatvoru, kako je rečeno, zbog nepostojanja bezbjedne psihijatrijske jedinice za sudsko vještačenje u koju bi se mogao prebaciti “.

To lice je držano u samici od januara 2006. godine; tokom prva 3 mjeseca, on je navodno bio vezan za krevet liscama na obje ruke, a tokom narednih 8 mjeseci, na jednoj. Posle žalbi upravi, zatvoreniku je konačno omogućeno da izlazi u dvorište na nekih 15-20 minuta određenim danima.

Podrazumijeva se da zatvorenici kojima je neophodno bolničko liječenje treba da budu odmah prebačeni u odgovarajuće medicinske ustanove. Držanje mentalno oboljele osobe u zatvorskom okruženju, u samici i bez odgovarajućeg kontakta sa ljudima i podrške medicinskog osoblja, može da pogorša bolest i lako bude kvalifikovano kao nehumano i ponižavajuće postupanje. Uz to, vezanje zatvorenika liscama za krevet ili bilo koji drugi predmet tokom tako dugog vremenskog perioda apsolutno je neprihvatljivo“.

I pored toga što je CPT izričito preporučio da crnogorski organi preduzmu hitne korake da riješe situaciju M.Z. u smislu smještaja u specijalnu psihijatrijsku ustanovu, jer uslovi u kojima boravi u Zatvoru Podgorica nijesu adekvatni za psihicki bolesnog zatvorenika, ovo lice se **i dalje** nalazi u samici Istražnog zatvora.

Prošlo je više od četiri godine od utvrđene mjere bezbjednosti obaveznog liječenja osuđenog M.Z. Činjenica da se M.Z. cijelo to vrijeme nalazi u zatvorskim uslovima, bez **stalnog** nadzora ljekara psihijatra,³¹² predstavlja oblik mučenja ili nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja, koje zabranjuje Ustav Crne Gore, kao i međunarodni ugovori koji obavezuju Crnu Goru.

Dopisom broj 04-7777/11, od 11.11.2011. godine Ministarstvo pravde je informisalo Akciju za ljudska prava da je ovo ministarstvo uputilo Ministarstvu pravde Republike Srbije molbu osuđenog M.Z. za transfer u Republiku Srbiju, uzimajući u obzir molbu gore pomenutog lica da bude prebačen

---

objekat unutar zatvorskog sistema. S jedne strane, prednost je, sa etičke tačke gledišta da psihički bolesni zatvorenici budu hospitalizovani izvan zatvorskog sistema, u institucijama za koje javna zdravstvena služba ima odgovornost. S druge strane, može se reći da postojanje psihijatrijskih ustanova u okviru zatvorskog sistema omogućava da se tretman pruža u optimalnim uslovima bezbjednosti, kao i da se aktivnosti zdravstvenih i socijalnih usluga intenziviraju u okviru tog sistema. Koji god način da je izabran, smještajni kapacitet psihijatrijskog objekta u pitanju treba da bude adekvatan; suviše često postoji produženi period čekanja pre nego što se napravi neophodni transfer. Prenos dotičnog lica u psihijatrijsku ustanovu treba tretirati kao pitanje od najvišeg prioriteta. CPT, Treći Generalni Izvještaj, 1992, st. 30. 311 Izvještaj crnogorskoj vladi o posjeti Crnoj Gori Evropskog Komiteta za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT), obavljenoj od 15. do 22. septembra 2008. godine, dostupan na: <http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-03-inf-mne.pdf>.

312 Napominjemo da psihijatar koji dolazi u Zatvor dva puta sedmično, povremeno obilazi ovo lice. Komisija formirana od Ministarstva zdravlja, tokom posjeta ZIKS-u, ne obilazi ovo lice.

u Republiku Srbiju na liječenje. Međutim, do dana zaključenja rada na izvještaju, 8. juna 2012., M.Z. se još uvijek nalazio u ZIKS-u, u istim uslovima.

Apelujemo da se intenziviraju napori i ovo lice hitno uputi na liječenje i čuvanje u odgovarajuću ustanovu. Njegov dalji boravak u ZIKS-u smatramo apsolutno neprihvatljivim.

U svom izvještaju o Poštovanju ljudskih prava u psihijatrijskim ustanovama,³¹³ u tački 6.1. opisan je slučaj F.S., mentalno oboljele osobe, koja je nakon prijema u Istražni zatvor 18 dana provela vezana za krevet, bez psihijatrijskog pregleda. U izvještaju je preporučeno Upravi policije, ministarstvu pravde i sudovima da obezbijede da se u svakom slučaju sumnje na mentalno oboljenje učinioca prekršaja ili krivičnog djela, to lice dovede na pregled kod specijaliste psihijatra i/ili uputi na vjestačenje u odgovarajuću psihijatrijsku ustanovu, kao i da je neprihvatljiva praksa kontinuiranog vezivanja za krevet.

No, i pored preporuke, u Dnevničnim novinama izdatim dana 23.2.2012. godine objavljena je informacija da je pritvorenik A. Ž. pred istražnim sudijom izjavio da je prva dva mjeseca svog boravka u Istražnom zatvoru „tamo bio vezan“. Sudski vještak je dao mišljenje da A.Ž. ima trajno duševno oboljenje - shizofreniju, te u vrijeme kada se desilo ubistvo bio je isključene sposobnosti da shvati značaj djela.“ (Vijesti, 19. april 2012.).

Izražavamo bojazan da se praksa prolongiranog mehaničkog ograničavanja slobode kretanja mentalno oboljelih lica u ZIKS-u ponavlja. Kriterijum odlučivanja ostaje nepoznat, s obzirom da u Zatvoru ne postoji registar u koji bi bile upisivane okolnosti koje su dovele do primjene ove mjere. Da li su to težina i vrsta krivičnog djela koje je osoba počinila? Da li je to ponašanje osobe na prijemu u Zatvor koje ukazuje da se radi o mentalno oboljeloj osobi? Koja god da je pozadina, ovakva praksa znači kršenje međunarodnih standarda ljudskih prava.

Prolongirana fiksacija (18 dana u prvom slučaju i čak dva mjeseca u drugom slučaju) **je nedopustiva**. Trajanje fiksacije treba biti što je moguće kraće i to vrijeme treba mjeriti minutima, radije nego satima.³¹⁴

Apelujemo da se spriječi ponavljanje slučajeva prolongiranog vezivanja mentalno oboljelih lica u ZIKS-u, jer predstavljaju primjer **zlostavljanja**.

Uznemirenog pacijenta treba tretirati u drugačijem okruženju, poželjno bolničkom, nikako mu ne sputavati kretanje u zatvorskim uslovima.³¹⁵

Takođe, predlažemo uvođenje specijalnog registra gdje bi se evidentirali precizno svi slučajevi u kojima se pribjeglo mjeri fizičkog (mehaničkog) ograničavanja slobode kretanja.³¹⁶

313 Izvještaj o poštovanju ljudskih prava u psihijatrijskim ustanovama u Crnoj Gori, novembar 2011., dostupan na: http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Postovanje_ljudskih_prava_u_psihijatrijskim_ustanovama_nov2011.pdf.

314 Trajanje fiksacije treba da budu u najkraćem mogućem roku (obično minuti prije nego časovi). U izuzetnim slučajevima produženje fiksacije bi trebalo da garantuje dalji pregled od strane doktora. Fiksacija koja traje danima ne može imati nikakvo opravdanje i može dovesti do zlostavljanja. CPT, Posjeta Danskoj, 2008, st. 71.

315 Što se tiče njene odgovarajuće primjene, imobilizaciju treba koristiti samo kao poslednje sredstvo da se spriječi rizik od oštećenja pojedinca ili drugih i to tek kada sve ostale razumne opcije ne postignu uspjeh u prevazilaženju ovih rizika; nikada ne bi trebala biti korištena kao mjera kažnjavanja ili kompenzacije zbog nedostatka treniranog osoblja; nikada ne bi trebala biti primijenjena u nemedicinskom okruženju, kada bi hospitalizacije bila više odgovarajuća intervencija. CPT, Posjeta Danskoj, 2008, st. 71.

316 Poseban registar treba voditi da bi se zabilježili svi slučajevi u kojima se pribjegava sredstvima prinude; unos bi trebalo da obuhvati vrijeme kada je mjera počela i završila, okolnosti slučaja, razloge za pribjegavanje toj mjeri, ime

6.2. Štrajk glađu u zatvoru

Poslednji „masovni“ štrajk glađu u ZIKS-a se dogodio u februaru ove godine. Prema navodima sagovornika iz Zdravstvene službe trajao je par dana. Ukupno 136 ljudi iz Istražnog zatvora i 119 iz KPD-oma je prijavilo štrajk glađu zaposlenima u zdravstvenoj službi.

Prema navodima, tih dana je zdravstvena služba bila u stanju „pripravnosti“. Svi koji su to željeli bili su pregledani na početku štrajka i njihova tjelesna težina je evidentirana. Većina osuđenika je, prema navodima, odbijala zdravstvene preglede. Infuzionu terapiju su dobili svi oni koji su zatražili. Nije bilo potrebe za hitnim intervencijama i „ničije zdravlje nije bilo ugroženo“. Nikakva uputstva za ponašanje u slučaju štrajka glađu nisu dobijena iz Ministarstva (ne postoji Protokol) niti zaposleni smatraju da je bilo potrebe za tim, jer su upoznati sa Malteškom deklaracijom³¹⁷ i stavom koji zdravstvena služba treba zauzeti kod štrajka glađu.

Što se tiče „sporadičnih“ štrajkova glađu, 67,7 % osuđenika je potvrdilo štrajk glađu u posljednjih mjesec dana, dok je 32,3% anketirane populacije to negiralo (pitanje br. 60). Može se zaključiti da osuđenici u štrajk glađu stupaju dobrovoljno. Naime od 239 osoba koje su odgovorile na ovo pitanje, svega 1,2% je nedobrovoljno stupio u štrajk (Pitanje br. 61: Da li ste dobrovoljno stupili u štrajk glađu?)

Odgovori na pitanje 62 koje je glasilo: Da li su Vas ljekari pregledali u toku štrajka glađu dali su drugačiju sliku od one prezentovane od zaposlenih u Zdravstvenoj službi. Naime, samo 8,8% onih koji su odgovorili na ovo pitanje (239) su potvrdili da su pregledani od strane ljekara, dok je visokih 91,2% negiralo kontakt sa zdravstvenom službom. 6 osuđenika nije dalo odgovor na ovo pitanje.

Malteška deklaracija nalaže obavljanje detaljnog ljekarskog pregleda na početku štrajka glađu, ali i dalje svakodnevne kontakte sa štrajkačem. Apelujemo da se dosledno poštuju svi aspekti Malteške deklaracije.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Crne Gore ne sadrži izričit propis-ovlašćenje za donošenje protokola koji bliže određuje način postupanja službe za zdravstvenu zaštitu u slučaju štrajka glađu, kao i drugih službi ZIKS-a, kako bi se obezbijedilo poštovanje ljudskih prava u toj situaciji.

Radi donošenja bližeg propisa o štrajku glađu osuđenih/pritvorenih lica neophodna je dopuna Zakona i uvođenje odredbe koja sadrži izričito ovlašćenje nadležnog ministarstva za donošenje protokola kojim se bliže uređuje postupanje službe za zdravstvenu zaštitu u slučaju štrajka glađu osuđenih/pritvorenih lica. Protokol bi se trebao odnositi na osuđena i pritvorena lica, koja po krivičnom zakonodavstvu imaju različit položaj i prava, ali im je položaj sličan tokom štrajka glađu. **Posebno je važno definisati obim pregleda ljekara pri procjeni somatskih funkcija.** Precizno formulisana odredba bi obezbjeđivala detaljan pregled i jednoobrazno postupanje u svakom pojedinačnom slučaju štrajka glađu u penalnoj ustanovi. Protokol bi trebao naglasiti i važnost vođenja medicinske dokumentacije, osobito sa sudsko medicinskog aspekta, ukoliko bi došlo do neželjenog ishoda (smrti štrajkača).

---

doktora koji je naredio ili odobrio i opis bilo kakve povrede na licu ili osoblju. CPT, Posjeta Lihtenštajnu, 2007, st. 47.
317 Malteška deklaracija o štrajku glađu, usvojena je u novembru 1991. godine na 43. Svjetskoj skupštini ljekara održanoj na Malti, a njena korekcija je urađena na 44. Svjetskoj skupštini ljekara, održanoj u septembru 1992. u Marbelji, te je ponovo revidirana u oktobru 2006. godine na generalnoj skupštini Svjetskog udruženja ljekara, održanoj u Južnoj Africi.

6.3. Hepatitis C

Prema podacima dobijenim od zaposlenih u Zdravstvenoj službi ZIKS-a, veliki procenat osuđeničke/pritvoreničke populacije čine zavisnici od psihoaktivnih supstanci. Jedan broj tih lica je tokom prijema u Zatvor dao podatak da boluje od hepatitisa C. Tokom boravka u zatvoru ova lica nisu upućivana na dalju dijagnostičku obradu, a samim tim ni na liječenje koje im je bilo potrebno. Takođe, veći broj lica, za koja se opravdano sumnjalo da su nosioci virusa hepatitisa C, nije upućivan na testiranje. Prema navodima, razlog za ovakvu situaciju je bio finansijske prirode. Naime, nije bilo jasno utvrđeno ko će snositi troškove dijagnostičke obrade i eventualnog tretmana.

Uzimajući u obzir sve finansijske poteškoće sa kojima se naša zemlja suočava, njena je dužnost da svim osobama koje su lišene slobode omogući potrebe metode skrininga, prevencije i liječenja.³¹⁸

Donedavno neprihvatljiva situacija je počela da se mijenja nabolje u martu ove godine kada je Institut za javno zdravlje sproveo istraživanje o prisutnosti HIV-a, virusnih hepatitisa B i C među zatvorenima.

U istraživanju je dobrovoljno učestvovalo 309 osuđenika.

„Glavni cilj je da se na reprezentativnom uzorku populacije zatvorenika dobiju podaci prevalencije HIV-a, virusnog hepatitisa B1, virusnog hepatitisa C, kao i socio-demografskih i bihevioralnih karakteristika, na osnovu čega bi se razvijali ciljani, na podacima zasnovani programi prevencije i kontrole ovih infekcija kod zatvorenika. Radi se o anonimnoj bihevioralno-biološkoj studiji presjeka koja je do sada korišćena u mnogim zemljama u epidemiološkim istraživanjima HIV-a u populaciji zatvorenika“, kazali su iz Instituta.³¹⁹

Informisani smo da su Ministarstvo zdravlja i ZIKS uspostavili dogovor da ce sva osuđena lica koja zatvorskom ljekaru prijave pozitivni rezultat testiranja, biti podvrgnuta odgovarajućem tretmanu.

Takođe, informisani smo da će jedno osuđeno lice vrlo brzo započeti sa liječenjem hepatitisa C na Klinici za Infektivne bolesti KCCG, a nakon obavljene biopsije jetre.

Troškove liječenja ce snositi Fond za zdravstveno osiguranje CG.

Pohvaljujemo napore nadležnih institucija u prevazilaženju do nedavno neprihvatljive situacije i apelujemo da se svim licima oboljelim od Hepatitisa C, a za koja se utvrdi da im je tretman neophodan, on i omogući.

6.4. Tretman zavisnika od psihoaktivnih supstanci

Prisustvo velikog i sve većeg broja osuđenika koji imaju problem zavisnosti nosi sa sobom dodatne teškoće za upravu zatvora, posmatrano iz zdravstvenog, ali i bezbjedonosnog ugla.³²⁰

318 CPT je svjestan da u periodima privrednih teškoća, na kakve nailazimo u mnogim zemljama koje posjećuje CPT, neke stvari se moraju žrtvovati, uključujući i zavodske institucije. Međutim, bez obzira na teškoće koje postoje u bilo kom trenutku, lišavanje slobode nekog lica uvijek povlači obavezu zdravstvene njege koji zahtijevaju efikasne metode prevencije, kontrole i liječenja. Obaveza javnih vlasti da ispune ovu dužnost tim je veća ukoliko je u pitanju liječenje bolesti opasnih po život. CPT, Jedanaesti Generalni Izvještaj, 2001, st. 31.

319 Vijesti, 23. maj 2012. godine.

320 Za podatak da iz godine u godinu raste broj osuđenika zavisnika od droga u ZIKS-u, vidjeti Izvještaj o radu i

Dostupnost droga u zatvorima narušava sveukupni kvalitet života u zatvoru, a može loše uticati i na motivaciju za rad samih stražara. Problem se ne može riješiti isključivo sigurnosnim mjerama koje smanjuju ponudu droge u zatvoru. Napor mora biti usmjeren i u pravcu smanjenja potražnje za drogama, što je moguće postići isključivo ponudom različitih opcija tretmana.

Na pitanje kako na odgovarajući način pomoći osuđenima koji imaju problem zavisnosti ne postoji jednostavan i jedinstven odgovor. Sam prijem u zatvor predstavlja dobru priliku da se započne sa rješavanjem problema, samim tim odgovarajuća zdravstvena njega mora biti na raspolaganju. Ponudeni tretmani bi trebalo da uključe detoksikacione programe, kao i substitucijske programe za one kojima su neophodni. Njih moraju pratiti i intenzivni psiho-socijalni i edukativni programi. Naravno, osoblje treba da bude edukovano na teme zavisnosti od psihoaktivnih supstanci.

Uz terapijske programe, osuđenima bi trebalo ponuditi i sticanje kvalifikacija koje bi im pomogle da nakon izlaska iz zatvora vode socijalno adaptiran život.

Veoma je važno da oni koji upravljaju zatvorom ulože napore da se onima koji nemaju problem sa drogama kao i onima koji su uspješno uspostavili apstinenciju na droge, omogući okruženje „čisto“ od droga.³²¹ Time se kod prve kategorije smanjuje mogućnost da razviju problem zavisnosti tokom izdržavanja kazne, a osuđenima iz druge kategorije se omogućava da lakše održe uspostavljenu apstinenciju na droge. Boravak u „odjeljenjima bez droga“ (drug free units) reguliše se posebnim ugovorima kojima se preciziraju obaveze obje strane (pristanak na testiranja na psihoaktivne supstance i, sa druge strane, dobijanje određenih privilegija dok god se osuđenik pridržava postavljenih pravila).

Osuđenima koji udju u zatvor sa problemom zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, nudi se isključivo simptomatska terapija (lijekovi protiv bola, dijareje, nesаницe). Osuđenima koji su već bili na metadonskom programu u jednom od tri metadonska centra u CG, omogućava se nastavak terapije, što je za pohvalu³²² i sa tom praksom treba nastaviti, s time što treba razmotriti mogućnost da se substituciona terapija može uvesti i u samom zatvoru.

Od februara 2010. godine NVO 4Life sprovodi program rehabilitacije i resocijalizacije zavisnika/ca od droga. Grupne terapije se sprovode dva puta nedjeljno, a sprovode ih bivši zavisnici, psiholog i socijalni radnik. Već duže od godinu dana, program se odvija na volonerskoj osnovi.

Predlažemo:

Permanentne edukacije zatvorskog osoblja na teme vezane za droge, jer je to preduslov uspostavljanja konstruktivnih i podržavajućih odnosa sa zavisničkom populacijom

Održavanje u kontinuitetu programa edukacije i savjetovanja osuđeničke populacije

Osnivanje Odjela bez droga (Drug-free unit)

Proširenje terapijske ponude za one koji uđu u zatvor sa već razvijenom zavisnošću

Finansijsku podršku države projektima nevladinog sektora koji su vezani za edukaciju, rehabilitaciju i resocijalizaciju zavisnika od psihoaktivnih supstanci.

---

stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, maj 2012., str. 150.

321 „Važno je da zatvorske vlasti ulože napor i ponude takvo okruženje u kome osuđenici koji nemaju problem sa drogom taj problem i ne razviju, ali i onima koji imaju problem da ga prevaziđu. Treba razmotriti mogućnost osnivanja „odjeljenja bez droga“ za određenu kategoriju osuđenika, pored ostalog onih koji su kompletirali programe tretmana prije ulaska u zatvor ili tokom boravka u njemu. CPT, Izvještaj o posjeti Irskoj 1998, stav 82; CPT, Izvještaj o posjeti Grčkoj 2009.

322 CPT smatra da praksa prekida terapije metadonskog održavanja sa jednog dana na drugi nije niti humana niti dobra medicinska praksa, CPT, Izvještaj o posjeti Bosni i Hercegovini 2009, stav 31.

6.5. Zatvor Bijelo Polje

Zdravstveni kadar čine 2 medicinska tehničara sa punim radnim vremenom, koji rade u dnevnoj i noćnoj smjeni. Angažovan je i ljekar, koji je dostupan za urgentne slučajeve. Ljekarski pregled novoprimljenih lica se obavlja na dan prijema u zatvor.

Ambulanta u kojoj se obavljaju pregledi ne posjeduje EKG aparat.

Predlažemo da se ambulanta opremi EKG aparatom.

Stomatološka ordinacija je započela sa radom i oprema je na zadovoljavajućem nivou.

Specijalistički pregledi se obavljaju u lokalnom Domu zdravlja.

Na prijemu se otvara zdravstveni karton. Tajnost medicinske dokumentacije se poštuje.

Ukoliko se na prijemu u zatvor registruju povrede, one se upisuju u lični zdravstveni karton. Registar za evidentiranje traumatskih povreda ne postoji.

Predlažemo uvođenje posebnog registra za evidentiranje traumatskih povreda, kako na prijemu u zatvor tako i tokom boravka u zatvoru.

Ljekar je dužan da se izjasni da li je lice „sposobno“ za izvršenje disciplinske mjere upućivanja u samicu. Predlažemo izmjenu ove prakse u skladu sa revidiranim Evropskim zatvorskim pravilima, kao što je navedeno.

Monitori nisu primili pritužbe pritvorenih lica na tretman medicinske službe.

6.6. Preporuke

- Broj medicinskih tehničara je i dalje ispod optimalnog nivoa i potrebno ga je udvostručiti.
- Stimulisati zdravstvene radnike da rade u zatvorskim uslovima tako što im treba ponuditi ugovor o radu na neodređeno vrijeme i druge beneficije (veći koeficijent kod obračuna zarada zbog rada u otežanim uslovima, duži godišnji odmor i sl.).
- Zaposliti jednog psihologa koji bi bio u sastavu Zdravstvene službe i čiji bi primarni zadatak bio psihoterapijski rad sa pritvorenim i osuđenim licima.
- Povećati broj radnih sati psihijatra, jer postojeći angažman dva puta nedjeljno po nekoliko sati smatramo nedovoljnim.
- Nabaviti bar još dva EKG aparata, jedan aparat za defibrilaciju i opremiti mini laboratoriju.
- Izričito propisati pravo osuđenika/ce na pristup zdravstvenom kartonu, koji se može ograničiti samo izuzetno, kada je to kontraindikovano iz terapijskih razloga.
- Postojeću praksu da stražar prisustvuje ljekarskim pregledima zatvorenika treba odmah promijeniti. Predlažemo instalaciju sigurnosnih alarma u ljekarskim ordinacijama, koje bi omogućile zdravstvenim radnicima da pozovu pomoć u slučaju da pacijent postane nasilan ili pokuša bjekstvo.
- Ljekarski nalaz nakon evidentiranja povreda treba da sadrži sve potrebne informacije, kako je CPT preporučio. Takav izvještaj treba sistematično dostavljati nadležnom tužiocu. Takođe, povrijeđenom licu treba omogućiti da zatraži pregled ljekara koji je prošao priznatu obuku na polju sudske medicine.

- Uspostaviti poseban registar za evidentiranje traumatskih povreda koje se primijete na zatvorenicima (nakon dolaska i/ili tokom boravka u zatvoru).
- Spriječiti ponavljanje slučajeva prolongiranog vezivanja mentalno oboljelih lica u ZIKS-u, jer predstavljaju primjer zlostavljanja.
  - M.Z. hitno uputiti na liječenje i čuvanje u odgovarajuću ustanovu u zemlji ili inostranstvu.
  - Dosljedno poštovati sve aspekte Malteške deklaracije. Dopuniti zakon i izričito ovlastiti nadležno ministarstvo da usvoji Protokol o načinu postupanja službe za zdravstvenu zaštitu u slučaju štrajka glađu zatvorenika (i pritvorenih i osuđenih lica), kao i drugih službi ZIKS-a. Posebno je važno definisati obim pregleda ljekara pri procjeni somatskih funkcija.
    - Predlažemo da se ambulanta u zatvoru u Bijelom Polju opremi EKG aparatom.
    - Predlažemo uvođenje posebnog registra za evidentiranje traumatskih povreda, kako na prijemu u zatvor tako i tokom boravka u zatvoru.
    - Voditi računa da se ljekar koji je inače nadležan za zatvorenika ne izjašnjava o tome da li je to lice sposobno za izvršenje disciplinske mjere upućivanja u samicu.
    - Omogućiti bez daljeg odlaganja liječenje na infektivnoj klinici svim licima oboljelim od Hepatitisa C, a za koja se utvrdi da im je tretman neophodan.
    - Obezbijediti edukaciju za zatvorsko osoblje na teme vezane za droge.
    - Održavanje u kontinuitetu programa edukacije i savjetovanja osuđeničke populacije o problemu zavisnosti.
    - Osnivanje Odjela bez droga (Drug-free unit).
    - Proširenje terapijske ponude za one koji uđu u zatvor sa već razvijenom zavisnošću.
    - Finansijsku podršku države projektima nevladinog sektora koji su vezani za edukaciju, rehabilitaciju i resocijalizaciju zavisnika od psihoaktivnih supstanci.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 96, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 107, 108... do 116).

7. TRETMAN

7.1. Tretman lica u pritvoru

Prema standardu CPT-a, treba težiti da se pritvorenima u istražnim zatvorima obezbijedi da provedu razuman dio dana (8 sati ili više) izvan svojih ćelija, uključeni u svrsishodne aktivnosti raznolikog karaktera.³²³ „Pritvorenici ne mogu jednostavno biti ostavljeni da nedjeljama i mjesecima čame zatvoreni u svojim ćelijama, bez obzira kako dobri bili materijalni uslovi unutar samih ćelija.“³²⁴

U istražnim zatvorima u Podgorici i Bijelom Polju tretman pritvorenih lica je izuzetno loš, pored toga što su loši i materijalni uslovi unutar ćelija.³²⁵ Pritvorena lica su podvrgnuta znatno nepovoljnijem režimu od osuđenih lica, ne nudi im se ni rad, ni obuka u cilju obrazovanja, niti postoje organizovane aktivnosti van zatvorenih ćelija u kojima borave. Jedina aktivnost koju upražnjavaju van ćelija je boravak na svježem vazduhu dva puta dnevno, u trajanju od po 30 minuta, što jeste u skladu sa minimalnim međunarodnim standardom.³²⁶ Međutim, Zakonikom o krivičnom postupku (ZKP) garantovana su najmanje dva sata kretanja dnevno na otvorenom prostoru u krugu zatvora (čl. 182, st. 2), ali se ova odredba ne primjenjuje se u praksi. Potrebno je u što kraćem vremenskom periodu obezbijediti uslove za doslednu primjenu ovog prava pritvorenih lica garantovanog zakonom.

Pomenuta aktivnost se ne realizuje petkom, jer je, prema navodima zaposlenih, „fizički neizvodljivo organizovati i uklopiti posjete i šetnje pritvorenih lica“.³²⁷ Treba imati u vidu da se posjete organizuju uvijek u zatvorenoj prostoriji. Kada su vremenske prilike loše, veliki broj pritvorenika ne koristi ovo pravo, jer staze za tu namjenu nisu pokrivene. Ista situacija je zatečena prilikom posjete delegacije CPT-a 2008. godine.³²⁸ Tada je preporučeno da, ako je potrebno, treba izmijeniti i dopuniti zakon, da bi se revidirao režim za lica u istrazi, i pritvorenim licima omogućilo da značajan dio vremena provedu izvan ćelija angažovani u smislenim aktivnostima različite vrste (rad, edukacija, sport, rekreacija/druženje, itd).³²⁹

U istražnim zatvorima u Podgorici i Bijelom Polju nema zajedničkih prostorija, pa su pritvorena lica prinuđena da dane provode u ćelijama koje nemaju dovoljno prostora. Nažalost, većinu slobodnog vremena pritvorena lica provode dosađujući se, gledajući TV ili igrajući društvene igre na stolu (karte ili monopol). Poređenja radi, u pritvoru Zatvora Koper u Sloveniji 12 pritvorenih lica je radno angažovano, a svi pritvorenici imaju mogućnost da svakog dana provedu 4 časa van ćelija, u teretani ili dvorištu, upražnjavajući neki od timskih sportova.³³⁰ Teretana u Istražnom zatvoru Podgorica ne postoji, ali je pritvorenim licima dostupna fitnes oprema - tegovi i šipke, koje unose u svoje sobe gdje vježbaju.

323 CPT standardi, st. 47: [http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Standardi-CPT-a-15-37.pdf](http://www.hrraction.org/wp-content/uploads/Standardi-CPT-a-15-37.pdf).

324 Isto.

325 Za uslove smještaja u istražnim zatvorima, vidi poglavlje Uslovi smještaja.

326 Prema standardima CPT-a, tač. 48 i Evropskim zatvorskim pravilima, tač. 27.1.

327 Posjeta monitoring tima Istražnom zatvoru Podgorica, januar 2012. godine.

328 Jedina aktivnost koja se odvija van ćelije je šetnja na otvorenom dva puta po 30 minuta (međutim, petkom se navodno ne može upražnjavati fizička aktivnost). CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 57.

329 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 58, str. 33.

330 „Što se tiče pritvorenih lica, 12 njih je imalo posao. Ostali su mogli provesti do četiri sata dnevno izvan svojih ćelija (od 8 do podne), koristeći prostorije za fitnes, radeći vježbe na otvorenom ili družeći se s drugim pritvorenima. CPT pozdravlja takav pristup i nada se da će se nastaviti sa ulaganjem napora na daljem razvoju režima aktivnosti za pritvorene u zatvoru u Kopru“. Izvještaj koji je Vladi Slovenije dostavio Evropski komitet za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) nakon posjete sprovedene od 31. januara do 8. februara 2006. stav 65. (<http://www.cpt.coe.int/documents/svn/2008-07-inf-eng.htm>).

U praksi nije uobičajeno radno angažovanje pritvorenika, iako je ono predviđeno i Evropskim zatvorskim pravilima i domaćim zakonom.³³¹ U vrijeme naše posjete Istražnom zatvoru Podgorica, samo dva lica su bila radno angažovana kao pomoćni kuvari, zaduženi da raznose obroke pritvorenicima. Potrebno je revidirati cjelokupni tretman pritvorenih lica, pružiti im mogućnost radnog angažovanja i obezbijediti im da dio slobodnog vremena provode upražnjavajući svrsishodne aktivnosti, u skladu sa međunarodnim standardima.

7.2. Tretman osuđenih lica

Evropska zatvorska pravila naglašavaju da je zatvorenik kažnjen samim tim što mu je oduzeta sloboda, pa uslovi i zatvorski režim pod kojim boravi ne smiju dodatno uvećavati patnju koju zatvaranje inače podrazumijeva.³³²

Režim u zatvoru podrazumijeva: rad, školovanje, druge aktivnosti i pripremu za otpust.³³³ I domaći Zakon o izvršenju krivičnih sankcija predstavlja svrhu izvršenja kazne zatvora kao „uticanje na učinioca da ubuduće ne čini krivična djela, jačanje morala i uticaj na razvijanje društvene odgovornosti, odnosno osposobljavanje lica za život na slobodi, u skladu sa zakonom i opšte prihvaćenim pravilima“.³³⁴ U toku našeg monitoringa stekli smo utisak da se u ZIKS-u nedovoljno pažnje poklanja ostvarenju pomenute svrhe izdržavanja kazne zatvora, o čemu ćemo detaljnije govoriti u nastavku.

Jedan od najvećih problema za realizaciju kvalitetnog tretmana osuđenih lica u ZIKS-u je nedostatak dovoljnog broja kvalifikovanog osoblja u Sektoru za tretman. Vaspitne grupe su izuzetno brojne. U Odsjeku za realizaciju tretmana³³⁵ zaposleno je osam, a u Zatvoru za kratke kazne dva vaspitača,³³⁶ sledećih stručnih profila: defektolozi, socijalni radnici, psiholozi i pedagozi. Prema riječima rukovodioca Sektora za tretman, optimalan broj osuđenih lica u jednoj vaspitnoj grupi, za koju je zadužen jedan vaspitač bi trebalo da bude 35-40. Međutim, vaspitne grupe u Zatvoru Podgorica broje od 60 do 100 osuđenih lica. U Zatvoru Bijelo Polje situacija je još gora, vaspitna grupa broji oko 150 osuđenih lica. To se svakako negativno odražava na kvalitet tretmana, direktno se odražava na broj i dužinu trajanja individualnih razgovora, kao i na organizovanje grupnog rada sa osuđenim licima. Prema navodima rukovodioca Sektora za tretman, upravo zbog te činjenice, rad vaspitača se u najvećoj mjeri svodi na pomaganje osuđenim licima pri rješavanju svakodnevnih raznovrsnih pitanja i problema. Potrebno je zaposliti još minimum pet vaspitača u Odsjeku za realizaciju tretmana u Zatvoru Podgorica i tri vaspitača u Zatvoru Bijelo Polje. Od bivših osuđenih lica, kao i od onih koji sada izdržavaju kaznu, saznali smo da se uloga vaspitača po pravilu svodi na pomoć prilikom pisanja molbi i zahtjeva: „Profesori su samo pošтари, sve se svodi na predaju molbi...“.³³⁷

331 „Pritvorenicima će biti ponuđeno da rade, ali se to od njih neće zahtijevati“, Evropska zatvorska pravila, 100.1. Prema članu 182, st. 5 ZKP: „Pritvoreno lice se može obavezati da obavlja radove nužne za održavanje čistoće u prostoriji u kojoj boravi. Ako pritvoreno lice to zahtijeva, sudija za istragu, odnosno predsjednik vijeća, u sporazumu sa upravom zatvora, može dozvoliti da on radi u krugu zatvora na poslovima koji odgovaraju njegovim psihičkim i fizičkim svojstvima, pod uslovom da to nije štetno za vođenje postupka. Za taj rad pritvorenom licu pripada naknada koju određuje lice koje rukovodi zatvorom.“

332 Strana 55, stav 102. 2. Evropska zatvorska pravila.

333 Strana 55, stav 103. 4. Evropska zatvorska pravila.

334 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, član 14.

335 Odsjek za realizaciju tretmana i Odsjek za ispitivanje ličnosti funkcionišu u okviru Sektora za tretman (KPD).

336 U ZIKS-u ustaljena terminologija za vaspitača je „profesor“.

337 Intervju sa bivšim osuđenim licima, Ž.Š, S.M, i B.B. mart 2012. godine.

U okviru istraživanja³³⁸ sprovedenog među osuđenim licima u Podgorici, na pitanje da li dugo čekaju kada traže razgovor sa profesorom, 39,3% je ocijenilo da dugo čeka na pomenuti razgovor, dok je 60,7% osuđenih lica na ovo pitanje odgovorilo odrično. I mišljenja bivših osuđenika/ca s kojima smo razgovarali su po ovom pitanju podjeljena, njih 5-oro su rekli da čekaju dugo na razgovor sa profesorom, dok je 6 lica koja su učestvovala u istraživanju, na ovo naše pitanje odgovorilo odrično. U otvorenoj formi osuđena lica izražavaju veoma različita iskustva kada je u pitanju kontakt sa vaspitačem.

Većina osuđenih lica sa kojima smo razgovarali u prisustvu zaposlenih u ZIKS-u, rekli su nam da imaju dobar odnos sa vaspitačem, da im pružaju podršku, da sa njima mogu da razgovaraju o raznim temama i da im pomažu u okviru njihovog mandata. Rezultati istraživanja sprovedenog među osuđenim licima u Zatvoru Podgorica pokazuju da više od jedne četvrtine (26,3%) ispitanika ocjenjuje svoj odnos sa vaspitačem kao loš, polovina kao dobar (51%) i 22,7% kao odličan. U okviru Zatvora za kratke kazne, samo 8,3% ocijenilo je odnos sa vaspitačem kao odličan, 51,4% je odnos ocijenilo kao dobar, a čak 40,3% kao loš. U otvorenoj formi, osuđena lica su davala različite komentare - neki su veoma zadovoljni i upućuju komplimente, a neki su veoma nezadovoljni i kritični. Od 11 bivših osuđenika/ca sa kojima smo razgovarali, njih petoro smatraju da im je odnos sa vaspitačem bio loš, četvoro da je bio dobar, dok su samo dvoje ocijenili taj odnos kao odličan. Iz razgovora sa osuđenim licima, odgovora osuđenika/ca u okviru anonimne ankete, kao i iz razgovora sa bivšim osuđenim licima možemo zaključiti da su odgovori na ovo pitanje zasnovani na veoma subjektivnoj procjeni, da pojedini vaspitači izazivaju izuzetno uvažavanje, za razliku od drugih koji su znatno manje omiljeni.

Primjedba jednog osuđenog lica iz Zatvora za kratke kazne Podgorica, sa kojim smo razgovarali, odnosi se na to da „neki od profesora ne predaju pisma direktoru“. Tvrdi da ne dobija odgovore od strane onih kojima upućuje molbe, žalbe ili zahtjeve. Mišljenja smo da ove sumnje i ne moraju biti tačne, jer su možda neažurni oni kojima je zahtjev upućen. Smatramo da treba ukinuti praksu da vaspitači nose pisma osuđenih lica nadležnima u Upravi, jer to može dovesti do narušavanja odnosa povjerenja koji mora da postoji između vaspitača i osuđenih lica. **U svakom paviljonu treba postaviti poštansku sandučad ili organizovati službu gdje bi osuđena lica predavala pisma, molbe i zahtjeve za Upravu i dobijala potvrdu sa zavedenim rednim brojem.**

Smatramo da veliki problem u funkcionisanju Odsjeka za realizaciju tretmana predstavlja ne-postojanje jasne podjele poslova u skladu sa stručnim profilom svakog vaspitača. Posao vaspitača obavljaju: defektolozi, pedagozi, psiholozi i socijalni radnici, pri čemu svaki vaspitač ima svoju vaspitnu grupu. Inicijalna obuka ne postoji, tako da se vaspitači oslanjaju samo na znanje stečeno tokom studija. Na osnovu razgovora sa licima koja se nalaze na izdržavanju kazne, bivšim osuđenim licima, kao i na osnovu rezultata anonimne ankete, zaključili smo da su vaspitači zaduženi i da daju pravne savjete. Jedan od komentara na rad vaspitača je glasio: „Loše je informisan o članovima zakona, ništa sa sigurnošću ne može da odgovori,„ Davanje pravnih savjeta ni u kom slučaju ne treba da bude posao vaspitača. U njemačkom zatvorskom sistemu svaki od stručnjaka obavlja svoj dio posla za koji je usko specijalizovan, a pritom postoji timski rad svih koji su uključeni u tretman osuđenih lica. „Pedagozi-učitelji vode nastavu i upravljaju zatvorskim bibliotekama, sprovode kurseve i seminare, koordiniraju i oblikovanje slobodnog vremena. Pedagozi učestvuju i u dopunskom obrazovanju službenika. Psiholozi značajno učestvuju u tretmanu zatvorenika primjenjujući specifične terapeutske metode (diskurzivne terapije, biheviorističke terapije, savjetovanja i sl.). U suštini

338 Istraživanje „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika“ sprovedeno tokom marta i aprila 2012. u Podgorici od strane monitoring tima angažovanog na ovom projektu. Statistički su podatke obradile dr Olivera Komar i Radmila Bogojević sa Fakulteta političkih nauka.

psiholozi obavljaju individualni i grupni terapijski tretman, psihodijagnostičke i prognostičke aktivnosti i sl. Socijalni radnici i socijalni pedagozi su najbrojnija struka u socijalnoj službi i oni pružaju socijalnu pomoć zatvoreniku unutar zavoda, kao i nakon otpuštanja sa izdržavanja kazne.³³⁹ U ZIKS-u je potrebno razviti jedan ovakav sistem realizacije tretmana, u kojem će djelokrug rada svih zaposlenih biti jasno definisan, gdje bi svako radio ono za šta je stručno osposobljen, a tretman osuđenih lica bio integrisan i funkcionalan. Takođe, potrebno je organizovati kontinuiranu obuku za zaposlene u Sektoru za tretman o novim metodama rada, jer se profil ličnosti osuđenih lica mijenja. Potrebna je i obuka za rano prepoznavanje psihičkih smetnji i rizika od samoubistava kod lica lišenih slobode. Ističemo da smo iz razgovora sa vaspitačima zaključili da su vrlo raspoloženi i otvoreni za sve vrste obuke i studijske posjete koje bi doprinijele njihovom usavršavanju.

Poseban problem predstavlja tretman, i uopšte položaj stranaca, koji kaznu izdržavaju u ZIKS-u. Naime, zbog jezičke barijere i činjenice da ZIKS ne obezbjeđuje prevodioca, pa čak ni prevod pravila kućnog reda, osobe koje govore strani jezik nijesu uključene u inače oskudne aktivnosti, što položaj ovih lica čini izuzetno nepovoljnim, a izdržavanje kazne veoma teškim. Naročito tešku okolnost predstavlja nemogućnost komunikacije sa grupom, što ove osobe čini izolovanim, usamljenim i prepuštenim samima sebi. Do ovih saznanja smo došli kroz razgovor sa rumunskom državljanicom koja se nalazi na odsluženju kazne u Zatvoru Podgorica. **Neophodno je i za strance obezbijediti iste aktivnosti i radni angažman kakav predviđa tretman ostalih zatvorenika, tako što će se angažovati prevodilac. Potrebno je obezbijediti dodatnu podršku kako bi se prevazišla izolacija i olakšao težak položaj ovih lica, nastao usled jezičkih i kulturoloških barijera. Obezbijediti i prevod Pravitnika o kućnom redu na nekoliko jezika.**

Iz razgovora sa zaposlenima u Sektoru za tretman saznali smo da su svakodnevno izloženi profesionalnom stresu zbog obima, složenosti i težine posla koji obavljaju. Pritom, do sada nije realizovan ni jedan stručni program supervizije,³⁴⁰ niti prevencije „burn out“ sindroma, koji se javlja kao posledica profesionalnog stresa. Ne radi se ni evaluacija tretmana osuđenih lica, koja je neophodna da se utvrdi svrsishodnost aktivnosti predviđenih tretmanom i njihov uticaj na resocijalizaciju osuđenih lica i smanjenje recidivizma. **Organizacijom ovakvih stručnih programa bi se podigao nivo profesionalizma i unaprijedilo postupanje prema licima lišenim slobode.**

7.2.1. Prijem osuđenih lica

Na osnovu Evropskih zatvorskih pravila, nakon prijema zatvorenika, što je prije moguće, izradiće se izveštaji o njihovom ličnom stanju, predloženim programima izdržavanja kazne za svakog pojedinačno i o strategiji pripreme za njihovo otpuštanje iz zatvora.³⁴¹

Lica osuđena na kaznu zatvora dužu od šest mjeseci upućuju se u Odsjek za ispitivanje ličnosti, koji je sastavni dio Sektora za tretman, i čine ga: rukovodilac odsjeka, psiholog, socijalni radnik i kriminolog. Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija ispitivanje ličnosti osuđenih lica može trajati do 30 dana.³⁴² Lica koja izdržavaju kaznu kraću od šest mjeseci upućuju se odmah u Zatvor za

339 Osnovne karakteristike zatvorskog sistema u Njemačkoj, mr Zoran Stevanović, str. 175. udk: 343. 291 (430) Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2008.

340 Supervizija je profesionalna intervencija koja je neophodna u profesionalnom razvoju onih koji neposredno rade s ljudima i jedan od ključnih načina osiguravanja razvoja i pružanja kvalitetnih usluga u području pomagačkih profesija („pomagači“-stručnjaci humanističkih usmjerenja koji se bave neposrednim radom s ljudima).

341 Evropska zatvorska pravila, st. 26.2.

342 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 32.

kratke kazne Podgorica ili u Zatvor Bijelo Polje, gdje u procesu ispitivanja ličnosti učestvuje samo defektolog koji je i jedino zaposleno lice u Sektoru za tretman tog Zatvora.

U Odsjeku za ispitivanje ličnosti, pomenuti stručnjaci vrše kriminološko, psihološko, pedagoško i sociološko ispitivanje ličnosti. Prema navodima rukovodioca Sektora za tretman, ovaj dio tretmana se odvija „solidno i stručno“, uprkos tome što se samo u toku prethodne godine tri puta promijenio sastav stručnog tima zbog težine posla i niskih zarada.³⁴³

Iz razgovora s jednom zatvorenicom saznali smo da su je stručnjaci koji se bave ispitivanjem ličnosti posjetili tek 28. i 29. dana boravka u prijemnom odjeljenju i da su ti razgovori sa svakim od stručnjaka trajali od 30 minuta do sat vremena. Slične odgovore o trajanju i broju razgovora obavljenih u prijemnom odjeljenju dobili smo i od ostalih osuđenih lica i bivših osuđenih lica sa kojima smo razgovarali.³⁴⁴ Jedan od bivših osuđenika konkretno tvrdi: „Sesije nikada nisu individualne već uvijek u grupi od pet do šest ljudi. Nakon toga nas raspoređuju u neki od tri (A, B, D) paviljona.“³⁴⁵ Pojedinačni izvještaji nastali u procesu psihosocijalne dijagnostike osuđenih lica³⁴⁶ prosleđuju se Odsjeku za realizaciju tretmana. Izvještaj koji smo vidjeli zadovoljava predviđenu formu, ali je upitno da li se tako komplikovan proces kao što je ispitivanje ličnosti može uspješno realizovati na osnovu jednog ili dva razgovora sa svakim od stručnjaka, posebno imajući u vidu psihičko stanje u kojem se nalazi lice koje je tek stiglo na izdržavanje kazne. Nesvrishodno dug boravak u prijemnom odjeljenju i mali broj obavljenih razgovora, zaposleni u Sektoru za tretman pravdaju nedovoljnim brojem zaposlenih u Odsjeku za ispitivanje ličnosti koji, zbog velikog priliva osuđenih lica, ne mogu fizički da postignu da posao rade efikasnije. Da bi proces ispitivanja ličnosti bio što kvalitetniji i brži, potrebno je u Odsjeku za ispitivanje ličnosti zaposliti još tri osobe odgovarajućeg stručnog profila.

7.2.1.1. Klasifikacija po grupama

Pравилник o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora propisuje da se osudjena lica klasifikuju u jednu od pet klasifikacionih grupa (čl. 16 - 22). Međutim, u okviru KPD-a postoje samo četiri klasifikacione grupe:

I klasifikaciona grupa - poluotvoreno odjeljenje

II i III klasifikaciona grupa - lica iz ove dvije grupe smještena su u zatvoreni dio KPD, tzv. „krug“, pri čemu su nam i osuđena lica i zaposleni u Sektoru za tretman potvrdili da razlike u tretmanu između ove dvije grupe nema, osim što je „druga korak bliže poluotvorenom odjeljenju“ i

IV klasifikaciona grupa, u koju se raspoređuju lica koja su više puta disciplinski kažnjavana.

Otvoreno odjeljenje u praksi ZIKS-a ne postoji, iako je Pravilnikom o kućnom redu predviđeno da se osuđena lica iz I klasifikacione grupe smještaju u ovo odjeljenje.³⁴⁷ Nepostojanje otvorenog odjeljenja, u kojem bi se osuđena lica pripremala za izlazak iz zatvora, doprinosi njihovom težem snalaženju u društvu po izlasku iz ZIKS-a.³⁴⁸

343 Razgovor sa rukovodiocem Sektora za tretman, novembar 2011. godine.

344 Pomenute informacije potvrdilo nam je nekoliko osuđenih lica i 11 lica koja su napustila Zatvor Podgorica.

345 „Svaki četvrti zatvorenik u spuškom zatvoru je - povratnik“, Aida Sadiković, Vijesti, 15.04.2012.

346 Vidjeti strana 71. Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Vlada Crne Gore, Ministarstvo pravde, Podgorica, maj 2012.

347 Član 17. Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

348 Vidjeti dolje Postpenalni tretman.

Osuđena lica raspoređuju se u jednu od klasifikacionih grupa na osnovu rezultata ispitivanja ličnosti, zavisno od visine kazne, vrste krivičnog djela, ranije osudjivosti, individualnih karakteristika i načina dolaska na izdržavanje kazne.

O prelasku iz jedne u drugu klasifikacionu grupu odlučuje Sektor za tretman uzimajući u obzir ponašanje i vladanje osuđenog lica, zalaganje na radu, postignuti stepen realizacije tretmana i dužinu izdržane kazne, uz predhodno pribavljeno mišljenje Sektora obezbjeđenja i Sektora za rad osuđenih lica.³⁴⁹ Od nekoliko osuđenika smo primili primjedbe na objektivnost vaspitača prilikom donošenja odluke o rekategorizaciji ili na kašnjenje prilikom donošenja odluke. Sredinom aprila ove godine jedno osuđeno lice je stupilo u štrajk glađu jer nije dobilo povoljniju klasifikacionu grupu.³⁵⁰ Međutim, osuđeno lice ima pravo da iznese žalbu ili pritužbu načelniku organizacione jedinice, ako smatra da su povrijeđena njegova prava ili zbog nepravilnosti koje su mu učinjene,³⁵¹ a ima pravo i da se obrati ovlašćenom službeniku Ministarstva pravde koji vrši kontrolu zakonitosti izvršenja kazne zatvora.³⁵² U Izvještaju Vlade navodi se da su se pritužbe osuđenih lica odnosile i na „neravnopravan položaj pojedinih osuđenih lica u pogledu nepoštovanja kriterijuma za klasifikaciju i reklasifikaciju lica lišenih slobode u jednu od četiri klasifikacione grupe, kao i na izmjene tretmana osuđenih lica iz zatvorenog u poluotvoreno odjeljenje Kazneno-popravnog doma.”³⁵³ Protiv odluke Ministarstva pravde osuđeno lice može pokrenuti upravni spor pred Upravnim sudom. Prema našim saznanjima, od početka 2010. zabilježen je samo jedan slučaj obraćanja osuđenog lica Upravnom sudu.

U Srbiji je ovaj problem riješen po uzoru na praksu evropskih zatvora, tako što su sastavljeni upitnici sa tačno utvrđenim kriterijumima, pri čemu se svaki od kriterijuma boduje. Prelazak iz jedne u drugu klasifikacionu grupu zavisi od broja „osvojenih” bodova. Upitnik je javan i dostupan svim osuđenim licima, tako da sami mogu izračunati koliko bodova imaju, odnosno u koju klasifikacionu grupu treba da budu raspoređeni.³⁵⁴ **Smatramo da bi uvođenje ovakvog sistema objektivizacije kriterijuma bilo motivišuće za osuđena lica.**

7.2.2. Radno angažovanje

Evropska zatvorska pravila naglašavaju da zatvorske vlasti moraju nastojati da obezbijede dovoljno korisnog posla za zatvorenike.³⁵⁵

Za vrijeme boravka u prijemnom odjeljenju osuđeno lice se izjašnjava da li želi radni angažman. Ovu odluku u toku boravka u zatvoru može promijeniti. Prema informacijama koje smo dobili od Uprave i zaposlenih u ZIKS-u, osuđenici koji žele da rade čekaju kratak vremenski period da se oslobodi odgovarajuće radno mjesto, najduže mjesec-dva od dolaska na izdržavanje kazne. Međutim, te informacije nisu potvrdila osuđena lica.

Prilikom jedne od naših posjeta paviljonu B i D imali smo priliku da uđemo u većinu soba, u kojima smo zatekli veliki broj osuđenika koji nisu radno angažovani. Na jedno od naših pitanja za-

349 Član 22. Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

350 Strana 15, VIJESTI, DRUŠTVO, 17. april 2012.

351 Član 26. Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

352 Član 31. Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

353 Strana 34. Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Vlada Crne Gore, Ministarstvo pravde, Podgorica, maj 2012.

354 Razgovor sa Žarkom Markovićem, koordinatorom monitoring tima Beogradskog centra za ljudska prava, april, 2012.

355 Evropska zatvorska pravila, str. 21, stav 26. 2.

tvorenik je odgovorio da je „tu tek oko 6 mjeseci“ i da zna da će još čekati da se oslobodi neko od radnih mjesta. Informacije dobijene i od drugih osuđenih lica navode na zaključak da je uobičajeno dugo čekanje na zaposlenje. U prosjeku, jedan do dva zatvorenika po sobi su radno angažovani (u ovim paviljonima se broj zatvorenika kreće od četiri do šest po sobi) i oni su prilikom naše posjete bili van soba. Na pitanje da li žele da rade, oko 2/3 od ukupnog broja zatvorenika koje smo zatekli u sobama je odgovorilo potvrdno, navodeći da nemaju mogućnosti, dok 1/3 njih nije bilo zainteresovano za rad.

Rezultati anonimne ankete među osuđenim licima u Podgorici pokazuju da 88,9% ispitanika žele da budu radno angažovani, dok je 11,1% odgovorilo da to ne želi. Ispitanici koji su se izjasnili da žele radni angažman upitani su da li im je omogućen, pa je njih 61,6% odgovorilo da jeste, dok je 38,4 % ispitanika odgovorilo odrično. U Zatvoru za kratke kazne u Podgorici 78,4% osuđenika/ca je reklo da im je radni angažman omogućen, a 21,4% da nije, iako su bili zainteresovani za rad. Svih jedanaest bivših osuđenika/ca s kojima smo razgovarali, rekli su da su željeli da budu radno angažovani, ali je to bilo omogućeno samo za njih petoro. Jedan od njih je rekao: „Za dobijanje posla u ZIKS-u isto je ka' i napolju: ako nekog znaš, radiš...“

Prema navodima rukovodioca Sektora za tretman, zaposleno je 300-320 osuđenih lica, a procenat zaposlenih se konstantno kreće oko 50%.³⁵⁶ Osuđena lica su angažovana u nekoj od radionica (limarska, bravarska, rezbarska, stolarska, frizerska),³⁵⁷ kao građevinski radnici na rekonstrukciji Zatvora Podgorica, u okviru paviljona i upravne zgrade kao redari, baštovani, kao pomoćni radnici u kuhinji i na farmama u okviru „ekonomije“.³⁵⁸ Problem nedovoljnog kapaciteta za radno angažovanje osuđenih lica potvrdili su nam i zaposleni u Sektoru za tretman.

Na osnovu razgovora sa osuđenim licima i zaposlenima u Zatvoru Podgorica zaključili smo da brojni osuđenici u stvari rade na improvizovanim i privremenim poslovima. Poređenja radi, jedno međunarodno istraživanje je pokazalo da je u hrvatskim zatvorima radno angažovano čak 83,7% ispitanika, u engleskim 68,6%, danskim 68,5%.³⁵⁹

Direktor ZIKS-a nas je u razgovoru obavijestio da je u planu osavremenjavanje i proširenje svih radionica u okviru KPD-a. Međutim, ovakva je obećanja Uprava ZIKS-a dala i delegaciji CPT u septembru 2008. godine: „Delegacija je obaviještena o planovima da se obnovi više radionica (s ciljem da se radno angažuje do 80% lica), proširi farma u krugu ustanove i izgradi staklena bašta za uzgajanje povrća, otvori kompjuterska sala i nova teretana“.³⁶⁰ Od tada je prošlo više od tri godine, a farma u krugu ustanove nije proširena, već je i značajno smanjena. Prilikom naše posjete „ekonomiji“,³⁶¹ rečeno nam je da trenutno ima 1500 koka nosilja, a da taj broj varira od 1500 do 1700. Nekada je ova farma brojila između 10 000 i 12 000 koka nosilja, a na gradskim pijacama su postojala prodajna mjesta na kojima su se prodavala jaja sa pomenute farme. Prema riječima načelnika KPD-a farma nije bila ekonomski isplativa. Napravljena je staklena bašta - platenik, ali malih dimenzija, iako slobodnih površina za tu namjenu, kao i za proširenje farmi ima napretek. Neophodno je da Vlada naruči **biznis plan za proširenje proizvodnje u ZIKS-u**, ako sam ZIKS ne može da izdvoji novčana sredstva za ovu namjenu. U ovu svrhu bi se mogao angažovati tim profe-

356 Ovaj podatak potvrdila je i Uprava ZIKS-a u dopisu od 25.05.2012. godine.

357 Vidjeti poglavlje Uslovi smještaja, opis radionica.

358 Vidjeti poglavlje Uslovi smještaja, opis farmi.

359 „Dugotrajni zatvori i ljudska prava – Rezultati međunarodne studije“, str. 16, autor-Kirstin Drenkhahn, Voditelj Projekta: Frieder Dünkel, Kirstin Drenkhahn and Manuela Dudeck (Sveučilište Greifswald, DE) With financial support by the AGIS Program European Commission – Directorate General Justice, Freedom and Security, 2006.

360 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2009, str. 31.

361 Posjeta monitoring tima u decembru 2011. godine.

sora i studenata sa ekonomskih fakulteta. **Proširenje postojećih farmi imalo bi višestruku korist - doprinijelo bi kvalitetnijem tretmanu osuđenih lica kroz mogućnost da se svi koji žele radno angažuju, a dobijeni proizvodi bi se mogli koristiti kako za potrebe ZIKS-a, tako i za snabdijevanje namirnicama drugih javnih ustanova, npr. Zavoda „Komanski most“ i sl.**

U Zatvoru Bijelo Polje, u kojem se izdržavaju kazne do 6 mjeseci, broj radno angažovanih osuđenih lica kreće se od 20 do 30, i tu mogućnost imaju samo lica smještena u poluotvorenom odjeljenju, kojih je u prosjeku oko 50. Ukupan broj osuđenih lica u ovom zatvoru kreće se oko 80, što znači da je procenat radno angažovanih u ovom Zatvoru još niži nego u Podgorici. Prema navodima vaspitača, u toku sprovođenja tretmana osuđenih lica nastoji se da se radno angažuje što veći broj osuđenih lica, pa makar to angažovanje bilo periodično. Radna mjesta na kojima su osuđena lica angažovana su: redar, baštovan, radnik u kuhinji, u kantini, bravar, vodoinstalater i moler. Na sjeveru Crne Gore je velika potražnja za građevinskim materijalom, naročito za betonskim elementima, **pa bi bilo korisno kupiti mašinu za proizvodnju betonskih blokova, kako bi se mogućnost radnog angažovanja zatvorenika proširila kroz isplativu djelatnost**, kako su predložili zaposleni. **Takođe, potrebno je, sklopiti ugovor sa preduzećem koje bi dobijene proizvode otkupljivalo.** Ovakva ideja je postojala i ranije, međutim od nje se odustalo zbog neriješenih planova oko rekonstrukcije Zatvora.

Za radni angažman osuđenici imaju pravo na naknadu za rad, koja se prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija određuje u visini od najmanje 50% garantovane zarade u državi.³⁶² Međutim, Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u propisano je nepovoljnije i nezakonito rješenje, prema kome naknada mora da iznosi najmanje 30% od minimalne zarade.³⁶³ U pismenom odgovoru ZIKS-a objašnjeno nam je da je visina zarade za zaposlena osuđena lica iznosi 50% od minimalne zarade u slučaju da su zadovoljeni uslovi, da je postignuta norma i broj sati provedenih na radu. Međutim, ovakva formulacija o visini naknade za rad u Pravilniku o kućnom redu ne postoji. **Podzakonski akt ne može sužavati prava zagarantovana zakonom, tako da je potrebno izmjenama i dopunama Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora uskladiti ovaj podzakonski akt sa Zakonom za izvršenje krivičnih sankcija.**

Prema pisanom odgovoru uprave ZIKS-u, zarade radno angažovanih osuđenih lica variraju od 30% do 70% od minimalne zarade.³⁶⁴ Primili smo pritužbe od bivših osuđenih lica sa kojima smo razgovarali da visina naknade koju su primali za radno angažovanje u Zatvoru Podgorica nije bila u skladu sa Zakonom. Jedna bivša osuđenica nam je rekla: „Toliko mi je bila mala plata, a nikad nisam ni znala kad je. Možda oko 20€ mjesečno, ne znam. Pare koje sam trošila u kantini mi je majka uplaćivala.“³⁶⁵ Još jedno bivše osuđeno lice tvrdi: „Najveću zaradu primaju zaposleni u kantini koji rade skoro 12 sati dnevno. Njihova plata iznosi između 50 i 70 eura. Ostali radno angažovani zarađuju oko 20 eura mjesečno, a majstori, kao što su električari i drugi i po 50 eura.“³⁶⁶ Prema riječima direktora ZIKS-a osuđena lica koja su povremeno radno angažovana kao redari zarađuju 36,5 eura mjesečno, dok oni koji rade na građevini, zatim majstori, stolari i bravari primaju nadoknadu za rad u visini do 100 eura mjesečno.³⁶⁷ **Neophodno je obezbijediti da radno angažovana osuđena lica budu plaćena za svoj rad u skladu sa Zakonom za izvršenje krivičnih sankcija.**

362 Član 38, Zakon o izvršenju krivičnih sankcija.

363 Član 64, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, avgust 2011.

364 Pismeni odgovor ZIKS-a, od 25.05.2012. godine.

365 Razgovor sa bivšom osuđenicom, april 2012. godine.

366 Svaki četvrti zatvorenik u spuškrom zatvoru je - povratnik“, Aida Sadikovic, Vijesti, 15.04.2012. godine.

367 Posjeta monitoring tima, februar 2012.

Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora predviđa mogućnost zapošljavanja osuđenih lica izvan Zavoda, ako su smješteni u Otvoreno odjeljenje.³⁶⁸ Kako takvo odjeljenje u ZIKS-u ne postoji,³⁶⁹ ni jedno osuđeno lice nije radno angažovano van ZIKS-a, iako je ta praksa, prema navodima rukovodioca Sektora za tretman, ranije postojala. Primjera radi, u Kazneno popravnom zavodu u Mostaru, Bosna i Hercegovina, na ovaj način je bilo angažovano 18 osuđenih lica. Nakon dobijenog odobrenja od relevantnih institucija, osuđeno lice sklapa ugovor sa firmom izvan kruga Zavoda, uz mogućnost produženja ugovora nakon izvršenja kazne.³⁷⁰ **Potrebno je ovakvu praksu ponovo uvesti i u ZIKS-u, uspostaviti saradnju sa nekim od preduzeća, kako bi se osuđena lica radno angažovala i izvan zatvora. Radno angažovanje van zatvora bi imalo višestruku korist, kako za vrijeme boravka u zatvoru, tako i nakon odsluženja kazne.**

7.2.2.1. Radno angažovanje osuđenica

Standardi CPT-a (stav 25) navode da žene lišene slobode moraju imati pristup svrsishodnim aktivnostima (radu, obuci, obrazovanju, sportu, itd.) jednako kao i muškarci u istom položaju. Istaknuto je i da se CPT previše često susretao sa slučajevima gdje su ženama lišenim slobode bile nuđene aktivnosti koje su se smatrale „prikladnim“ za njih (kao što su šivenje ili ručni radovi), dok se muškim zatvorenicima nudila obuka daleko profesionalnijeg karaktera. Po mišljenju CPT-a, takav diskriminatorски pristup služi samo daljem potkrepljivanju zastarelih stereotipa o socijalnoj ulozi žene. Štaviše, zavisno od okolnosti, uskraćivanje ženama jednakog pristupa režimom propisanih aktivnosti može se okvalifikovati kao ponižavajuće postupanje.³⁷¹

Pritužbe osuđenica u Zatvoru Podgorica uglavnom su se odnosile na nedostatak mogućnosti za radno angažovanje. CPT je u svom izvještaju o posjeti 2008. godine konstatovao da su mogućnosti za rad osuđenica ostale nepromijenjene od njihove posjete 2004., a tiču se radionica za sortiranje jaja i rada na šivaćoj mašini.³⁷² Nažalost, tri godine nakon posjete delegacije CPT-a situacija na ovom polju je još gora, pa umjesto da radionice budu proširene, više ne postoje ni radionica za sortiranje jaja ni radionica za rad na šivaćoj mašini. Osuđenice imaju mnogo manje mogućnosti za zaposlenje i manji izbor vrste radnog angažovanja od muškaraca. Od Uprave smo dobili objašnjenje da je broj osuđenica mnogo manji nego broj osuđenika (kreće se oko 30), pa nisu u mogućnosti da im obezbijede uslove za raznovrsnije radno angažovanje. Prema navodima zaposlenih, sve žene iz I klasifikacione grupe su radno angažovane. U vrijeme naših posjeta njih sedam je bilo radno angažovano van paviljona i to: u vešeraju, u magacinu ili kao kafe kuvarice, dok su još tri angažovane na održavanju higijene u okviru paviljona u kojem su smještene žene. Izuzetno je malo radno angažovanih zatvorenica, svega 10 od ukupno 32, dakle samo trećina. Osim toga, izbor radnog angažmana je izuzetno ograničen. **Potrebno je osmisliti više raznovrsnih radnih aktivnosti za žene, minimum onoliko koliko imaju i muškarci, jer se trenutna situacija može okarakterisati kao rodna diskriminacija, i to ne samo zbog činjenice da žene obavljaju samo tradicionalno ženske djelatnosti, već i zbog malog broja radno angažovanih žena.** Od direktora³⁷³ ZIKS dobili smo obećanje da će sve žene koje to budu željele imati mogućnost da rade, jer je u toku rekonstrukcija i izmještanje kuhinje, u kojoj se

368 Član 57, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, avgust 2011.

369 Vidjeti poglavlje 5.2.1.1. Klasifikacija po grupama.

370 Strana 33, Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija BiH, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, septembar 2009.

371 CPT standardi, st. 25.

372 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 56, str. 32.

373 Tadašnji direktor je bio Milan Radović.

planira zapošljavanje zatvorenica. Ova aktivnost je pohvalna, ali **treba razmišljati o otvaranju i drugih radnih mjesta za žene, kako bi one imale mogućnosti izbora radnog angažovanja, kao i muškarci sa istim statusom.**

7.2.3. Obrazovanje i obuka

Prema Evropskim zatvorskim pravilima, svaki zatvor treba da nastoji da svim osuđenim licima omogući pristup obrazovnim programima koji su što je moguće sveobuhvatniji i koji zadovoljavaju njihove individualne potrebe, istovremeno vodeći računa o njihovim težnjama. Naglašava se i da sistematski program obrazovanja, uključujući osposobljavanje za sticanje vještina u cilju unapređenja sveukupnog nivoa obrazovanja i pripremanja za vođenje odgovornog života bez kriminala, treba da bude ključni dio režima za zatvorenike.³⁷⁴

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija propisuje da se za osuđena lica, a naročito za maloljetnike i mlađa punoljetna lica koja nemaju završenu osnovnu školu, organizuje se nastava za osnovno obrazovanje, a može se organizovati i nastava za stručno obrazovanje. Osuđenom licu se može omogućiti polaganje ispita van prostorija organizacije.³⁷⁵ Pravilnik sužava pravo svih osuđenih lica na osnovno obrazovanje propisano Zakonom, jer daje ovo pravo samo maloljetnim licima.³⁷⁶ Takođe, Pravilnik propisuje da se osuđenom licu može omogućiti polaganje ispita van prostorija Zavoda, ako se programom tretmana ocijeni da je to korisno za postizanje svrhe izvršenja kazne zatvora,³⁷⁷ čime se pravo na studiranje predstavlja kao izuzetno. Pravo na stručno obrazovanje treba da bude pravo svakog osuđenog lica, za čije ograničavanje mora postojati objektivan razlog. **Potrebno je izmjenama i dopunama Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora uvesti da se osnovno obrazovanje organizuje za sva osuđena lica koja nemaju završenu osnovnu školu i da se pravo na polaganje ispita preciznije uredi. Potrebno je formulisati da li se polaganje ispita van prostorija Zavoda odnosi na vanredno polaganje osnovne, srednje škole i ispita na fakultetu. Postojeća formulacija može stvoriti nejasnoće i arbitrarno tumačenje važećih propisa.**

Primjera radi, u BiH, u Kazneno popravnom zavodu u Kuli, postoji mogućnost školovanja i u tom cilju su zaključeni ugovori sa srednjim i osnovnim školama,³⁷⁸ KPZ Zenica ima ugovor sa zanatskim školama³⁷⁹ dok je u Foči primjera radi, jedan od osuđenika u vrijeme posjete završio sedmi razred osnovne škole, a jedan studirao pravo, dok sve troškove školovanja snosi Zavod.³⁸⁰ U Srbiji se u svim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, osuđenim licima koji su studenti dozvoljava da napuštaju zavod radi odlaska na ispite.³⁸¹

U ZIKS-u je na kraju 2011. godine bilo 26 nepismenih osuđenika (2,6%).³⁸² Većina ovih lica je u Zatvoru Bijelo Polje i potiču iz ruralnih područja. Organizacija njihovog opismenjavanja ne bi

374 Evropska zatvorska pravila, st. 106.1.

375 Član 17. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija.

376 Član 69. stav 1, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

377 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011, čl. 70, st. 1.

378 Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija BiH, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, septembar 2009, str. 65.

379 Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija BiH, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, septembar 2009, str. 50.

380 Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija BiH, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, septembar 2009, str. 63.

381 „Postupanje prema licima lišenim slobode“, Izvještaj Beogradskog centra za ljudska prava, Beograd, 2010, str. 49.

382 Struktura osuđenih lica prema stepenu obrazovanja na dan 31.12.2011., Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Vlada Crne Gore, Ministarstvo pravde, Podgorica, maj 2012., str. 80.

zahtijevala velika materijalna ulaganja. S druge strane, jedna osoba koja je zaposlena u Sektoru za tretman ne može da odgovori na sva očekivanja koja podrazumijevaju kvalitetan tretman osuđenih lica. **Potrebno je organizovati opismenjavanje nepismenih osuđenih lica, gdje bi se mogli uključiti i pismeni osuđenici koji bi imali ulogu edukatora ili asistenata, što bi svakako doprinijelo njihovom osjećaju korisnosti.**

Ukupno 68 (6,8%) osuđenika nema završenu ni osnovnu školu.³⁸³ Prema navodima zaposlenih u KPD u Podgorici, osuđenim licima se rijetko omogućava da započnu ili nastave školovanje zbog ograničenog broja ljudi u sprovednoj službi. Uprava ZIKS-a nas je obavijestila da u periodu od 2009. do 2011. ni osuđena ni pritvorena lica nijesu podnosila zahtjeve za pohađanje osnovnog, odnosno stručnog obrazovanja.³⁸⁴ Anonimna anketa pokazala je da je 19,3% ispitanih osuđenih lica tražilo da im se omogući polaganje ispita. Jedan komentar osuđenika iz KPD-a je glasio: „Nisam tražio jer ništa nije ni nuđeno u programu bilo kakvog obrazovanja.“ Od ukupnog broja onih koji su se izjasnili da su tražili da im se omogući polaganje ispita čak 85,5% je saopštilo da im to nije omogućeno. Od ispitanih 11 bivših osuđenika, troje nam je reklo da su tražili da im se omogući pristup ostvarenju prava na obrazovanje, dok ostali nisu imali ovakvih zahtjeva. Nakon što su tražili da im se omogući polaganje ispita, rekli su da ni jednom od njih to nije omogućeno.³⁸⁵

Stekli smo utisak da se u ZIKS-u nedovoljno pažnje poklanja edukativnom segmentu tretmana osuđenih lica. Štaviše, osim osposobljavanja kroz rad u nekoj od radionica, ne postoji posebna teorijska obuka. Prema navodima rukovodioca Sektora za tretman, jedan broj osuđenih lica je zahvaljujući dobijenoj praktičnoj obuci, otvorio i sopstvenu radionicu nakon izlaska iz zatvora. Treba nastaviti sa praksom prenošenja praktičnog znanja kroz rad u radionicama, jer daje dobre rezultate. Međutim, kako je kapacitet radionica ograničen, a imajući u vidu da ne žele sva osuđena lica da nauče neki od zanata, **potrebno je obezbijediti i druge vrste edukacija.** Poređenja radi, u engleskim zatvorima čak 75,2% ispitanih osuđenika završili su neki od programa osposobljavanja i usavršavanja, u Francuskoj 65,5%, a u Hrvatskoj 38,2%.³⁸⁶ Prema istom istraživanju u Litvaniji je čak 24,6% ispitanika pohađalo stručno osposobljavanje.

Preporuka CPT-a Crnoj Gori koja se odnosi na obezbijeđenje programa edukacije i kurseva stručnog obrazovanja se ne poštuje.³⁸⁷ Prema riječima rukovodioca Sektora za tretman, svi pokušaji da se organizuju obuke i kursevi za osuđena lica ostali su samo na pokušajima, ili zbog nedostatka finansijskih sredstava za njihovu realizaciju ili zbog nezainteresovanosti osuđenih lica.

U poluotvorenom odeljenju postoji mala računarska sala s ukupno četiri računara, od kojih jedan nije bio u funkciji prilikom naše posjete. Na ovaj način je ispunjeno obećanje Uprave dato delegaciji CPT-a 2008. godine.³⁸⁸ Prilikom posjete nismo zatekli osuđenike da koriste pomenutu salu. Od zaposlenih u ZIKS-u smo dobili informaciju da osuđena lica nisu zainteresovana za obuku za rad na računarima, pa zbog toga i smatraju da nije potrebno povećavati broj računara u računarskoj sali. Međutim, rezultati anonimne ankete suprotni su ovim tvrdnjama. Na naše pitanje da li žele da imaju neku vrstu obuke npr. obuku za rad na računarima, više od tri četvrtine (77,9%)

383 Isto.

384 Odgovor ZIKS-a, 25.05.2012.

385 Razgovor sa bivšim osuđenim licima, Ž. Š., V.K. i M.P. mart 2012. godine.

386 "Dugotrajni zatvori i ljudska prava"— rezultati međunarodne studije iz 2006. godine, strana 18, Kirstin Drenkhahn, voditelji projekta: Frieder Dünkel, Kirstin Drenkhahn i Manuela Dudeck (Sveučilište Greifswald, DE), uz finansijsku podršku AGIS Programa Evropske Komisije (Directorate General Justice, Freedom and Security), dostupno na: http://www.rsf.unigreifswald.de/fileadmin/mediapool/lehrstuehle/duenkel/LTI_hrvatski.pdf.

387 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 54.

388 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, str. 31.

ispitanika odgovorilo je potvrdno, a svega 22,1% izjasnilo se da nisu zainteresovani. **Smatramo da je potrebno sve paviljone opremiti računarskim salama i organizovati obuku za rad na računari-ma za sva osuđena lica, prateći preporuku 106.2. Evropskih zatvorskih pravila da svi zatvorenici treba da se ohrabruju da učestvuju u obrazovnim programima.**³⁸⁹

Primili smo i pritužbe dva osuđena lica da im nije omogućeno da nastave sa stručnim usavršavanjem. Osuđeno lice N.B. sa kojim smo razgovarali, od Uprave je tražilo da omogući polaganje ispita putem interneta i korišćenje laptopa. Prema navodima zaposlenih to nije omogućeno iz bezbjedonosnih razloga. Na sastanku našeg monitoring tima, 26.01.2012. godine, sa gospođom Ankom Cerović, samostalnom savjetnicom u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, rečeno nam je da će se razgovarati sa pomenutim licem i ispitati uslovi kako bi se dozvolilo da ispit položi koristeći računar u upravnoj zgradi ZIKS-a. U pismenom odgovoru ZIKS-a od 19.03.2012. rečeno nam je da se osuđeno lice ponovo obratilo molbom i da će nakon potvrde IT Akademije iz Beograda, „ZIKS će preduzeti sve radnje kako bi se omogućio pristup internetu radi polaganja ispita.“³⁹⁰ Prilikom posjete monitora 11.05.2012. situacija je bila nepromijenjena. U drugom slučaju, osuđeno lice je tražilo da mu se omogući upotreba prenosnog računara (lap-top), zato što želi da se bavi pisanjem proze. Prema navodima tog osuđenog lica nakon podnošenja zahtjeva mu je omogućeno korišćenje laptopa, ali mu je računar posle izvjesnog perioda oduzet, s obrazloženjem da upotreba laptopa nije u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu. Smatramo da apsolutna zabrana nije odgovarajuća mjera i da se rizik od zloupotrebe interneta može značajno umanjiti ukoliko računar prođe odgovarajuću kontrolu. **Pravo na korišćenje laptopa u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija potrebno je jasno definisati Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora.**

Edukativne radionice za osuđena lica, kao i za zaposlene u ZIKS-u, organizovane su u saradnji sa NVO „Juventas“ u okviru projekta „Otvoreno sa zatvorenicima“ i obuhvataju informisanje o HIV/AIDS-u, seksualno prenosivim infekcijama, pravilnom korišćenju kondoma, rizicima prenosa hepatitisa A, B i C, kao i o pravilnom injektiranju droga i riziku od predoziranja.³⁹¹ Od zaposlenih u Zatvoru Podgorica, kao i od nekoliko osuđenih lica sa kojima smo razgovarali, saznali smo da nisu zainteresovani za ovakav vid obuka. Zaposleni objašnjavaju da osuđena lica koja žele da prisustvuju ovakvim radionicama imaju strah od etiketiranja od strane drugih osuđenih lica. **Potrebno je ovakve edukativne radionice organizovati u okviru samog tretmana, za sva lica lišena slobode.**

Potrebno je u što kraćem vremenskom periodu **napraviti programe obuke i stručnog osposobljavanja osuđenih lica**. Pomenuti programi treba da budu napravljeni u saradnji sa vaspitačima, koji bi bili angažovani kao stručni konsultanti i u fazi izrade individualnih planova obuke, a ne samo u njihovoj realizaciji, jer poznaju sposobnosti i interesovanja osuđenih lica.

7.2.4. Slobodne aktivnosti

Osuđenim licima boravak u zatvoru ne treba da zaustavi život. Potrebno im je omogućiti organizovane aktivnosti s ciljem njihovog usavršavanja i napredovanja, u cilju prevencije kriminalnog ponašanja. Zatvorski režim mora predvideti izbalansiran program aktivnosti za sve zatvorenike.³⁹² Mogućnost rekreacije, uključujući sport, igre, kulturne aktivnosti, hobije i druge

389 Evropska zatvorska pravila, st. 106. 2.

390 Odgovor ZIKS-a na dopis poslat 15.03.2012, Z-KD-br.63/12, Podgorica, 19.03.2012.

391 Preuzeto sa sajta NVO „Juventas“ dostupno na: http://www.juventas.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=174&Itemid=188&lang=sr.

392 Evropska zatvorska pravila, st. 25.1.

aktivnosti u slobodno vrijeme mora biti obezbijeđena, a koliko god je moguće, zatvorenicima se mora dozvoliti da ove aktivnosti sami organizuju.³⁹³ Prema Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora, osuđena lica mogu da uređuju i izdaju svoj list o trošku Zavoda³⁹⁴ i da pripremaju i izvode dramske, muzičke i druge priredbe.³⁹⁵

Međutim, naš monitoring tim je na osnovu obavljenih posjeta, razgovora sa osuđenim licima i zaposlenim u ZIKS-u, zaključio da se većina od navedenih Pravilnikom predviđenih aktivnosti ne realizuje. Primjera radi, u Norveškoj osuđena lica imaju redovan pristup teretani, muzičkoj sobi, biblioteci.³⁹⁶ Delegacija CPT-a je, prilikom posjete Norveškoj, bila posebno impresionirana režimom koji se nudi ranjivim kategorijama osudjenika/ca s psihološkim potrebama koji su, podijeljeni u grupe od po 7 osoba, imali na raspolaganju širok spektar aktivnosti (npr. rukotvorine, slikanje), kao i pristup posebnoj fitness sobi i sobi za bilijar. Takođe, u posebnoj jedinici za zavisnike bio je dostupan širok spektar aktivnosti, od kojih su se neke odvijale i izvan zatvora. **Aktivnosti poput ovih moguće je realizovati i u ZIKS-u. Potrebno je obezbijediti uslove za dosledno primjenjivanje čl. 73. i 74. Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora (kulturno-umjetničke aktivnosti, predavanja, radionice).** Kulturni događaji i priredbe organizuju se rijetko. Pozitivan primjer je novogodišnja priredba, koju već tradicionalno organizuje Dragan Koprivica. Smatramo da organizacija ovakvih manifestacija ne treba da zavisi od interesovanja pojedinaca, već da događaje ovog tipa treba da organizuje sam ZIKS u saradnji sa osuđenim licima. Svjesni smo da organizacija određenih sadržaja zavisi od materijalnih sredstava, ali je sigurno da neke aktivnosti ne traže prevelika novčana ulaganja i da ih je moguće organizovati, npr. i u saradnji sa udruženjima građana. Međutim, zbog velikog broja osuđenih lica u vaspitnim grupama i nedostatka stimulansa za zaposlene, nema odgovarajućih aktivnosti.

Aktivnost koju osuđena lica upražnjavaju u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija je boravak na svježem vazduhu u trajanju od 2 h dnevno. Osuđena lica sa kojima smo razgovarali su nam rekli da se pravo na šetnju uglavnom poštuje. Većina ispitanika (84,7%) odgovorili su da svakodnevno provedu po 2 h napolju, ostali tj. 15,3% su na ovo pitanje odgovorili odrično. I većina bivših osuđenih lica izjavila su da se ovo pravo poštuje. Primjedba jednog osuđenog lica, smještenog u paviljonu F, odnosila se na to da „na otvorenom provodi samo 1h ili 1h i 30 min dnevno, nikad 2 h.“ Zaposleni iz Sektora za obezbjeđenje rekao nam je da je to zbog trenutne rekonstrukcije objekta. **Smatramo da se uprkos radovima u krugu paviljona, osuđenim licima mora dozvoliti da koriste ovo svoje pravo, naročito imajući u vidu nedostatak drugih organizovanih sadržaja.** U Zatvoru Bijelo Polje osuđenim licima se ne ograničava boravak na svježem vazduhu, jer se na taj način, po riječima vaspitača, kompenzuje nedostatak dnevnih boravaka.

Teretana, čije su opremanje finansirala i sama osuđena lica, na raspolaganju je muškarcima za vrijeme šetnje. Pokrivena je, tako da je osuđena lica mogu koristiti i u slučaju loših vremenskih prilika. S druge strane, ženama ovaj vid rekreacije nije dostupan, s obzirom da u njihovom paviljonu nema teretane, niti prostorije za fitness, iako su u više navrata izrazile želju da im se te aktivnosti omoguće na isti način kao i muškarcima. To takođe predstavlja primjer rodne diskriminacije, **pa je neophodno u što kraćem roku i ženama obezbijediti iste uslove za rekreaciju koji su dostupni muškarcima.**

Ipak, fizička aktivnost ne bi trebala da bude jedina aktivnost kojom su osuđena lica okupirana.

393 Evropska zatvorska pravila, st. 27.6.

394 Član 74, stav 3. Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora u ZIKS-u, avgust 2011.

395 Član 74, stav 2. Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora u ZIKS-u, avgust 2011.

396 CPT, Izvještaj o posjeti Norveškoj, 2011, st. 49.

Prilikom naših posjeta uvjerali smo se da osuđena lica većinu svog vremena provode u dnevnim boravcima razgovarajući, spremajući hranu i gledajući TV. Slična situacija zatečena je i 2008. godine, kada je ZIKS posjetila delegacija CPT-a.³⁹⁷ Nedostatak organizovanih aktivnosti ili pretežna dokolica, izražen je u svim paviljonima i doprinosi formiranju neformalnih grupa, međusobnim sukobima i incidentima. U tom smislu, jedna osuđenica nam se požalila na veliki problem, jer nije mogla da se uklopi u neformalnu grupu koja je formirana prije njenog dolaska u zatvor. Istraživanje je pokazalo da većina osuđenih lica (78,2%) želi da se u slobodno vrijeme bavi nekim kreativnim aktivnostima, dok je 21,8% onih koji to ne žele. U Zatvoru za kratke kazne 80,3% osuđenika je na ovo pitanje odgovorilo potvrdno, dok su ostali, njih 19,7% odgovorili odrično. Od ukupno 11 bivših osuđenih lica koja su učestvovala u istraživanju, svih 10-oro koji su odgovorili na pomenuto pitanje, rekli su nam da bi voljeli da su se bavili kreativnim aktivnostima u toku boravka u ZIKS-u. **Organizovanje svrsishodnih aktivnosti imalo bi višestruki značaj, kako u pogledu resocijalizacije osuđenih lica, tako i u prevenciji stvaranja podkultura unutar ZIKS-a.**

Iz razgovora sa vaspitačima smo saznali da o svakom osuđenom licu vode individualne bilješke, koje im pomažu u radu. **Potrebno je napraviti individualne planove za tretman osuđenih lica u ZIKS-u koji će sadržati multidimenzionalni pristup i različite metode rada u procesu njihove resocijalizacije i utvrditi mjerila napretka za vođenje evaluacije.**

Ovakvi programi zahtijevaju značajno vrijeme uloženo u posmatranje i razgovor s osuđenim licem, konsultacije sa stručnjacima drugih profila kao i vrijeme za izradu samih planova. S obzirom na odnos broja vaspitača i osuđenih lica, moramo dovesti u pitanje kvalitet i svrsishodnost postojećih individualnih planova. **Takođe je neophodno vršiti evaluaciju individualnih planova koja bi dala ocjenu njihove uspješnosti i preporuke za unaprjeđenje.**

Ilustrativan je, u smislu tretmana osuđenih lica, primjer Norveške gdje je CPT zabilježio da je većina zatvorenika (uključujući i pritvorena lica) imala posao, priliku za obrazovanje i druge aktivnosti kao što je strukovna obuka u radionicama, na osnovu strukturiranih ličnih planova.³⁹⁸

U odjeljenju visoke bezbjednosti, ne organizuje se nijedna vrsta slobodnih aktivnosti, osim obaveznog boravka na otvorenom u trajanju od 2 h dnevno, koji se sprovodi u malom ograđenom dvorištu. Čak ni teretana nije dostupna. Ovakav tretman lica koja se nalaze u paviljonu C je u suprotnosti sa CPT standardom, prema kome je postojanje zadovoljavajućeg programa aktivnosti čak i važnije u ovakvom odjeljenju nego u običnom, jer se smatra da doprinosi smanjenju štetnih posledica po ličnost zatvorenika, nastalih usled života u zatvorenom odjeljenju. Aktivnosti bi trebalo da budu što različitije (edukacija, sport, aktivnosti po vokaciji itd.). Radne aktivnosti, iz razloga bezbjednosti mogu da isključe mnoge oblike rada koji su uobičajeni u normalnim odeljenjima, ali to ne znači da se zatvorenicima omogućuju samo nestimulativne aktivnosti.³⁹⁹ **Potrebno je u što kraćem periodu osmisлити aktivnosti koje bi u toku slobodnog vremena upražnjavala i osuđena lica smještena u paviljonu C, kao i ona u ostalim paviljonima.**

Bolje stanje, kada je riječ o načinu na koji osuđena lica provode slobodno vrijeme, zatekli smo u poluotvorenom odjeljenju. Skoro sva lica su radno angažovana, a imaju i veću mogućnost za rekreaciju i upražnjavanje timskih sportova.

397 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2009, st. 57.

398 CPT, Izvještaj o posjeti Norveškoj, 2011, st. 49.

399 Standardi CPT-a st. 32.

7.2.5. Postpenalni tretman

Uslovni opust je snažan instrument motivacije osuđenih lica za pozitivnu promjenu ponašanja u procesu izvršenja zatvorske kazne. Činom povjerenja, izraženim kroz davanje uslovnog otpusta, iskazuje se i ubjeđenje da se osuđeni značajno promijenio, pa se može očekivati da neće činiti nova krivična dela, što je i svrha izricanja i izvršenja kazne zatvora.

Prema navodima zaposlenih iz Sektora za tretman, pri ocjeni da li će osuđeno lice biti uslovno otpušteno uzima se u obzir njegovo vladanje za vrijeme izdržavanja kazne, izvršavanje radnih obaveza s obzirom na njegovu radnu sposobnost, kao i druge okolnosti koje pokazuju da je postignuta svrha kažnjavanja. Iz istog izvora smo saznali da posebnog tretmana za one koji se spremaju za izlazak iz zatvora nema, nego da je cjelokupni boravak u poluotvorenom odjeljenju, sa režimom koji tamo vlada, zapravo priprema za otpust. Osuđena lica su upitana da li im odnos sa vaspitačem pomaže da se pripreme za izlazak iz zatvora. 41,3% ispitanika je na ovo naše pitanje odgovorilo potvrdno, dok je 58,7% osuđenih lica ocjenilo da odnos sa vaspitačem ne doprinosi njihovoj pripremi za otpust. Više od 2/3 osuđenih lica iz Zatvora za kratke kazne (71,2%) se izjasnilo da im odnos sa vaspitačem ne pomaže u pripremi za izlazak iz zatvora, dok je 28,8% njih smatra suprotno. Jedan od komentara osuđenog lica smještenog u KPD-u glasi: „Oni nemaju vremena. Ja sam mislio da za to profesori služe, ali sam se uvjerio u suprotno.“ Na isto pitanje 2 bivša osuđenika su odgovorila da im je odnos sa vaspitačem pomogao u pripremi za izlazak iz zatvora, dok je 8 njih imalo suprotno mišljenje. **Imajući u vidu nesigurnost osuđenih lica u pogledu anticipacije budućnosti nakon izlaska na slobodu, potrebno im je pružiti pomoć koja se sastoji u podsticanju, ohrabrivanju i savjetovanju.**

Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora u ZIKS-u članom 182. propisuje „Ako je osuđenom licu po otpuštanju iz Zavoda potrebna pomoć, prije otpuštanja izvještava se o tome Centar za socijalni rad u mjestu prebivališta tog lica“.⁴⁰⁰ Vaspitač koji radi u Zatvoru Bijelo Polje navodi da pri otpustu redovno obavještava nadležne centre za socijalni rad o socijalnom statusu osuđenih lica, ali centri ne pružaju odgovarajuću podršku osuđenim licima po izlasku iz ZIKS-a. „U njemačkom zatvorskom sistemu jako je razvijen postpenalni tretman i iz tih razloga je preko 1200 socijalnih radnika i socijalnih pedagoga zaposleno u tom sistemu.“⁴⁰¹ U Crnoj Gori postpenalni tretman praktično ne postoji. Prema navodima jednog socijalnog radnika iz Centra za socijalni rad Podgorica, ne postoji organizovani postpenalni tretman za punoljetna lica koja su izašla iz ZIKS-a. Ova lica se tretiraju sporadično i to u onom dijelu gdje je neophodno korisnika socijalnih usluga, zbog socijalnog i(li) zdravstvenog stanja, uputiti na ostvarenje nekog od prava iz oblasti socijalne zaštite. Iz razgovora sa više lica koja su nedavno završila izdržavanje kazne zatvora, saznali smo da se osjećaju izgubljeno: „Ne znam šta da radim sa sobom, u zatvoru sam imao makar neki režim, razumijes? Ovo je strašni sud“. U razgovoru sa „Vijestima“ jedan od bivših osuđenika je rekao: „I sam sam na brojnim iskušenjima. Ni porodica ni društvo, niko mi više ne vjeruje. Sumnjam da ću ikada naći posao. Cijela Crna Gora je mala sredina, svi o svakome sve znamo. Šta mi onda preostaje, šta mogu da radim osim da švercujem, dilujem, kradem – rekao je M. J.“⁴⁰² Smatramo da je nerealno očekivati da će bez pomoći društva kroz probacione institucije samo osuđeno lice moći da se izbori sa svim negativnim uticajima sredine koja ga je i prvobitno podstakla na kriminalno ponašanje. **Treba raditi na izgradnji postpenalnog sistema, u koji bi bile uključene razne socijalne ustanove, humanitarne organizacije, udruženja i pojedinci**

400 Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora, avgust, 2011, čl. 182.

401 Osnovne karakteristike zatvorskog sistema u Njemačkoj, mr Zoran Stevanović, udk: 343. 291 (430) Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2008, str. 175.

402 „Osuđenici se vraćaju kriminalu: Poslije ZIKS-a mogu ih bačiti“ Aida Sadiković, „Vijesti“, 16.04.2012.

koji mogu da pomognu integraciji zatvorenika u društvo. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija propisuje da u okviru poslova sprovođenja uslovnog otpusta, kontrole i pomoći osuđenom licu spada i „pružanje socijalne i druge pomoći kojom se podstiče prilagođavanje u zajednici uslovno otpuštenog osuđenog lica”.⁴⁰³ Iz razgovora sa osuđenim licima koja su nedavno dobila uslovni otpust saznali smo da se ova odredba Zakona u praksi ne poštuje. Činjenica da se niko u Crnoj Gori sistematski ne bavi licem koje je završilo izdržavanje kazne u ZIKS-u, ima za posledicu zabrinjavajući broj povratnika koji, izražen u procentima, izgleda ovako:⁴⁰⁴

Za 2009. godinu – 23,72%
za 2010. godinu – 26,16%
za 2011. godinu – 16,80%

Dio odgovornosti za ovakvo stanje leži i na ZIKS-u, jer se i uprkos naporima zaposlenih u Sektoru za tretman, programi resocijalizacije ne sprovode u dovoljnoj mjeri, a i samo društvo teško prihvata bivše osuđenike. **Da bi problem recidivizma dobio manje razmjere potrebno je uvesti probacione službe u ZIKS-u, koje bi u saradnji sa svim drugim državnim i društvenim institucijama ostvarivale saradnju na planu uspješnije reintegracije osuđenih lica.**

Da bi se postigla svrha izdržavanja kazne potrebno je uvesti potpun i smislen tretman osuđenih lica u toku boravka u zatvoru, kao i postpenalni prihvat nakon izvršenja kazne zatvora. U suprotnom, na kraju izdržavanja kazne osuđena lica će biti manje sposobna da se snalaze u zajednici i biće čak zavisnija od kriminalne podkulture.

7.3. Odlučivanje o uslovnom otpustu

Pravo odlučivanja o uslovnom otpustu osuđenih lica ima Komisija za uslovni otpust Ministarstva pravde (u daljem tekstu „Komisija“), a to diskreciono pravo pod određenim zakonskim uslovima pripada i direktoru Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija.⁴⁰⁵ Ako Komisija ili direktor ZIKS-a odbiju molbu za uslovni otpust, osuđenik ima pravo da pokrene upravni spor pred Upravnim sudom Crne Gore.

Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija propisano je da Komisiju obrazuje ministar pravde⁴⁰⁶ (čl. 65, st. 1), da je čine predsjednik i šest članova, ministar pravde, starješina organizacije (ZIKS) i četiri predstavnika Vrhovnog suda Crne Gore, državnog tužilaštva, Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva zdravlja.⁴⁰⁷

Prema navodima osuđenika koje je zabilježio monitoring tim, ali i Zaključka o stanju o ZIKS-u Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, „zatvorenik mora da se opredijeli kojem će se institutu obratiti, jer u slučaju da se obrati Komisiji Ministarstva, nema pravo da traži otpust od Uprave Zatvora.”⁴⁰⁸ Ovakvo rješenje ne poznaje Zakon o izvršenju krivičnih sankcija koji reguliše

403 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 66 v, st. 3.

404 Odgovor uprave ZIKS-a, 28. 02. 2012., Podgorica.

405 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija („Sl. list RCG“, br. 25/94, 29/94, 69/2003 i 65/2004 i „Sl. list CG“, br. 32/2011), članovi 65, 66a, 66b, 66v, 66g, 66d, 66đ, 67, 67a i 68.

406 Član 65, stav 1 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

407 Član 65, stav 2 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

408 Zaključak Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore od 21. mart 2012., dostupan na linku: http://www.skupstina.me/cms/site_data/SKUPSTINA_CRNE_GORE/OSTALO/ZAKLJUČAK%20%20INFORMACIJI%20%20STANJU%20U%20ZIKS-u.pdf.

oblast Uslovnog otpusta, što izaziva bojazan da su osuđena lica bila uskraćena da se obraćaju i jednom i drugom tijelu, iako im je to pravo zakonom garantovano.

Pravo na uslovni otpust ima osuđenik koji je izdržao dvije trećine, a izuzetno polovinu kazne zatvora ili kazne zatvora od četrdeset godina „ako se u toku izdržavanja kazne tako popravio da se može sa osnovom očekivati da će se na slobodi dobro vladati, a naročito da do isteka vremena za koje je izrečena kazna ne učini novo krivično djelo“. Pri ocjeni da li će se osuđeni uslovno otpustiti uzeće se u obzir njegovo vladanje za vrijeme izdržavanja kazne, izvršavanje radnih obaveza, s obzirom na njegovu radnu sposobnost, kao i druge okolnosti koje pokazuju da je postignuta svrha kažnjavanja.⁴⁰⁹ Na ovaj način, zakon je ostavio široko polje procjene prilikom odlučivanja o uslovnom otpustu.

Rad Komisije praćen je nezadovoljstvom osuđenika, koji su se prema podacima Ministarstva pravde i ZIKS-a, čak stotinu puta više obraćali direktoru ZIKS-a sa molbom za uslovni otpust nego samoj Komisiji. U 2011. godini direktor ZIKS-a uslovno je otpustio čak 1116 lica, dok je u istom periodu Komisija odobrila uslovni otpust tek za 10 lica, postupajući po svega 35 podnijetih molbi. U 2012. godini došlo je do povećanja broja podnijetih molbi, od kojih je Komisija usvojila više od polovine: do 17. maja 2012. godine Ministarstvu je dostavljeno 219 zahtjeva za uslovni otpust od čega je Komisija odlučila da se uslovno otpusti 124 osuđena lica.⁴¹⁰

Osuđenici koji su se obraćali međunarodnim organizacijama, medijima i u kontaktu sa članovima monitoring tima isticali su da Komisija kriterijume primjenjuje selektivno ili da primjenjuje one kriterijume koji kao takvi nisu normirani u Zakonu. Žalili su se i na to da postupak odlučivanja o uslovnom otpustu nije dovoljno transparentan i pravedan i da ima slučajeva da se nekim licima daje uslovni otpust iako ni blizu ne ispunjavaju sve kriterijume, dok se drugima otežava ostvarenje prava na uslovni otpust.⁴¹¹

Nezadovoljstvo osuđenika kulminiralo je masovnim štrajkom glađu u februaru 2012. godine. Ministar pravde je tada kritikovao i postupanje Komisije, ali i činjenicu da su „u najvećem broju slučajeva mišljenja ZIKS-a dostavljena Komisiji bila negativna“, i zaključio da „ta mišljenja ne mogu biti ključni faktor koji će uticati na odluku Komisije za uslovni otpust, već treba voditi računa o vladanju osuđenih lica tokom izdržavanja kazne zatvora, čime se uspostavlja novi pristup i novi standard u radu Komisije.“⁴¹² Činjenica je da je stručna služba ZIKS-a obradila i Komisiji za uslovni otpust prosljedila u 2011. godini do februara 2012. godine ukupno 146 molbi i mišljenja za uslovni otpust od kog broja je ZIKS dao samo 22 pozitivna predloga, a 124 negativna.⁴¹³ S druge strane, upravo direktor ZIKS-a u tom periodu odobrio je višestruko više molbi za uslovni otpust nego što je to činila Komisija, koja se oslanjala na negativna mišljenja ZIKS-a. Ovakvo postupanje ukazuje na politiku usmjeravanja osuđenika da se obraćaju direktoru, umjesto Komisiji.

Imajući ovakvo domaće iskustvo u vidu, kao i uporedna iskustva evropskih država, koja **pravo odlučivanja o uslovnom otpustu daju sudu** (u Francuskoj, Njemačkoj, Hrvatskoj, Srbiji), **ili nekom**

409 Krivični zakonik („Sl. list RCG“, br. 70/04, 13/04 i „Sl. list CG“, br. 40/2008, 25/2010 i 32/2011), čl. 37 st. 1.

410 „Zatvorenici u ZIKS-u: Diskriminišu one koji tvrde da su nevin“, Vijesti, 30. maj 2012.

411 Informacije dobijene u razgovoru sa osuđenim licima obavljenim tokom više posjeta zatvoru u Spužu.

412 Ministar pravde i ljudskih prava, Duško Marković, na 64. sjednici Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, 1. mart 2012.

413 Saopštenje sa sjednice Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore 2.3.2012. godine: <http://www.skupstina.me/index.php?strana=saopstenja&id=4166>, izjašnjenje ZIKS-a Zaštitniku ljudskih prava i sloboda.

drugom tijelu nezavisnom od uprave zatvora i ministarstva pravde (u Letoniji,⁴¹⁴ Sloveniji,⁴¹⁵ a Velikoj Britaniji⁴¹⁶), predlažemo:

da se ukine pravo direktora ZIKS-a da odlučuje o uslovnom otpustu,

da se članstvo Komisije profiliše tako da je čine stručnjaci različitih profila (sudije ili drugi pravници, psiholozi, ljekari, sociolozi), koji neće biti državni službenici, odnosno zaposleni pri Vladi ili ministarstvima,

da se u perspektivi razmotri mogućnost da o uslovnom otpustu odlučuje sud.

U pogledu kriterijuma za odlučivanje Komisije, Ministarstvo pravde je djelimično udovoljilo zahtjevima osuđenih lica, tako da ubuduće Komisija:

a) neće kao otežavajuću okolnost uzimati to što se protiv nekog vodi novi krivični postupak, a nije okončan pravnosnažnom sudskom odlukom – u cilju poštovanja pretpostavke nevinosti;

b) odluka će zavisi samo od vladanja tokom izdržavanja kazne zatvora, a ne i od mišljenja policije,⁴¹⁷ vrste krivičnog djela i visine kazne.

Smatramo da bi bilo korisno, u cilju pravne sigurnosti i izbjegavanja nesporazuma ubuduće, zakonom ili podzakonskim aktom dodatno precizirati kriterijume po kojima Komisija odlučuje prilikom procjene da li je postignuta svrha kažnjavanja.

7.4. Preporuke

- Obezbjediti uslove za poštovanje prava pritvorenih lica da dnevno na otvorenom provode najmanje 2 h.
- Hitno unaprijediti režim u Istražnom zatvoru, s ciljem da se pritvorenicima omogući da provedu više sati izvan svojih ćelija, da budu angažovani u svrsishodnim aktivnostima različite prirode (rad, edukacija, grupne društvene igre, sport).
- U Sektoru za tretman zaposliti još osoba odgovarajućeg stručnog profila - tri osobe u Odsjeku za ispitivanje ličnosti, pet vaspitača u Odsjeku za realizaciju tretmana u Zatvoru Podgorica i tri vaspitača u Zatvoru Bijelo Polje.
- Razviti sistem realizacije tretmana, u kojem će djelokrug rada svih zaposlenih biti jasno definisan.
- Organizovati kontinuirane obuke za zaposlene u Sektoru za tretman o novim metodama rada, zatim obuke za rano prepoznavanje psihičkih smetnji i rizika od samoubistava kod lica lišenih slobode.

414 Sentence Enforcement Code, („LV“, 117 (4515)), Section 50.

415 Enforcement of Penal Sentences Act (EPSA - Official Journal of RS No. 102/2000, 127/06, 112/07), Section 103.

416 Više informacija o Komisiji dostupno na: <http://www.justice.gov.uk/about/parole-board>.

417 Tumačeći „druge okolnosti“, Komisija je uzimala u obzir bezbjednosnu procjenu Uprave policije, suda, Centra za socijalni rad, u slučajevima u kojima se oštećena porodica pridružila krivičnom gonjenju osuđenog lica i postavila imovinsko pravni zahtjev, kako je to ministar objasnio na 64. Sjednici Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, 1. marta 2012.

- U svakom paviljonu treba postaviti poštansku sandučad ili organizivati službu gdje bi osuđena lica predavala pisma, molbe i zahtjeve za Upravu i dobijala potvrdu sa zavedenim rednim brojem.

- Neophodno je i za strance obezbijediti iste aktivnosti i radni angažman kakav predviđa tretman ostalih zatvorenika, tako što će se po potrebi angažovati prevodilac. Potrebno je obezbijediti dodatnu podršku kako bi se prevazišla izolacija i olakšao težak položaj ovih lica usled jezičkih i kulturoloških barijera. Obezbijediti i prevod Pravidnika o kućnom redu na nekoliko jezika.

- Uvesti program evaluacije tretmana osuđenih lica, a za zaposlene u Sektoru za tretman obezbijediti stručne programe supervizije i programe za prevenciju „burn-out“ sindroma (izgaranja na poslu).

- Uvesti sistem objektivizacije kriterijuma za prelazak iz jedne klasifikacione grupe u drugu, tako što će se sastaviti upitnici sa tačno utvrđenim kriterijumima koji se boduju.

- Obezbijediti izradu strateškog plana („biznis plana“) za proširenje proizvodnje u ZIKS-u.

- U Zatvoru Bijelo Polje kupiti mašinu za proizvodnju betonskih elemenata i oformiti radionicu za radni angažman osuđenih lica.

- Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora uskladiti sa čl. 57 Zakona za izvršenje krivičnih sankcija u dijelu koji se tiče naknada zarada za radno angažovana osuđena lica i obezbijediti da radno angažovana osuđena lica budu plaćena za svoj rad u skladu sa Zakonom.

- Potrebno je uspostaviti saradnju sa nekim od preduzeća, kako bi se osuđena lica radno angažovala i izvan zatvora. Radno angažovanje van zatvora bi imalo višestruku korist, kako za vrijeme boravka u zatvoru, tako i nakon odsluženja kazne.

- Obezbijediti radna mjesta za angažovanje 80% zatvorenica, i proširiti izbor radnog angažovanja, uključujući i „ekonomiju“ kako bi i one imale mogućnost izbora, kao i muškarci s istim statusom.

- Izmjenama i dopunama Pravidnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora (čl. 69 i čl. 70) predvidjeti da se osnovno obrazovanje organizuje za sva osuđena lica koja nemaju završenu osnovnu školu. Preciznije urediti pravo na polaganje ispita, tako da se obezbijedi vanredno polaganje osnovne, srednje škole i ispita na fakultetu.

- Organizovati opismenjavanje nepismenih osuđenih lica (posebno u Zatvoru Bijelo Polje).

- Sve paviljone u okviru ZIKS-a opremiti računarskim salama i organizovati obuke za rad na računarima za sva lica lišena slobode.

- Pravo na korišćenje prenosnog kompjutera (lap-top) u ZIKS-u jasno definisati Pravidnikom o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora i utvrditi objektivne uslove za izuzetno ograničavanje ovog prava.

- Edukativne radionice o bolestima zavisnosti, o HIV/AIDS-u, seksualno prenosivim infekcijama, rizicima prenosa hepatitisa A, B i C, hepatitisa C uvrstiti u tretman za sva osuđena lica.

- Napraviti programe obuke i stručnog osposobljavanja osuđenih lica.

- Obezbijediti uslove za doslednu primjenu odredbi Pravidnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, kojima se omogućavaju kulturno-umjetničke priredbe, radionice, predavanja i sl.

- U što kraćem roku osavremeniti i proširiti sve radionice u okviru Kazneno popravnog doma, s ciljem da se radno angažuje 80% osuđenih lica.

- Kulturne sadržaje organizovati češće i to u saradnji sa samim osuđenim licima.

- Za žene koje se nalaze na izdržavanju kazne obezbijediti iste uslove za rekreaciju kakve imaju i osuđena lica muškog pola.

- Potrebno je napraviti individualne planove za tretman osuđenih lica u ZIKS-u koji će sadržati multidimenzionalni pristup i različite metode rada u procesu njihove resocijalizacije. Utvrditi mjere napretka za vođenje evaluacije koja bi dala ocjenu uspješnosti i preporuke za unaprjeđenje individualnih planova. Ovo se naročito odnosi na planove za osuđena lica koja služe duge kazne.

- Izgraditi postpenalni sistem, u koji bi bile uključene razne socijalne ustanove, humanitarne organizacije, udruženja i pojedinci koji mogu da pomognu integraciji zatvorenika u društvo.

- Ukinuti pravo direktora ZIKS-a da odlučuje o uslovnom otpustu.

- Profilisati članstvo Komisije za uslovni otpust tako da je čine stručnjaci različitih profila (sudije ili drugi pravници, psiholozi, ljekari, sociolozi), koji uopšte ili bar u većini neće biti državni službenici, zaposleni pri Vladi ili ministarstvima.

- U perspektivi razmotriti mogućnost da o uslovnom otpustu odlučuje sud.

- Zakonom ili podzakonskim aktom dodatno precizirati kriterijume po kojima odlučuje Komisija za uslovni otpust. O postupku odlučivanja o uslovnom otpustu i kriterijumima obavijestiti osuđene na njima pristupačan način.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 117, 118, 119... do 145).

8. KONTAKT SA SPOLJNIM SVIJETOM

8.1. Zatvor Podgorica i Zatvor Bijelo Polje

Prema Evropskim zatvorskim pravilima licima lišenim slobode garantovano je pravo da komuniciraju bez ograničenja, pismima, telefonom ili na drugi način, sa svojim porodicama, drugim licima i predstavnicima spoljašnjih organizacija i da primaju njihove posjete.⁴¹⁸ Ta komunikacija i posjete mogu da se ograniče i nadziru samo ako to nalažu zahtjevi nastavka krivične istrage, održavanja reda, sigurnosti i bezbjednosti, sprječavanja krivičnih djela i zaštita žrtava, ali takva ograničenja podrazumijevaju konkretna ograničenja koja naloži sudski organ, i čak i tada moraju omogućavati zatvorenicima minimalni nivo kontakta.⁴¹⁹

Pravilnik o kućnom redu propisuje da osuđeno lice bez obzira u kojoj se klasifikacionoj grupi nalazi ima pravo na dvije posjete mjesečno od strane uže porodice, u trajanju od po 60 minuta.⁴²⁰ Pravo na vanrednu posjetu se može odobriti jednom mjesečno, ako za to postoje opravdani razlozi.⁴²¹ Zaposleni tvrde da se osuđenim licima izlazi u susret i u najvećem broju slučajeva odobrava vanredna posjeta. Osuđena lica, smještena u Zatvoru Podgorica i u Zatvoru Bijelo Polje, sa kojima smo razgovarali u prisustvu službenika ZIKS-a, su nam potvrdili da se ovo pravo poštuje. Prema Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, pravo na posjete može se ograničiti samo licu koje je zbog disciplinskog prestupa upućeno u samicu.⁴²² Nasuprot tome, prema Evropskim zatvorskim pravilima i CPT standardima, kontakt s porodicom se čak ni tada ne smije potpuno isključiti, osim u slučaju da je disciplinski prestup učinjen u vezi s tim kontaktom.⁴²³ Rezultati sprovedenog istraživanja pokazuju da je bilo slučajeva da službenici ZIKS-a prijete osuđenim licima zabranom kontakta sa porodicom i uskraćivanjem posjeta.⁴²⁴ Takođe, osuđena lica naglašavaju da se uskraćivanje kontakta sa porodicom povremeno koristi kao disciplinska mjera. **Potrebno je uskladiti Pravilnik o kućnom redu sa Evropskim zatvorskim pravilim i CPT standardima, kao i ukiniti praksu da se zabrana kontakta sa spoljnim svijetom koristi kao disciplinska mjera,** jer bi unaprjeđivanje kontakta sa spoljnim svijetom trebalo da bude vodeći princip i važno je obezbijediti osuđenom licu kontakt sa porodicom i bliskim prijateljima.⁴²⁵

Osuđeno lice koje je zasnovalo bračnu zajednicu ima pravo na posjetu supružnika jednom mjesečno u trajanju od tri sata bez obzira na to u kojoj je klasifikacionoj grupi.⁴²⁶ Osuđenice koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora vrlo rijetko koriste pravo na bračnu posjetu, jer, kako nam je objasnio načelnik KPD-a, njihovi bračni partneri nisu zainteresovani za ovu vrstu posjete. Osuđeno

418 Evropska zatvorska pravila, čl. 24, st. 1, Savet Evrope, Beograd, 2006.

419 Evropska zatvorska pravila, čl. 24, st. 2, Savet Evrope, Beograd, 2006.

420 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl. 99.i čl.100., Podgorica, avgust 2011.g.

421 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl. 96., Podgorica, avgust 2011. godine.

422 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.96, Podgorica, avgust 2011. godine.

423 Evropska zatvorska pravila, 24.2.

424 U upitniku koji su popunjavala osuđena lica 12. i 13.03.2012, na pitanje Da li Vam je zapriječeno zabranom kontakta sa porodicom ili uskraćivanjem posjeta 21,7 % ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 78,3% odrično. U zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 16,4% reklo je da, a 83,6 % ne.

425 Standardi CPT, tačka 51.

426 Član 111. Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora, Podgorica, avgust 2011.

lice iz I klasifikacione grupe koje koristi nagrade⁴²⁷ van prostorija Zavoda, ima pravo na bračnu posjetu u mjesecu u kojem ne koristi nagradu.⁴²⁸ Pritužbe osuđenih lica ovlašćenom službeniku Ministarstva pravde su se odnosile na nejednake kriterijume i za dobijanje ovih nagrada.⁴²⁹

Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, osuđeno lice ima pravo da prima posjetu najbližih, a po odobrenju starješine organizacije mogu ga posjećivati i druga lica.⁴³⁰ Delegaciji CPT-a je objašnjeno da direktor zatvora može da da odobrenje za posjetu nevjenčanim partnerima.⁴³¹ CPT je preporučio da takvo pravo treba da bude predviđeno zakonom umjesto da bude prepušteno diskrecionom pravu Uprave zatvora.⁴³² Međutim, situacija je i nakon tri godine ista. **Potrebno je izmjenama i dopunama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija definisati pravo na posjetu vanbračnih partnera, uskladu sa preporukom CPT-a.** Domaćim propisima pravo na bračne posjete nije predviđeno za vanbračne partnere, samim tim ni za homoseksualne partnere koji nemaju zakonsku mogućnost sklapanja braka u Crnoj Gori.⁴³³ Imajući u vidu da u Crnoj Gori Zakon o istopolnim zajednicama ne postoji, **potrebno je homoseksualnim partnerima omogućiti pravo na bračne posjete, pod istim uslovima kao za heteroseksualne osuđeničke.** Sadašnja situacija može se okarakterisati kao diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije. U Srbiji je i Zakonom⁴³⁴ i Pravilnikom o kućnom redu je propisano da „osuđena lica imaju pravo da jednom u tri meseca borave s bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem tri časa u posebnim prostorijama zavoda. Posebna prostorija zavoda mora biti dovoljno prostrana, zagrejana, osvetljena, sa potrebnim nameštajem, kupatilom i prilagođena za boravak dece. Pod bliskim licima podrazumevaju se lica koja je osuđeni naveo kao posetioce.“⁴³⁵ Na osnovu ovog člana omogućava se i posjeta vanbračnih partnera osuđenom licu. **Potrebno je omogućiti osuđenim licima pravo da jednom u tri mjeseca borave sa bračnim drugom, djecom ili drugim bliskim licima tri sata u posebnim prostorijama. Na ovaj način bi se ovo pravo proširilo i na vanbračne partnere.**

Lica smještena u poluotvorenom odjeljenju, dječje posjete mogu primati u okviru manjeg igrališta za djecu, opremljenog skromnim mobilijarom.⁴³⁶

U Izvještaju CPT-a se navodi da u Zatvoru Bijelo Polje „postoji jedna prostorija za posjete koja je previše mala kako bi odgovorila zahtjevima ustanove. CPT vjeruje da će se ovaj nedostatak otkloniti

427 Osuđenim licima za njihovo dobro ponašanje i zalaganje na radu, kao i iz drugih razloga prevaspitanja mogu se davati nagrade: 1) proširenog prava prijema posjeta i pošiljki; 2) prijema posjeta bez nadzora; 3) posjeta van prostorija organizacije; 4) slobodan izlazak u grad; 5) korišćenje vikenda u krugu porodice; 6) odsustvo od sedam dana u toku jedne godine; 7) djelimično ili potpuno korišćenje godišnjeg odmora van prostorija organizacije. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl.52, objavljen u „Službenom listu RCG“, br. 25/94, 29/94, 69/2003 i 65/2004 i u „Službenom listu CG“, br. 32/2011.

428 Član 111. Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora, Podgorica, avgust 2011.

429 Str.34. Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti ministarstva pravde, sa izvještajem zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Vlada Republike Crne Gore, Podgorica, maj 2012. godine.

430 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 48, „Službeni list RCG“, br. 25/94, 29/94, 69/2003 i 65/2004 i „Službeni list CG“, br. 32/2011.

431 CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, stav. 70.

432 Isto.

433 U zakonu o izvršenju krivičnih sankcija Crne Gore, jasno se kaže : Osuđeno lice koje je zasnovalo bračnu zajednicu ima pravo na seksualni život sa svojim bračnim drugom, u skladu sa kućnim redom.(čl.50),. Takođe i u Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija kaže se: Osuđeno lice koje je zasnovalo bračnu zajednicu ima pravo na bračni život sa svojim supružnikom.Pravo na bračni život ostvaruje se putem posjeta supružnika osuđenog lica.(čl.110) čime su iz zakonske regulative isključena homoseksualni vanbračni partneri kao i homoseksualni partneri.

434 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija čl. 82.

435 Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora („Sl. glasnik RS“, br. 72/2010 od 8.10.2010. godine.), član 55.

436 Posjeta monitoring tima, 13.03.2012. g.

u novoj zatvorskoj zgradi. Prilikom posjete Zatvoru Bijelo Polje vidjeli smo novoopremljenu prostoriju za posjete površine oko 20m². Fizički kontakt između osuđenika i posjetilaca je onemogućen pleksiglas tablama. Osuđeno lice i posjetilac komuniciraju telefonom. U prostoriji su postavljene dvije kamere, kojima se posebno prate osuđenici, a posebno posjetioци.⁴³⁷ Novi Zatvor u Bijelom Polju nije sagrađen, tako da ova preporuka CPT-a nije ispunjena u potpunosti. Prilikom naše prve posjete Zatvoru Bijelo Polje vidjeli smo i prostoriju gdje se odvijaju posjete za djecu. Tom prilikom dali smo sugestije Upravi da pomenutu prostoriju treba oplemeniti i prilagoditi je kako bi se djeca osjećala ugodnije. Prilikom sledeće posjete uvjerali smo se da je Uprava uvažila naše predloge, i u skladu sa svojim mogućnostima opremila prostoriju za posjete djece.

Osuđeno lice ima pravo na vjerski život i kontakte sa sveštenim licem njegove vjeroispovjesti u skladu sa Pravilnikom.⁴³⁸ Rezultati sprovedenog istraživanja pokazuju da je većini osuđenih lica omogućen kontakt sa predstavnikom svoje vjerske zajednice.⁴³⁹ U Zatvoru za kratke kazne preko 80% ispitanika je odgovorilo da im nije omogućen kontakt sa predstavnikom vjerske zajednice. Uprava ZIKS-a nam je rekla da osuđena lica iz Zatvora za kratke kazne rijetko traže posjete predstavnika vjerskih zajednica, dodajući da je tome vjerovatno razlog dužina izrečene kazne, tj. kratko zadržavanje osuđenih lica u ovom zatvoru. U Zatvoru Bijelo Polje osuđena lica sa kojima smo razgovarali u prisustvu zaposlenih, su nam rekla da se poštuje pravo na posjete predstavnika vjerske zajednice.⁴⁴⁰

Međutim, ni u Zatvoru Podgorica, ni u Zatvoru Bijelo Polje ne postoje posebno prilagođene prostorije za vjerske obrede, već se po potrebi koriste hodnici, dnevni boravci, menze itd. **Potrebno je obezbijediti odgovarajuće prostorije za korištenje vjerskih prava u Zatvoru Podgorica i u Zatvoru Bijelo Polje.**

Pravilnikom o kućnom redu je definisano pravo na korišćenje telefona. Osuđenim licima u KPD-u je dozvoljeno da koriste telefonske govornice u određenom vremenskom periodu.⁴⁴¹ Na pitanje da li im je nekad bilo uskraćeno pravo na telefonski poziv 32,4 % ispitanih osuđenih lica odgovorilo je potvrdno, a 67,6% odrično. U Zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 17,4% reklo je da im je uskraćeno ovo pravo, dok je 82,6 % osuđenika koji su učestvovali u ovom istraživanju dalo negativan odgovor. **Neophodno je osuđenim licima obezbijediti uslove za uživanje ovog prava u skladu sa Pravilnikom.**

U Zatvoru Bijelo Polje ne postoje telefonske govornice, pa je osuđenim licima, dozvoljena upotreba mobilnih telefona, (ne i u istrazi) i u skladu sa kućnim redom u određenom terminu (od 15h do 22h).⁴⁴² Prema Pravilniku posjedovanje mobilnih telefona kvalifikuje se kao teža disciplinska povreda.⁴⁴³ **Potrebno je uskladiti Pravilnik o kućnom redu i postojeću praksu omogućavanja upotrebe mobilnih telefona u Zatvoru Bijelo Polje.**

437 Posjeta monitoring tima Zatvoru Bijelo Polje 09.12.2012. g.

438 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.114, Podgorica, avgust 2011. g.

439 U upitniku koji su popunjavali zatvorenici 12. i 13.03.2012. g., na pitanje Da li vam je omogućen kontakt sa predstavnikom Vaše vjerske zajednice 67,2% ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 32,8% odrično. U zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 19,6% reklo je da, i 80,4 % reklo je ne.

440 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.114, Podgorica, avgust 2011. g.

441 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.95, Podgorica, avgust 2011. godine.

442 Razgovor sa osuđenim licima u Zatvoru Bijelo Polje, decembar 2011. g.

443 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.136. stav12., Podgorica, avgust 2011. g.

U ZIKS-u ne postoji mogućnost elektronske komunikacije pod nadzorom, npr. putem skype-a, što bi značajno umanjilo troškove i dodatno omogućilo održavanje kontakta sa porodicom i prijateljima. Ovakav vid komunikacije je pogodan za one porodice koje nemaju finansijskih mogućnosti da posjećuju svoje članove koji izdržavaju kaznu zatvora. **Potrebno je obezbijediti uslove za elektronsku komunikaciju sa spoljnim svijetom (putem interneta ili skype-a), uz nadzor, kao i izmjenama i dopunama Pravilnika o kućnom redu predvidjeti mogućnost elektronske komunikacije.**

U Evropskim zatvorskim pravilima se navodi da će osuđenim licima u toku izdržavanja kazne zatvora biti dozvoljeno da komuniciraju sa medijima, osim ukoliko ne postoje opravdani razlozi da se to zabrani u cilju održavanja sigurnosti i bezbjednosti, zaštite javnog interesa, ili u cilju zaštite integriteta žrtava.⁴⁴⁴ Pravilnikom o kućnom redu je propisano da osuđeno lice može nabavljati štampu i knjige ili ih primati od kuće i drugih lica koja im dolaze u posjetu, uz prethodno pribavljeno odobrenje rukovodioca Sektora za tretman.⁴⁴⁵ Tokom naših posjeta uvjerali smo se da je dnevna štampa bila dostupna osuđenim licima. U većini dnevnih boravaka nalazio se po primjerak jedne ili više dnevnih novina. Nismo primili pritužbe osuđenih lica koja se tiču nepoštovanja ovog prava. U toku protekle godine KP Dom nije bio pretplaćen ni na jedan časopis a osuđenima su svakodnevno u bibliotekama dostavljani primjerci Dnevnog lista „Pobjeda“. Inače, neka osuđena lica su bila pretplaćena na jedan do dva dnevna lista („Vijesti“, „Dan“, „Večernje novosti“, „Blic“) koja su svakodnevno i dobijala.⁴⁴⁶

Evropska zatvorska pravila naglašavaju da uslove izdržavanja kazne i postupanja sa osuđenim licima nadzire nezavisno tijelo ili tijela čiji se nalazi javno objavljuju.⁴⁴⁷ CPT je u svom izvještaju preporučio da crnogorske vlasti razviju sistem za monitoring stanja u zatvorima od strane nezavisnih spoljnih organa. U tom kontekstu, kako bi bile u potpunosti djelotvorne, posjete radi monitoringa treba da budu česte i nenajavljene. Uz to, organi za monitoring treba da imaju ovlašćenja da razgovaraju sa zatvoreniciima nasamo, kao i da ispituju sva pitanja koja se tiču njihovog tretmana (uslove zatočeništva; medicinsku evidenciju i ostalu dokumentaciju koja se tiče zatvora; ostvarivanje prava zatvorenika; itd.).⁴⁴⁸ Ova preporuka CPT-a je djelimično ispunjena. Nenajavljene posjete i razgovori sa osuđenim licima su omogućeni predstavnicima Ombudsmana i ovlašćenim predstavnicima Ministarstva pravde, dok sa druge strane predstavnicima NVO koji se bave zaštitom ljudskih prava nije. **Potrebno je i predstavnicima NVO koji se bave zaštitom ljudskih prava omogućiti nenajavljene posjete i razgovore sa osuđenim licima bez prisustva službenika ZIKS-a.**

8.2. Istražni zatvor

U Evropskim zatvorskim pravilima se kaže da osim ukoliko postoji posebna zabrana za određeni vremenski period donijeta od strane sudske vlasti u posebnom predmetu, pritvorenicima će biti dozvoljeno da primaju posjete i da komuniciraju s porodicom i drugim licima na isti način kao i osuđena lica.⁴⁴⁹ U istražnom zatvoru posjete su jednom nedjeljno i traju 30 minuta.⁴⁵⁰ I kada se radi o stranim pritvorenicima i pritvorenicima čije porodice žive daleko, u ZIKS-u ne praktikuju da posjeta traje duže od 30 min. Sa druge strane, CPT standardi nalažu da onda kad postoji

444 Stav 24.12. Evropska zatvorska pravila.

445 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.73, Podgorica, avgust 2011. godine.

446 Izvještaj o stanju i radu Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. g., maj 2012.

447 Evropska zatvorska pravila, stav 93.1.

448 CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008., stav 82.

449 Evropska zatvorska pravila, stav 99.

450 Pravilnik o kućnom redu za idržavanje pritvora, čl 42, str. 234, broj 10, 22. maj 1987. godine.

potreba za izvjesnom fleksibilnošću u odnosu na primjenu pravila u pogledu posjeta i telefonskih kontakata, kada se radi o zatvorenima čije porodice žive daleko (čime redovne posete postaju praktično nemoguće), treba da bude dozvoljeno da se vrijeme za posjete akumulira i/ili da im budu omogućeni češći telefonski kontakti sa porodicama.⁴⁵¹

U Istražnom zatvoru Podgorica, pritvorena lica koriste telefonske govornice, ali je i dalje za svaki pristup telefonu potrebno odobrenje nadležnog sudije, čime nije ispunjena preporuka CPT-a **da se poboljša položaj lica u Istražnom zatvoru Podgorica u pogledu njihovog pristupa telefonu, uz mogućnost praćenja onih poziva koji nose rizik od tajnih dogovora.**⁴⁵²

Ne postoji mogućnost elektronske komunikacije pod nadzorom, npr. putem skype-a. **Potrebno je obezbijediti uslove za elektronsku komunikaciju sa spoljnim svijetom (putem interneta ili skype-a), uz nadzor, i ZKP-om regulisati pravo na elektronsku komunikaciju.**

Prostorije za posjete su još uvijek kabinskog tipa.⁴⁵³ Uprkos tome što je još⁴⁵⁴ 2008. g. preporučio da se to promjeni, CPT je prihvatio činjenicu da je u određenim slučajevima opravdano, zbog bezbjednosti ili kako bi se zaštitili legitimni interesi istrage, primanje posjeta u kabinama i/ili uz nadzor. Međutim, Komitet je još jednom pozvao crnogorske vlasti da krenu u pravcu otvorenijeg načina organizovanja posjeta za lica u istrazi generalno. Prilikom naših posjeta Istražnom zatvoru uvjerali smo se da se i dalje koristi prostorija za posjete kabinskog tipa. **Potrebno je prostorije za posjetu u Istražnom zatvoru organizovati u skladu sa preporukom CPT-a.**

Posjete rodbine odvijaju se u prostoriji pregrađenoj debelim staklenim zidom, loše higijene, i razgovor se obavlja telefonom. Postoji i posebna prostorija za posjete djece, opremljena dječjim igračkama. Posjete advokata odvijaju se takođe u posebnoj prostoriji, preko kraće staklene pregrade koja omogućava neposredan, povjerljiv razgovor, bez upotrebe telefona. Ove posjete službenici nadziru samo vizuelno. Posjeta advokata traje 60 minuta, radnim danima.⁴⁵⁵ Pojedine posjete mogu se zabraniti ako bi usljed toga nastala šteta za vođenje postupka.⁴⁵⁶ Član 184 ZKP-a kaže se da za disciplinske presteupe pritvorenog lica, lice koje rukovodi zatvorom ili lice koje on ovlasti, može izreći disciplinsku kaznu ograničenja posjeta ili upućivanja u samicu do 15 dana⁴⁵⁷ iako je CPT u svojoj preporuci⁴⁵⁸ naglasio da disciplinsko kažnjavanje osuđenih i pritvorenih lica ne bi trebalo da se sastoji u potpunoj zabrani kontakata sa porodicom, kao i da svako ograničenje kontakata sa porodicom kao vid kažnjavanja treba da se koristi samo kada je počinjeni prestup u vezi s tim kontaktima. **Potrebno je ZKP uskladiti sa standardima CPT-a da se prilikom disciplinskog kažnjavanja pritvorenika ne zabranjuje kontakt sa porodicom.**

Po odobrenju sudije za istragu, a po potrebi i pod njegovim nadzorom ili nadzorom lica koje on odredi, u granicama kućnog reda, pritvoreno lice mogu posjećivati supružnik ili lica sa kojima živi u trajnoj vanbračnoj zajednici i njegovi bliski srodnici, a po njegovom zahtjevu - doktor medi-

451 CPT standardi, tačka 51, izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/inf (92)3.

452 CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, tačka 74.

453 CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, tačka 73. CPT je predložio da se pomijeni kabinski tip prostorije kako bi se postigao otvoreniji način organizovanja posjeta za lica u Istražnom zatvoru, uz poštovanje moguće potrebnosti kabine u pojedinim slučajevima iz bezbjednosnih razloga i razloga legitimnosti istrage.

454 CPT izvještaj za Crnu Goru 2008., tačka 73, izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/inf (92)3.

455 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.97, Podgorica, avgust 2011.

456 Zakon o krivičnom postupku, čl.183, st.1, Službeni list Crne Gore, broj 57/09 od 18. avgusta 2009.

457 Zakon o krivičnom postupku, čl.184, st.1, Službeni list Crne Gore, broj 57/09 od 18. avgusta 2009.

458 CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, Izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/inf (92)3.

cine, advokat i druga lica.⁴⁵⁹ Ovim članom ZKP-a,⁴⁶⁰ ispunjena je preporuka CPT-a⁴⁶¹ da se krug lica koja mogu doći u posjetu pritvorenima proširi na vanbračne partnere i druge bliske osobe. Od pritvorenih lica smo saznali da se ovo pravo u praksi poštuje.

Pritvoreno lice može se dopisivati sa licima van zatvora, sa znanjem i pod nadzorom sudije za istragu. Sudija za istragu može zabraniti slanje i primanje pisama i drugih pošiljki štetnih za vođenje postupka. Zabrana se ne odnosi na pisma koja pritvoreno lice šalje međunarodnim sudovima i domaćim organima zakonodavne, sudske i izvršne vlasti ili ih od njih prima. Slanje molbe, pritužbe ili žalbe ne može se nikad zabraniti.⁴⁶² Prilikom posjete delegacija CPT-a je obavještena da je potrebno da pritvorenici podnesu zahtjev istražnom sudiji za prijem i slanje prepiski i pristup knjigama. Preporučeno je da crnogorske vlasti poboljšaju položaj lica u istrazi u pogledu njihove prepiske i pristupa literaturi. CPT smatra da je uključivanje sudije u vezi sa ovim prekomjerno i da ga treba ukinuti.⁴⁶³ U vrijeme naše posjete pritvorena lica najčešće nisu podnosila zahtjev istražnom sudiji, iako ovo pravo nije precizno definisano ZKP-om.⁴⁶⁴

Sa stranim pritvorenima čuvari komuniciraju na slabom engleskom, ruskom jeziku i pantomimom. Podneske koje strani pritvorenici upućuju sudu (npr. zahtjevi za posjetu rodbine, molbe stranim konzularnim predstavnicima, za unošenje stvari..), sastavlja advokat na našem jeziku, jer bi u suprotnom uprava zatvora morala da angažuje tumače (što je za njih komplikovan posao i potrajalo bi u nedogled, obzirom na slabu ažurnost i sa domaćim podnescima). Strani pritvorenici o pravima u pritvoru obično su saznavali od advokata ili od drugih (domaćih) pritvorenika „sa iskustvom“, sa kojima su se sporazumijevali na slabom ruskom ili engleskom jeziku.

Pritvoreno lice mogu posjećivati predstavnici međunarodnih komiteta protiv torture, Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, kao i predstavnici međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava kad je to predviđeno potvrđenim međunarodnim ugovorom. Po odobrenju predsjednika suda pritvoreno lice mogu posjećivati predstavnici domaćih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava.⁴⁶⁵ Diplomatski i konzularni predstavnik strane države ima pravo da, ukoliko to zahtijeva pritvoreno lice i sa znanjem sudije za istragu, obilazi i bez nadzora razgovara sa pritvorenim licem koje je državljanin njegove države. O obilasku diplomatskog ili konzularnog predstavnika sudija za istragu će obavijestiti rukovodioca ustanove u kojoj se okrivljeni nalazi u pritvoru.⁴⁶⁶ Prema navodima zaposlenih ove posjete se odvijaju redovno i bez smetnji. Razgovor se obavlja u posebnoj prostoriji gdje im se omogućava neposredan kontakt. Devet sandučića za pritužbe Zaštitniku ljudskih prava i sloboda postavljeno je u ZIKS-u, a dva će biti postavljena i u Bijelom Polju. Postavljeni su u uglove koje sigurnosne kamere ne pokrivaju, a ključeve od sandučića imaju samo predstavnici Kancelarije zaštitnika i provjeravaju se svakih 15 dana.⁴⁶⁷ Međutim, predstavnicima nevladinih organizacija za ljudska prava ne omogućava se razgovor bez prisustva službenika ZIKS-a. **Potrebno je i predstavnicima NVO koji se bave zaštitom ljudskih prava omogućiti nenajavljene posjete i razgovore bez prisustva službenika ZIKS-a i sa pritvorenim licima koja se nalaze u istrazi.**

459 Zakon o krivičnom postupku, čl.183, st.1, Službeni list Crne Gore, broj 57/09 od 18. avgusta 2009.

460 Zakon o krivičnom postupku, čl.183, st.1, Službeni list Crne Gore, broj 57/09 od 18. avgusta 2009.

461 CPT izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008. godine, tačka 70.

462 Zakon o krivičnom postupku čl 183, st. 4 Službeni list Crne Gore, broj 57/09 od 18. avgusta 2009.

463 CPT izvještaj o posjeti Crnoj Gori za 2008.g., tač.75, Izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/inf (92)3.

464 Član 182, stav 2 i stav 3 ZKP.

465 52 Zakon o krivičnom postupku, čl 183, st.4 Službeni list Crne Gore, broj 57/09 od 18. avgusta 2009.

466 Zakon o krivičnom postupku, čl. 183, st.2 Službeni list Crne Gore, broj 57/09 od 18. avgusta 2009.

467 Pobjeda, Društvo, 25. februar 2012. godine, Zatvorenici mogu tajno da se žale ombudsmenu.

8.3. Preporuke

• Izmjenama i dopunama Zakona definisati pravo na posjetu vanbračnih partnera. Homoseksualnim partnerima omogućiti pravo na bračne posjete. U perspektivi omogućiti osuđenim licima pravo da jednom u tri mjeseca borave sa bračnim drugom, djecom ili drugim bliskim licima tri sata u posebnim prostorijama. Na ovaj način bi se pravo na bračne posjete proširilo i na vanbračne partnere.

- Promijeniti kabinski tip posjete za lica u pritvoru.

- Povećati pristup telefonu licima u Istražnom zatvoru Podgorica, uz mogućnost praćenja onih poziva koji nose rizik od tajnih dogovora.

- Potrebno je uskladiti Pravilnik o kućnom redu i postojeću praksu omogućavanja upotrebe mobilnih telefona u Zatvoru Bijelo Polje.

- Pravilnik o kućnom redu uskladiti sa Evropskim zatvorskim pravilima i CPT standardima, (da se kontakt s porodicom ne smije potpuno isključiti, čak ni kada je lice upućeno u samicu, osim u slučaju da je disciplinski prestup učinjen u vezi s tim kontaktom) i ukinuti praksu da se zabrana kontakta sa spoljnim svijetom koristi kao disciplinska mjera.

- Izmjenama i dopunama Pravilnika o kućnom redu predvidjeti mogućnost elektronske komunikacije (putem interneta ili skype-a) pod nadzorom. Uživanje ovog prava omogućiti i pritvorenim licima.

- Predstavnicima NVO-a koji se bave zaštitom ljudskih prava omogućiti nenajavljene posjete i razgovore sa osuđenim licima i pritvorenim licima bez prisustva službenika ZIKS-a.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 146, 147... do 151 i 153).

9. ZAPOSLENI

Zaposleni u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija odgovorni su za poštovanje ljudskih prava lica lišenih slobode. Oni su dužni da obezbijede da osobe lišene slobode uživaju sva ljudska prava, izuzev onih ograničenja koja su neizbježna u zatvorenoj sredini.⁴⁶⁸

Od zaposlenog kadra zavisi kakva će biti bezbjednost, red, atmosfera i uspješnost tretmana resocijalizacije u zatvoru. Zbog toga je važno da svi zaposleni budu stručni, da se u kontinuitetu stručno usavršavaju i da budu odgovarajuće motivisani za izuzetno zahtjevan posao u zatvorskim uslovima.

Nismo dobili dozvolu direktora ZIKS-a da intervjuišemo zaposlene u ZIKS-u, niti nam je omogućeno da nam odgovore na pitanja putem ankete, ali smo, svejedno, iskoristili trenutke dok su nas sproveli po zatvoru, da sa njima razgovaramo o njihovom nezadovoljstvu uslovima rada u ZIKS-u. Ovaj izvještaj je utemeljen na ovim otvorenim razgovorima, kao i na dostupnim zvaničnim izvještajima ZIKS-a i Ministarstva pravde.

9.1. Brojno stanje i potrebe službe

Prema zvaničnim podacima o zaposlenima u ZIKS-u,⁴⁶⁹ broj zaposlenih je sljedeći:

<u>SLUŽBA</u>	<u>BR. IZVRŠILACA</u>
KABINET	5
TRETMAN	27
CENTAR ZA OBRAZOVANJE	4
SLUŽBA OPŠTIH POSLOVA	49
ZDRAVSTVENA SLUŽBA	19
SLUŽBA ZA RAD	40
OBEZBJEĐENJE	374
UKUPNO	519

U okviru KPD-a, paviljon B, na drugom spratu, zatekli smo jednog službenika obezbjeđenja na 72 zatvorenika. U odjeljenju F, u dijelu u kom su smješteni muškarci, na 68 zatvorenika, u smjeni su bila dva službenika obezbjeđenja. U F paviljonu, u dijelu gdje su smještene žene, u smjeni rade 3 službenice obezbjeđenja na 30 zatvorenika. U C paviljonu, u kome je jedino na snazi režim zatvorenih vrata, nalazio se 21 osuđenik, s jednim službenikom obezbjeđenja. U paviljonu A, jedan službenik obezbjeđenja bio je zadužen za 115 zatvorenika, a u paviljonu D, dva službenika obezbjeđenja na 144 zatvorenika.⁴⁷⁰

468 Ibid, stav 4: „Osobe lišene slobode uživaju sva prava predviđena Paktom, osim kada je riječ o ograničenjima koja su neizbježna u zatvorenoj sredini“.

469 Odgovor uprave ZIKS-a na upitnik Akcije za ljudska prava, Z-KD br355/11, Podgorica, 15.12.2011. Navedeni podaci se razlikuju od podataka objavljenih u Izvještaju Ministarstva pravde o broju zaposlenih u 2011. godini, prema kome je zaposlenih bilo ukupno 504, dakle razlika je u 15 službenika, kojima je moguće prestao radni odnos do kraja 2011. godine.

470 Delegacija je bila u posjeti ZIKS-u prvi put 03. 11. 2011. i tom prilikom smo od službenika koji su nas vodili kroz

Očigledno je da je broj zaposlenih manji od dovoljnog i da je potrebno još službenika da bi sve funkcionisalo bez smetnji. **U vrijeme naše posjete 29.11.2011. stanje je bilo takvo da je na 476 zatvorenika (koliko ih prema navodima službenika ima ukupno u paviljonima A, B, C, D i disciplinskom odjeljenju) u smjeni bilo samo 7 službenika.**⁴⁷¹

O nedostatku dovoljnog broja stručnjaka u Sektoru za tretman, vidjeti detaljnije u poglavlju Tretman.

9.2 Uslovi rada – odmor i plata

Prilikom posjeta ZIKS-u, došli smo do nezvaničnih podataka⁴⁷² da je radno vrijeme službenicima organizovano po smjenama i to: 12h rada, 24h slobodno, 12h rada, pa 48h slobodno. To znači da rade od 07h do 19h, nakon čega imaju slobodan dan, kad opet dolaze u smjenu od 19h do 07h posle čega imaju dva slobodna dana. Kako su nam rekli službenici sa kojima smo razgovarali, u praksi se često dešava da i za vrijeme slobodnih dana budu pozvani da se jave radi obavljanja dužnosti. Ova mogućnost da mogu biti pozvani na dužnost, čini ih napetim i u toku slobodnog vremena. Važno je napomenuti da i u toku radnog vremena, nemaju određeni dnevni odmor, što dodatno povećava napetost i stres, koji može rezultirati pojačanim tenzijama pri vršenju službe.⁴⁷³

I rad u noćnim smjenama je čest, i naporan, pri čemu je isti broj službenika u dnevnim, kao i u noćnim smjenama. Navode da su nezadovoljni i ličnim primanjima. Iz razgovora saznajemo da rukovodiocu službe obezbjeđenja plata iznosi 450 eura, službenicima obezbjeđenja 350 eura, a radnicima na karauli 280 eura.⁴⁷⁴ Prosječna zarada u aprilu 2012. godine u Crnoj Gori iznosila je (neto) 491 euro.⁴⁷⁵ Dakle, zarada rukovodioca službe obezbjeđenja ZIKS-a niža je i od prosječne zarade u Republici. Osim toga, noćni rad im je takođe loše plaćen, a ni prekovremeni rad (u koji ne spada rad između 22h i 6h narednog dana) nije im plaćen, kako su se požalili.⁴⁷⁶ A prema opštem kolektivnom ugovoru zaposlenima je garantovano da se zarada uvećava po času najmanje 40% za rad noću, 100% za rad u vrijeme vjerskih i državnih praznika i 40% za prekovremeni rad.⁴⁷⁷ Osim toga, Evropska zatvorska pravila nalažu da plate službenicima treba da budu privlačne kako bi službenike motivisale na efikasno obavljanje posla. Dakle, da službenike i privuku i zadrže,⁴⁷⁸ što u ZIKS-u nije slučaj.

Poslodavac pojedinim službenicima koji imaju ugovor na neodređeno vrijeme, daje na korištenje stanove (oko 40 kvadrata, u kojima žive sa više članova porodice), koje su u slučaju otkaza ugovora o radu obavezni da vrate.⁴⁷⁹ Time su onemogućeni da daju otkaz, jer bi u suprotnom ostali

---

paviljone dobili ove podatke, koje smo i sami neposredno uvidjeli.

471 Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29.11.2011., razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni.

472 Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29.11.2011., razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni.

473 CPT standardi, tač. 26, Izvod iz 2. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (92)3].

474 Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29.11.2011. godine, razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni. Sa radnim vremenom od 12h bez pauze i sa niskim primanjima, službenici moraju biti demotivisani da svoju dužnost obavljaju efikasno.

475 Zavod za statistiku Crne Gore, MONSTAT, 17.05.2012. godine: <http://www.monstat.org/cg/novosti.php?id=595>.

476 Ovo smo saznali u razgovoru sa službenicima koji su bili u smjeni, u našoj posjeti ZIKS-u 14. marta 2012.

477 Opšti kolektivni ugovor Crne Gore, čl.10 Službeni list Crne gore, br. 49/08.

478 Evropska zatvorska pravila, st. 79.1.

479 Do ove informacije smo došli tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29.11.2011. godine, razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni. Oni su nam rekli u razgovoru da u slučaju otkaza oni bi bili obavezni da vrate stanove u kojima su nastanjeni sa porodicama, jer sui m oni

bez krova nad glavom, a njihova primanja im ne daju mogućnost da na drugi način riješe stambeno pitanje. Samim tim, podložni su manipulaciji i pristaju na uskraćivanje prava na dnevni, nedjeljni i godišnji odmor, bolovanje, plaćen prekovremeni rad itd.

Zakonom o zdravstvenom osiguranju je propisano da naknada zarade u slučaju privremene spriječenosti za rad se određuje najmanje u iznosu od 70% od zarade⁴⁸⁰. Službenici ZIKS-a su nam dali drugačiji podatak prilikom razgovora bez prisustva načelnika i rukovodilaca službe obezbjeđenja, a to je da im se od ukupne zarade za vrijeme bolovanja oduzima 45%⁴⁸¹. Što se tiče beneficiranog radnog staža, on se kao takav ne računa za vrijeme bolovanja⁴⁸². Često se dešava, kako kažu, da neko bolestan ili u procesu oporavka mora doći na posao jer nema ko da obavlja njegove radne zadatke.⁴⁸³

Zaposleni su se i Ministarstvu pravde obratili pritužbama⁴⁸⁴ da rade u toku mjeseca i po 80 sati, da se prekovremeni rad ne plaća, tj. da ne dobijaju za taj rad slobodne dane, da se tokom vršenja stražarskih dužnosti nalaze u skućenom prostoru, izloženi ekstremnoj zimi ili toploti i bez mogućnosti korišćenja toplih ili hladnih napitaka, da su stražarska mjesta na karaulama neuslovna i da nemaju zaštitu od kiše, vjetrova, zbog čega su mnogi zdravstveno oboljeli, kao i da je odnos pretpostavljenih autokratski, odnosno bez sluha za sve istaknute probleme.

9.3 Rad na određeno vrijeme i bez ugovora

Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji iz 2006. godine, u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija sistematizovano je 405 službenika i namještenika. U 2011. godini u radnom odnosu je 504 (519)⁴⁸⁵ službenika odnosno namještenika i to na neodređeno vrijeme 250, a na određeno vrijeme 254 službenika odnosno namještenika.⁴⁸⁶

Zaposleni u ZIKS-u obraćali su se prvo Uniji slobodnih sindikata Crne Gore (USSCG), a onda i ministarstvu pravde sa pritužbom na radne uslove, posebno zbog činjenice da preko 100 službenika godinama radi nelegalno, bez ugovora o radu, odnosno da rade na osnovu ugovora o radu na određeno vrijeme koji su istekli 2006. i 2007. godine.⁴⁸⁷ Ta situacija (nedostatak ugovora o radu kao nužnog pravnog akta) stavlja ih u nepovoljan položaj, jer ih dugotrajno lišava prava iz radnog odnosa koja im inače po zakonu pripadaju,⁴⁸⁸ kao što su pravo na odgovarajuću zaradu, bezbjednost i zaštitu života i zdravlja na radu, stručno osposobljavanje, pravo na posebnu zaštitu za vrijeme trudnoće i porođaja, pravo na posebnu zaštitu radi njege djeteta, i druga prava u skladu sa zakonom i kolektivnim ugovorom.⁴⁸⁹

---

dati na korištenje samo za vrijeme dok su službenici ZIKS-a. Ostale uslove pod kojima bi bili lišeni prava na korištenje stana nisu nam naveli.

480 Zakon o zdravstvenom osiguranju čl. 28 stav 1, Sl. list RCG 39/04 i Sl. list CG 14/2012).

481 Do ovog podatka smo došli u razgovoru sa službenicima, u posjeti delegacije ZIKS-u, 27. 12. 2012. godine.

482 Zakon o penzijsko-invalidskom osiguranju čl. 71, st 2 (Sl. list RCG 54/03... Sl. list CG 34/11).

483 Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29. 11. 2011. razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni.

484 Izvještaj o stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde, sa izvještajem Zavoda za izvršavanje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Vlada Republike Crne Gore, Podgorica, maj 2012., str. 37.

485 Prema podacima Uprave ZIKS od 15. 12. 2011. (Z-KD br355/119).

486 Izvještaj o stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde, sa izvještajem Zavoda za izvršavanje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Vlada Republike Crne Gore, Podgorica, maj 2012.

487 Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, strana 37.

488 Zakon o radu Crne Gore, čl. 11 (Sl. list CG, br. 49/2008, od 15. 8. 2008.).

489 U Izvještaju o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih

Propuštanjem da sa zaposlenim zaključi ugovor o radu, poslodavac (ZIKS) čini ne samo prekršaj iz člana 172 stav 1 tačka 5 Zakona o radu za koji može biti kažnjen od 5000 do 20000 eura, nego i prekršaj iz člana 172 stav 1 tačka 7 istog zakona, koji čini poslodavac koji, u skladu sa Zakonom o radu, ne transformiše ugovor o radu na određeno vrijeme u ugovor o radu na neodređeno vrijeme. Naime, članom 26 Zakona o radu je propisano da „ako zaposleni nastavi da radi kod poslodavca nakon isteka roka na koji je zaključio ugovor o radu, smatra se da je ugovor o radu zaključen na neodređeno vrijeme ako zaposleni pristane na takvo zaposlenje.“ Stoga, zaposleni koji su nastavili da rade i nakon isteka ugovora o radu na određeno vrijeme ne samo da imaju pravo da njihov pravni status bude regulisan ugovorom o radu već su stekli pravo da ZIKS sa njima zaključi ugovore o radu na neodređeno vrijeme.

Iako je USSCG od Upravne inspekcije pri Ministarstvu unutrašnjih poslova i inspekcije rada Ministarstva rada i socijalnog staranja, zahtijevala da se izvrši inspekcijski nadzor zbog niza anonimnih dojava sa žalbama na radno-pravni status i uslove rada zaposlenih u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija Crne Gore,⁴⁹⁰ Upravna inspekcija je u odgovoru objasnila da je nemoguće sprovesti inspekcijski nadzor jer je u procesu izrade novi akt o sistematizaciji (?!), a da su prilikom ranijih kontrola 2010. i 2011. rukovodiocu organizacije dali uputi da se otklone utvrđene nepravilnosti koje se odnose na prijem u radni odnos na određeno vrijeme bez oglasa i uslova za obavljanje poslova. Imajući u vidu i naknadne nalaze Ministarstva pravde u odnosu na kršenja prava po osnovu rada službenika od strane uprave ZIKS-a, postavlja se i pitanje odgovornosti Upravne inspekcije za neblagovremenu zaštitu prava zaposlenih u ZIKS-u koje bi trebalo hitno ispitati.

Prema Evropskim zatvorskim pravilima, stručno zatvorsko osoblje prima se u stalni radni odnos i ima status javnih službenika sa stalnim zaposlenjem koji zavisi isključivo od njihovog dobrog ponašanja, efikasnosti, dobrog fizičkog i psihičkog zdravlja i odgovarajuće stručne spreme.⁴⁹¹ I zdravstveni radnici su angažovani ugovorom na određeno vrijeme, i to ugovorom o djelu, koji im se mjesečno produžava. Da bi se zdravstveni radnici stimulisali da rade u penalnim uslovima, potrebno im je ponuditi ugovor o radu na neodređeno vrijeme i druge beneficije (veći koeficijent kod obračuna zarada zbog rada u otežanim uslovima, duži godišnji odmor i sl.). Što se tiče beneficija Evropska zatvorska pravila kažu da beneficije i uslovi radnog odnosa treba da odražavaju zahtjevnu prirodu posla koji obavljaju kao dio organa za sprovođenje zakona.⁴⁹²

Radni staž je beneficiran samo onim službenicima koji imaju neposredan kontakt sa pritvorenim i osuđenim licima. Ostalim zaposlenima u ZIKS-u beneficirani radni staž je ukinut u decembru 2010. godine.⁴⁹³ Među ovim licima je i načelnik Kazneno-popravnog doma, iako i on redovno kontaktira s osuđenim licima. Ova mjera ne doprinosi tome da se ljudi dovoljno motivišu za rad u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija.

Pravo na godišnje odmore koristi se najčešće samo zahvaljujući kolegijalnosti i saradnji kolega (upravo zbog malog broja službenika, nije moguće istovremeno odsustvo više od jednog ili dva službenika).

---

sankcija za 2011. godinu se navodi da se zaposleni žale da rade i po 80 sati sedmično bez naknade za prekovremeni rad i rad slobodnim danima, u teškim uslovima (posebno stražari koji trpe loše vremenske uslove na karaulama), da se uprava odnosi autokratski i sl.

490 Dopis Ministarstvu rada i socijalnog staranja i Ministarstvu unutrašnjih poslova povodom kršenja prava zaposlenih u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija Crne Gore, 8. 10. 2011. godine.

491 Evropska zatvorska pravila, stav 78.

492 Evropska zatvorska pravila, stav 79.2.

493 Uredba o utvrđivanju radnih mjesta odnosno poslova u organima državne uprave na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanjem trajanjem, čl. 3, st. 5, „Službeni list RCG“, br. 54/03, 39/04, 61/04, 79/04, 14/07 i 47/07 i „Službeni list CG“, br. 79/08 i 14/10), Vlada Crne Gore, na sjednici od 23. decembra 2010. godine.

9.4. Stručnost zaposlenih

Od ukupnog broja zaposlenih službenika uslove u pogledu stepena obrazovanja radnog mjesta na koje su raspoređeni ne ispunjava 97 lica od čega su 69 lica zasnovali radni odnos na neodređeno vrijeme, a 28 lica na određeno vrijeme.⁴⁹⁴ Posebno treba obratiti pažnju na podatak da **42 službenika obezbjeđenja imaju III stepen obrazovanja SSS i zaposleni su u Sektoru obezbjeđenja, na mjestima sa neodgovarajućim stepenom stručne spreme.**⁴⁹⁵

9.5. Zaštitna oprema i uniforme

Oprema službenika obezbjeđenja sastoji se od: sredstava veze, motornih vozila i sredstava posebne opreme. Sredstva posebne opreme čine: gumena palica, šlem, dvogled, pištaljka, busola, džepna lampa, zaštitne naočari, zaštitna maska, lisice, topografska karta i sredstva za pružanje prve pomoći.⁴⁹⁶ Rečeno nam je da zaposleni u ovom sektoru nemaju skafandere ni ostalu zimsku opremu koja je neophodna za udoban rad, naročito ako on traje 12h. Rekli su nam u razgovoru da nedostaju nova sredstva veze, sredstva prinude, zatim sprej-suzavac, rukavice, električne palice. Napomenuli su nam (i pokazali, u šta smo se uvjerali prilikom jedne od posjeta) da su nove palice koje su dobili na korišćenje gore od prethodnih u smislu da su skroz čvrste i da se ne savijaju prilikom udarca kao one stare. Samim tim, takve palice izazivaju teže povrede zatvorenicima u slučaju njihove upotrebe.⁴⁹⁷ U jednoj od naših posljednjih posjeta službenici su nam rekli da godinama nisu dobili nikakve uniforme, već da koriste polovne koje dobiju od policije, kombinuju sami pantalone sa svojim ili službenim dotrajanim džemperom, da kao cipele najčešće dobijaju one predviđene za fizičke radnike, da su neudobne, kao i to da ih ne dobiju češće od jednom ili dva puta u 6 godina. Uniforme u kojima smo ih zatekli izgledale su dotrajalo.⁴⁹⁸ Smatramo da je veoma bitno da službenici budu primjereno odjeveni, jer to utiče i na efikasnost obavljanja posla, odgovara ozbiljnosti posla koji obavljaju i doprinosi uspostavljanju njihovog autoriteta.

9.6. Primjena sile

U neformalnoj komunikaciji sa službenicima, dobili smo mahom jednoglasne odgovore, da se sila primjenjuje samo kad mora i da su uglavnom obučeni o primjeni sile. Međutim, nijedan od službenika nije se izjasnio da postoje obuke, kursevi, odnosno, edukacije o ljudskim pravima.⁴⁹⁹ S druge strane, ispitani zatvorenici su rekli da službenici ZIKS-a prijenjuju silu prema njima.⁵⁰⁰ Dalje

494 Isto, str. 37.

495 Isto, str. 37.

496 Pravilnik o načinu vršenja službe obezbjeđenja, Službeni list RCG 68/2006, čl. 69, str. 17, takođe konstatujemo da od pomenute posebne opreme kod službenika ZIKS-a nisamo pronašli ništa sem gumenih palica.

497 Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29. 11. 2011. razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni. I uslovi za rad utiču na motivaciju ili demotivaciju zaposlenih. Osnovna je pretpostavka (uz to da su odmorni, pravilno obučeni i dobro plaćeni) da će efikasnije obavljati svoj dio posla ako imaju sva neophodna sredstva za udoban rad.

498 Ovo smo saznali u razgovoru sa službenicima ZIKS-a u posjeti 14. 03. 2012. džemperi u kojima rade su ostarjeli, krpljeni i pohabani, cipele su vidno istrošene kao i pantalone.

499 Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29. 11. 2011. razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni.

500 U upitniku koji su popunjavali zatvorenici 12. i 13. 03. 2012. na pitanje: Da li su službenici zatvora nekad koristili silu prema vama 25,9% ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 74,1% odrično.

su rekli da su bili svjedoci primjene sile od strane službenika, prema drugim zatvorenicima,⁵⁰¹ kao i to da ih službenici ZIKS-a vrijeđaju,⁵⁰² i da im prijete.⁵⁰³

Prema standardima CPT-a osposobljenost kadrova mora biti adekvatna kako u smislu broja i vrste osoblja, tako i u pogledu iskustva i stručne osposobljenosti.⁵⁰⁴ Kvalifikovani službenici su sposobni da uspešno izvršavaju svoje dužnosti bez pribjegavanja zlostavljanju, pri tome vodeći računa o osnovnim garancijama za pritvorenike i zatvorenike.⁵⁰⁵

CPT je u izvještaju o posjeti ZIKS-u 2008.⁵⁰⁶ preporučio da se službenicima ZIKS-a mora preneti nedvosmislena i jasna poruka da se sila koja se koristi da bi se kontrolisali nasilni neposlušni zatvorenici, može samo koristiti u mjeri u kojoj je to neophodno, kao i da nema opravdanja za dalje nanošenje udaraca. Prilikom posjeta smo razumjeli da službenici ZIKS-a nemaju jasnu sliku o dozvoljenoj mjeri prinude.

Konkretnu obuku o sprječavanju zlostavljanja kao i zabrani upotrebe prekomjerne sile prilikom suzbijanja otpora službenici ZIKS-a nisu prošli.⁵⁰⁷ I obuke koje su pohađali u cilju ostvarivanja što boljeg postupanja sa zatvorenicima nisu pohađali svi službenici. Glavni razlog tome je manjak zaposlenih službenika. Ukoliko bi više od jednog ili dva službenika otišlo na obuku, ne bi imao ko da obavlja njihove radne dužnosti.⁵⁰⁸ Stiče se utisak da je osnovni problem kod primjene sile taj što službenici ne prepoznaju stepen sile koji je dovoljan da bi se sputao zatvorenik koji pruža otpor.

Kako se to jasno kaže u CPT standardima, zlostavljanje se može pojaviti u različitim oblicima, a mnogi od tih oblika ne moraju biti namjerni, nego su prije rezultat organizacionih nedostataka ili neadekvatnih sredstava. Zato je od značaja ukupan kvalitet života u nekoj ustanovi. Taj kvalitet u velikoj mjeri zavisi od aktivnosti odnosa između zatvorenika i osoblja.⁵⁰⁹

CPT standardi još upućuju i na to da u svakom zatvorskom sistemu, službenici zatvora povremeno mogu biti primorani da koriste silu kako bi suzbili otpor nasilnih i/ili nepokornih zatvorenika. Ovo su očigledno visokorizične situacije u pogledu mogućeg zlostavljanja zatvorenika, te stoga zahtijevaju posebne zaštitne mjere.⁵¹⁰

501 U upitniku koji su popunjavali zatvorenici 12. i 13.03.2012. godine, na pitanje : Da li ste bili svjedok primjene sile prema drugom zatvoreniku 36,3% ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 63,7% odrično. U zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 13,3% reklo je da, i 86,7% reklo je ne.

502 U upitniku koji su popunjavali zatvorenici 12. i 13.03.2012. godine, na pitanje : Da li službenici zatvora vrijeđaju zatvorenike 43,6% ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 56,4% odrično. U zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 26,4 % reklo je da, i 73,6% reklo je ne.

503 U upitniku koji su popunjavali zatvorenici 12. i 13.03.2012. godine, na pitanje: Da li Vam je ikada ozbiljno zaprijetio službenik zatvora 25,1% ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 74,9% odrično. U zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 14,9 % reklo je da, i 85,1% reklo je ne.

504 Standardi CPT, str. 43, st. 42.

505 CPT standardi, tačka 59, Izvod iz 2. Opšteg izvještaja [CPT/Inf (92) 3].

506 CPT izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, tač. 47, str. 30.

507 U odgovoru na upitnik Akcije za ljudska prava Z-KD br 355/11, od 15.12.2011. uprava ZIKS-a pobrojala je kurseve i obuke koje su službenici ZIKS-a pohađali, te uvidom u taj spisak došli smo do zaključka da ovu neophodnu obuku o sprječavanju zlostavljanja kao i zabrani upotrebe prekomjerne sile prilikom suzbijanja otpora službenici ZIKS-a nisu prošli.

508 Ovo su nam rekli službenici ZIKS-a sa kojima smo razgovarali u posjeti 14.03.2012.

509 CPT Standardi, Izvod 2 iz opšteg izvještaja CPT/inf (92)3, čl. 44, str. 15.

510 CPT izvještaj, član br. 47, str. 30.

9.7. Zaposleni u zatvoru u Bijelom Polju

Što se tiče zatvora u Bijelom Polju, činjenica da je zatvorska zgrada prilično stara, sa brojnim manama koje nepovoljno utiču ne samo na uslove boravka lica lišenih slobode, već i na bezbjednost ustanove (zatvor je u centru grada, sa niskim ogradama), predstavlja otežavajuću okolnost za rad zatvorskog osoblja.

Neposrednim uvidom u personalnu evidenciju u odnosu na radni status i prava na korišćenje godišnjeg odmora, inspekcijski nadzor izvršen je po službenoj dužnosti u odnosu na 29 lica zaposlenih po osnovu ugovora o radu, u Zatvoru Bijelo Polje. Sva navedena lica radni odnos su zasnovala suprotno članu 17 Zakona o državnim službenicima i namještenicima, tj. bez predhodno donjete odluke o popuni radnih mjesta i bez sprovođenja postupka javnog oglašavanja, čime je učinjena povreda odredaba iz čl. 8, st. 2 i čl. 19 i 20 Zakona o državnim službenicima i namještenicima koji je bio na snazi u vrijeme donošenja rješenja o prijemu na rad zavisno od vremena prijema odnosno donošenja rješenja.⁵¹¹

U zatvoru Bijelo Polje zaposleno je 59 lica, od čega je 31 zaposleno na određeno vrijeme, a 28 na neodređeno vrijeme.⁵¹² Uvidjeli smo da je i u ovom zatvoru broj službenika izgleda manji od dovoljnog jer smo na poslu zatekli samo nekoliko službenika obezbjeđenja, načelnika i profesora. Osim toga oni sami su nam u neformalnom razgovoru rekli da imaju manjak službenika obezbjeđenja, i profesora i medicinskog osoblja. Radi se u smjenama, kao i u zatvoru u Podgorici.

9.8. Preporuke

- Povećati broj službenika posebno u sektorima za obezbjeđenje i tretman.
- Obezbijediti vrijeme za odmor u toku dnevnog rada (pauzu) svim zaposlenima.
- Regulisati pravni status zaposlenima koji su nastavili da rade u skladu sa ugovorima o radu na određeno vrijeme nakon što su istekli i to zaključenjem ugovora radu na neodređeno vrijeme, jer se njihovi ugovori smatraju takvima u skladu sa članom 26 Zakona o radu.
- Obezbijediti isplatu dugovanih uvećanja zarade po osnovu prekovremenog rada, rad za vrijeme vjerskih i državnih praznika i noćnog rada, da bi se sprječili sudski postupci i dalji troškovi tih postupaka.
- Obezbijediti redovnu isplatu uvećanja zarade za prekovremeni rad, rad za vrijeme vjerskih i državnih praznika i noćni rad.
- Povećati broj obuka i kurseva za zaposlene po rasporedu koji im omogućava da u njima učestvuju.
- Obezbijediti da stručne osobe, s odgovarajućim stepenom stručne spreme, budu na rukovodećim položajima u svim organizacionim jedinicama i sektorima ZIKS-a.
- Predvidjeti zakonom beneficirani radni staž za načelnike ZIKS-a.
- Povećati plate zaposlenima imajući u vidu rad pod otežanim uslovima.

511 Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011.

512 Izvještaj o stanju i radu Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011.

- Obezbijediti adekvatne uniforme i drugu neophodnu opremu za službenike ZIKS-a.
- Utvrditi odgovornost direktora, kao i Upravne inspekcije za kršenje prava, odnosno neblagovremenu zaštitu prava zaposlenih u ZIKS-u.

U TABELI U DODATKU, detaljno je opisan stepen primjene ovih preporuka do kraja projekta u martu 2013. godine (navedenim redosledom: preporuke 154, 155... do 164).

10. ZAKLJUČAK O STANJU U ZIKS-U OBJAVLJEN 2012. GODINE KOJI JE NASTAO U PRVOJ MONITORING FAZI, NA OSNOVU ZATEČENOG STANJA, I PROVJERE ISPUNJENOSTI PREPORUKA DATIH OD STRANE CPT-A 2008.GODINE

Od 59 preporuka koliko je Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) uputio Vladi Crne Gore u svom izvještaju o posjeti Crnoj Gori od 15. do 22. septembra 2008. godine, 6 ispunjeno u potpunosti, 16 ispunjeno djelimično, dok 37 nije ispunjeno. Posmatrano u procentima, ispunjeno je oko 10% (10.2%) preporuka, 27.1% je djelimično ispunjeno, a 62.7% preporuka nije ispunjeno.

U cilju bržeg i kvalitetnijeg ispunjavanja ovih preporuka, monitoring tim je dodao nešto više od 150 svojih preporuka, nadajući se da će doprinijeti da se uspostavi sistem zaštite ljudskih prava u ZIKS-u, koji će spriječiti ili bar značajno umanjiti kršenja prava ubuduće. U tom smislu je posebno zabrinjavajuće što gotovo u potpunosti nisu poštovane preporuke u pogledu zaštite od zlostavljanja, kao što ni planirano povećanje kapaciteta ZIKS-a od 2009. godine do danas nije ostvareno.

Takođe, i obećanja data CPT-u u pogledu povećanja mogućnosti za radni angažman lica u pritvoru i zatvoru nisu ispunjena, pa smo predložili izradu biznis plana o unapređenju proizvodnje u ZIKS-u kao mogući put rješavanja tog problema. Pri tome se mora imati u vidu i ženska populacija u ZIKS-u i raznovrsnost radnog angažmana koji i njima treba da bude ponuđen.

Prilikom analize poštovanja ljudskih prava u zatvorima uočena je nedovoljna usklađenost domaćih zakona i podzakonskih akata sa Evropskim zatvorskim pravilima, kao i to da se pravilnicima dodatno ograničavaju prava zatvorenika koja su propisana zakonom, pa smo i u tom pogledu predložili izmjene i dopune.

U pogledu zaštite od zlostavljanja, ustanovili smo da postoje primjeri prekomjerne primjene sile u ZIKS-u koja znači nečovječno i ponižavajuće postupanje. Zabrinjavajuće je to što šamaranje zatvorenika nije rijetkost. Pripadnici službe obezbjeđenja nisu svi upoznati sa apsolutnom zabranom upotrebe sredstava prinude u vidu kazne. Nedostaje im posebno prilagođena obuka o fizičkim i psihološkim vještinama za obuzdavanje i sprječavanje nasilnih reakcija osuđenih lica. Svaki četvrti osuđenik od gotovo 60% ispitanih potvrdio je da je bio podvrgnut primjeni sile od strane službenika ZIKS, dok je trećina prisustvovala primjeni sile u odnosu na druge (36.3%). U anonimnoj anketi, osuđenici su takođe ukazali na prostorije, van video nadzora u kojima se, po njihovim saznanjima, primjenjuje sila. Bivši osuđenici su objasnili da se zlostavljanje od strane zatvorskog osoblja ne prijavljuje jer službenici prijete zatvorenima da će ih u tom slučaju prijaviti zbog napada na njih. Uočeno je i da se ne registruje svaka upotreba sile u ZIKS-u, suprotno preporukama CPT-a. Predložili smo da se izvještaj o svakoj primjeni sile, zajedno sa izvještajem ljekara, dostavlja nadležnom tužiocu na ocjenu, kao i ministarstvu pravde, po uzoru na rješenje koje postoji u Srbiji. Dodatnu pažnju treba posvetiti sprječavanju nasilja između osuđenika i u tom cilju izraditi strategiju za sprječavanje ove vrste nasilja, kako je CPT preporučio.

Zapanjujuće je da je na kraju 2011. znatno više ljudi čekalo da započne s izdržavanjem kazne (1197) nego što je postojeće brojno stanje osuđenika na izdržavanju kazne u ZIKS-u (874). Ovaj problem, kao i postojeći problem pretrpanosti kapaciteta za izdržavanje kazni u Podgorici i Bijelom Polju zahtijeva hitno insistiranje na alternativnim sankcijama, uporedo sa proširivanjem kapaciteta

ZIKS-a. S druge strane, primjećeno je znatno smanjenje opterećenosti istražnih zatvora u Podgorici i Bijelom Polju, za polovinu u odnosu na 2008. godinu, što ukazuje na racionalnije određivanje pritvora od strane sudova i približavanje evropskim standardima. Međutim, i dalje uslovi u pritvoru nisu značajno poboljšani, ne poštuje se minimalni standard od 4 m² u svim ćelijama, a režim je restriktivan. Urgentno je renoviranje i svih ćelija u pritvoru, kao i paviljona A u okviru KPD-a u Podgorici. U skladu sa predviđenim budžetskim sredstvima, očekuje se izgradnja i nove zgrade zatvora u Bijelom Polju, kao i zatvorske bolnice u Podgorici.

Dvije trećine ispitanih osuđenika tvrdi da nema pristup Pravilniku o kućnom redu, što bi trebalo hitno omogućiti, a u perspektivi organizovati i da se svakome uruči lični primjerak brošure o pravilima koja važe u zatvoru. Garancije pravičnosti disciplinskog postupka treba ojačati i obezbjediti da svakome bude dostavljeno rješenje sa poukom o pravu na žalbu. Treba ograničiti trajanje mjere upućivanja u samicu na najviše 21 dan. Oko trećine ispitanika reklo je da je izdržavalo kaznu boravka u samici, a čak četvrtina onih koji su u njoj boravili reklo je da za to vrijeme nisu izvođeni na svež vazduh, dok je druga četvrtina rekla da je van samice provodila manje od propisanih sat vremena dnevno. Uskraćivanje prava na kontakt sa članovima porodice za vrijeme boravka u samici takođe nije zakonito, a osuđenici su se izjasnili da se to u praksi događa.

Iako je broj zaposlenih ljekara u ZIKS-u povećan na tri, još uvijek nedostaje medicinskih tehničara. Trebalo bi zaposliti još jednog psihologa i povećati angažman psihijatra. Obustaviti praksu da je službenik obezbjeđenja prisutan prilikom ljekarskog pregleda. Svim zatvorenicama treba omogućiti pravo na pristup njihovom medicinskom kartonu. Uvesti poseban registar povreda evidentiranih prilikom prijema na izdržavanje kazne i kasnije tokom izdržavanja kazne. Svim obolelim od hepatitisa C koji ispunjavaju uslove za liječenje treba ga i omogućiti. Sva mentalno oboljela lica treba odmah poslati u specijalizovanu ustanovu za liječenje, a ne držati ih u zatvorskim uslovima i posebno ne izlagati dugotrajnom vezivanju, što je oblik zlostavljanja. Hitno rešiti problem zatvorenika M.Z. za koga je još prije četiri godine CPT apelovao da bude upućen na liječenje van zatvorskog okruženja. Unaprijediti tretman zavisnika od psihoaktivnih supstanci.

Režim pritvora mora biti izmjenjen tako da se pritvorenici ne drže zaključani 23 časa u ćelijama bez smislenih aktivnosti. Više osoblja treba zaposliti u sketoru za tretman. Izraditi biznis plan za unapređenje proizvodnje u ZIKS-u tako da se obezbijedi radni angažman za 90% zatvorenika koliko se izjašnjava da želi da radi i obezbjediti obuku za rad na kompjuterima, kreativne radionice i sl. Strancima koji ne razumiju jezik omogućiti prevod pravila o kućnom redu i uključiti u aktivnosti. Neophodno je omogućiti pristup obrazovanju, posebno opismenjavanju i osnovnom obrazovanju u okviru zatvora, kao i polaganje ispita i dopisno studiranje. Post-penalni sistem treba unaprediti, kao i proceduru uslovnog otpusta. Ukinuti pravo direktoru ZIKS-a da rješava o uslovnom otpustu, a Komisiju za uslovni otpust sastaviti od stručnjaka različitih profila nezavisnih od ZIKS-a i Vlade.

Posjete vanbračnih partnera treba predvidjeti zakonom. Bračne posjete omogućiti i homoseksualnim partnerima, jer oni ne mogu da zasnuju bračni status u Crnoj Gori. Povećati pravo pritvorenika na telefonske razgovore i 14.03.2012. kontakt sa porodicom, ukinuti kabinski tip kabina za posjete.

Radni status zaposlenih mora se uskladiti sa važećim propisima, i moraju se nadoknaditi neplaćene nadoknade svima, bez sudskih postupaka i dodatnih troškova. Osoblju obezbjediti kontinuirane obuke u okviru ZIKS-a kako bi svi mogli da ih pohađaju. Povećati broj zaposlenih u sektoru obezbjeđenja i tretmana.

11. DODATAK - UPOREDNA TABELA SA PREPORUKAMA I OCJENOM STEPENA NJIHOVE PRIMJENE U MARTU 2013. (CPT / OMBUDSMAN / NVO)

Stepen primjenjenosti preporuka datih u izvještaju 2012. godine, objavljen nakon kontrolnih posjeta i objavljen u martu 2013.

SPREČAVANJE I ZAŠTITA OD ZLOSTAVLJANJA

U 2012. godini, ZIKS-a je evidentirao ukupno 7 slučajeva prekoračenja upotrebe sredstava prinude, u 2013. godini nije evidentiran ni jedan takav slučaj. Upravi ZIKS od juna, kada je objavljen preliminarni monitoring izvještaj, do sredine marta 2013. osuđena i pritvorena lica nisu uputila ni jednu pritužbu na zlostavljanje od strane službenih lica. Od juna 2012., članovi NVO tima u razgovorima sa grupama pritvorenih i osuđenih lica (u dnevnim boravcima, u njihovim sobama), bez prisustva stražara, nijesu obaviješteni o zlostavljanju od strane službenika ZIKS-a. Ombudsman je u istom periodu ispitivao dva slučaja primjene prinude od strane službenika ZIKS-a i u oba našao da nije bilo zlostavljanja. Procesuiranje dva slučaja prekomjerne upotrebe sile od strane službenika u istražnom zatvoru iz maja i oktobra 2012. godine je u toku.

ZIKS treba da obezbijedi da se svaki slučaj navoda o zlostavljanju bilo od strane službenika ili drugih zatvorenika, odmah prijavi nadležnim organima za krivično gonjenje (policiji i državnom tužiocu). U jednom slučaju je bilo neopravdanog kašnjenja od 5 mjeseci sa prijavom navoda o prebijanju pritvorenika, ali je naknadno uspostavljena praksa da se policija odmah obavještava.

Novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čiji se nacrt priprema, treba da obezbijedi sve neophodne garancije, u skladu sa preporukama CPT-a, za sprečavanje zlostavljanja, koje smo naglasili u Izvještaju.

Br.	Preporuka – 2012.	Napomena ZIKS-a	Primjena - 2013.
1.	Direktor ZIKS-a mora svim zaposlenima da prenese jasnu poruku da ni fizičko ni verbalno zlostavljanje zatvorenika nije prihvatljivo i da će se svi takvi slučajevi kažnjavati u skladu sa zakonom. (CPT)	Upućena je naredba sa jasnom pisanom porukom i istaknuta u kancelarijama dežurnih službenika obezbjeđenja. Obavljeni su razgovori sa šefovima smjene, dostavljen im izvod iz Pravilnika o vršenju službe obezbjeđenja.	<u>Preporuka primjenjena.</u> Dodatno: Prateća obuka pripadnika sektora za obezbjeđenje bi trebalo da obezbijedi da svi razumiju termine fizičko i psihičko zlostavljanje, i da ne bude zabune oko njihovog značenja.
2.	Precizirati Pravilnika o načinu vršenja službe obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija tako što će se uvrstiti upozorenje da je, kada se otpor suzbije, zabranjeno i kažnjivo nastaviti s primjenom sile, odnosno kažnjavati primjenom sile. (CPT)	Sadašnji Pravilnik je u skladu sa važećim ZIKS-a, koji ne dozvoljava upotrebu sredstava prinude kada za to prestanu razlozi, odnosno kada bude savladan otpor. Donošenjem novog Zakona izvršiće se usklađivanje svih akata.	<u>Preporuka nije primjenjena</u> ZIKS u čl. 61, navodi da se sredstva prinude primjenjuju „samo kada je to neophodno da se spriječi otpor...“, što je nesporno. Međutim, smatramo da bi podzakonski akt to trebalo dalje da precizira, jer je u praksi dokazano da se sila zloupotrebljavala najčešće na takav način.

3.	Svim pripadnicima službe obezbjeđenja, koji su već u kontaktu sa osuđenima, obezbjediti posebno prilagođen program obuke u cilju usvajanja fizičkih i psiholoških vještina za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjivanje napetosti.	<p>Po programu rukovanja sredstvima prinude tokom aprila i maja 2012. godine, 118 službenika Sektora obezbjeđenja sa zvanjem stražara pohađalo kurs i položilo ispit o sticanju zvanja stražara. Ovaj ispit podrazumijeva i poznavanje relevantnih propisa.</p> <p>Kurs „Rukovanje oružjem, organizovanje i izvođenje gađanja“ pohađalo 98 službenika obezbjeđenja.</p> <p>Kurs „Usvajanje fizičkih vještina i rukovanje sredstvima prinude za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjenja napetosti među osuđenim licima“, pohađalo 118 službenika obezbjeđenja.</p>	<p><u>Preporuka primjenjena.</u></p> <p>Međutim, u okviru sadržaja programa nije primjećena posebna tema - ljudska prava lica lišenih slobode kao posebna tema, ili, pojam zabrane mučenja i drugog zlostavljanja.</p> <p>Pregledani su programi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uvodnog kursa (Nastavni plan i program obrazovanja državnih službenika i namještenika Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija); - specijalističkog kursa „Rukovanje oružjem, organizovanje i izvođenje gađanja“; - specijalističkog kursa „Usvajanje fizičkih vještina i rukovanje sredstvima prinude za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjenja napetosti među osuđenim licima“; - specijalističkog kursa „Usvajanje psiholoških vještina za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjivanja napetosti među osuđenim licima“. <p>Mislimo da bi bilo korisno da se službenici upoznaju sa primjerima mučenja i zlostavljanja u zatvoru koji su razmatrani od strane međunarodnih tijela za zaštitu ljudskih prava, i ključcima tih tijela s tim u vezi.</p>
4.	Obezbijediti da se bez izuzetka vodi evidencija o svakoj primjenjivoj mjeri prinude u odnosu na pritvorena i osuđena lica. (CPT)	Posebna knjiga protokola je formirana. Poseban registar u kojem su uloženi predmeti sa spisima formirani su u svim organizacionim jedinicama u kojima su smještena lica lišena slobode uveden je poseban registar za evidentiranje slučajeva upotrebe sredstava prinude u kojem se između ostalog upisuju podaci vezano za početak i trajanje primjene sile.	<p><u>Preporuka primjenjena.</u></p> <p>Vode se registri u svim organizacionim jedinicama.</p>

5.	Dopunom propisa obezbjediti da zatvoreniku u odnosu na koga je primjenjena prinuda, budu dostupne sve relevantne izjave koje je on dao, kao i zaključci ljekara. (CPT)	Svakom zatvoreniku u odnosu na koga je primjenjena prinuda, dostupne su sve izjave koje je dao, kao i zaključci ljekara.	<u>Preporuka primjenjena.</u>
6.	Izmjenom Zakona o izvršenju krivičnih sankcija detaljnije propisati proceduru prilikom primjene sredstava prinude, a posebno predvidjeti da se obezbijedi pregled ljekara u svakom slučaju primjene sile, evidentiranje izjave lica u odnosu na koje je sila primjenjena i izvještavanje o tome nadležnog ministarstva i državnog tužioca. (CPT)	Prilikom primjene sredstava prinude, ZIKS i sada obavještava Ministarstvo pravde i Upravu policije, a zatim, Uprava policije obavještava tužilaštvo. Izrada Zakona o izvršenju krivičnih sankcija je u toku.	<p><u>Preporuka nije primjenjena, jer je zakon još uvijek u izradi.</u></p> <p>Neposredno obavještavanje nadležnog državnog tužioca je u skladu sa preporukama CPT-a, kao i ostali navodi iz preporuke, kako smo objasnili u Izvještaju, str. 17-20.</p> <p>U praksi se obezbjeđuje pregled ljekara u slučaju primjene sredstava prinude. Evidencija primjene prinude u KPD-a, primjera radi, pokazuje da su sredstva prinude od juna 2012. do danas, tamo primjenjena svega 2 puta, odnosno u odnosu na dvije osobe prilikom istog incidenta u decembru 2012. (Lončar i Bošković).</p> <p>U zatvoru za kratke kazne, u 2013. godini, u slučaju samopovređivanja primjenjeno je vezivanje u trajanju od 21h uveče do 13h narednog dana. Preporuka CPT-a je da se vezivanje mjeri satima, a ne danima (Izvještaj, str. 22). U narednom periodu kada se poveća broj medicinskog osoblja, trebalo bi nastojati da se oni više posvete osobama u ovakvom položaju i prate jesu li se smirili i mogu li biti odvezani.</p>

7.	<p>Svako prekoračenje ili zloupotreba ovlaštenja mora voditi pokretanju postupka utvrđivanja krivične ili disciplinske odgovornosti, bez oklevanja i izuzetka. U protivnom, odgovorni rukovodioci, načelnici i direktor ZIKS-a, treba zbog toga da snose posljedice u skladu sa Krivičnim zakonikom koji propisuje odgovornost za zloupotrebu službenog položaja, nesavjesan rad u službi, prikrivanje krivičnog djela i učinioca i sl. (CPT, 14.4)</p>	<p>Ukoliko je pretpostavljeni starješina ili službenik u vršenju službe obezbjeđenja prekoračio ovlaštenja, bilo da je primijenio sredstva prinude u većem obimu od dozvoljenog, ili da je zlostavljao osuđeno lice, svakako da se pokreće disciplinski postupak, a ukoliko je osuđenom licu takvim ponašanjem nanijeta povreda zakonom utvrđenog prava, ili su mu nanijete tjelesne povrede, radi daljeg procesuiranja, ZIKS obavještava upravu policije i tužilaštvo.</p>	<p><u>Preporuka djelimično primjenjena.</u></p> <p>U periodu od juna 2012. do marta 2013. nije evidentiran slučaj prekoračenja ili zloupotrebe ovlaštenja. Međutim, u medijski praćenom slučaju navoda o zlostavljanju Marka Đurkovića u istražnom zatvoru 3. maja 2012., ZIKS je obavijestio upravu policije o događaju tek 24.10.2012. godine, a državni tužilac je saslušao Đurkovića tek dva mjeseca kasnije, krajem decembra 2012. Ovakvo postupanje ne zadovoljava zahtjev hitnosti u skladu sa međunarodnim standardima. Takođe, ZIKS je samo protiv dvojice službenika sproveo disciplinski postupak, dok je naknadno državni tužilac pokrenuo krivičnu istragu protiv trojice službenika. Đurković je naveo da su ga bar četvorica službenika udarala, dok su ostali prisutni posmatrali bez protivljenja tom činu. U ovom slučaju izražavamo sumnju u to da disciplinskim postupkom i istragom nisu obuhvaćeni svi koji su aktivnom radnjom ili pristanom na tu radnju bili vinovnici događaja na štetu Đurkovića.</p> <p>Službenik obezbjeđenja istražnog zatvora N.N. u oktobru 2012. primjenio je prekomjernu silu protiv jednog pritvorenika, policija je odmah obaviještena, podnijeta je krivična prijava protiv službenika i tužilac je naredio istragu. Službenik je suspendovan, novčano kažnjen, u međuvremenu vraćen na posao i radi na karauli.</p> <p>U slučaju navoda o prebijanju zatvorenika Boškovića i Lončara, uprava ZIKS-a je takođe odmah obavijestila policiju. Ovaj slučaj istraživao je i Ombudman i konstatovao da nije bilo dokaza o zlostavljanju.</p>
----	---	---	--

8.	Dopuniti Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbijeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija tako što će se precizirati način upotrebe sredstava prinude u skladu sa standardima CPT-a, tako da se odgovarajuće spriječi zlostavljanje i pogotovo kažnjavanje primjenom sredstava prinude. (CPT)	Nakon donošenja Zakona o izvršenju krivičnih sankcija pristupiće se izradi podzakonskih akata, između ostalih i Pravilnika o načinu vršenja službe obezbijeđenja u kome će biti precizirana posebna ovlašćenja službenika.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>
9.	Obzirom da više od polovine zatvorenika tvrdi da službenici nose palice, potrebno je uložiti dodatne napore da one budu skrivene od pogleda. (CPT)	Izrađen je Predlog Pravilnika o uniformama i predat Ministarstvu pravde na dalju proceduru. Prilikom izrade teksta Pravilnika, vodilo se računa da bude prilagođen ovoj preporuci.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> U Predlog Pravilnika o uniformi nema pomena o načinu nošenja palice, koja nije dio uniforme, već je to „gajka za službenu palicu“ koja predstavlja dodatnu opremu (čl. 9), koja se nosi bez ograničenja. Prema navodima Uprave ZIKS-a, nova uniforma će biti takva da će palica moći da se stavi u džep. Prilikom posjeta nismo primjetili službenike koji nose palice.
10.	Obezbijediti da službenici ZIKS-a ne koriste improvizovana sredstva prinude, odnosno, da uništavaju sva takva sredstva koja pronađu kod zatvorenika, u skladu sa preporukom Zaštitnika ljudskih prava i sloboda od 16.01.2012.	Sve nedozvoljene stvari koja se kod osuđenih ili pritvorenih lica pronađu prilikom pretresa, biće oduzete, čuvane ili uništene u skladu sa Pravilnikom.	<u>Preporuka primjenjena.</u> Pravilnikom o kućnom redu (čl. 112) predviđeno je da se nedozvoljeni predmeti pronađeni kod osuđenika privremeno oduzimaju i da se o tome sačinjava zapisnik. Rečeno nam je da se ovi predmeti čuvaju u posebnom jedinstvenom magacinu u okviru ZIKS-a u Podgorici, ili se uništavaju, zavisi o kojoj vrsti nedozvoljenih predmeta ili supstanci se radi.

11.	Izraditi strategiju o sprečavanju nasilja među zatvorenicima. U njenu izradu uključiti stručnjake različitih profila, kao i zaposlene koji su svakodnevno u kontaktu sa osuđenim licima. (CPT)	Donesena je Strategija o sprečavanju nasilja među zatvorenicima i sa istom su upoznati zaposleni u svim organizacionim jedinicama u kojima se nalaze osuđena i pritvorena lica.	<p><u>Preporuka djelimično primjenjena.</u></p> <p>Obaviješteni smo da je Strategiju izradila radna grupa ZIKS-a. Ne znamo da li su uključeni stručnjaci različitih profila.</p> <p>Strategija je očigledno dominantno utemeljena u CPT standardima, što je svakako korisno. Izostavljeni su neki standardi koji ZIKS-u ne idu u prilog, kao što je npr. standard da se pritvorenim licima moraju omogućiti svrsishodne aktivnosti van ćelije u trajanju od 8h i sl.</p> <p>Iako predstavlja veoma važnu deklaraciju načela i standarda, osnovni nedostatak strategije je u tome što ne definiše kratkoročne, srednjoročne i dugoročne ciljeve i ne predviđa donošenje akcionog plana, po kome bi se onda ciljevi ostvarivali. Predlažemo da se tekst Strategije na ovaj način dopuni. Tada će postati jasno i šta je od navedenog već primjenjeno, a šta tek treba obezbijediti.</p> <p>Primjedbe u nekim pojedinostima:</p> <p>U tački 5 govori se o obavezi da se pritvorenima omogući jedan sat na otvorenom, što nije u skladu sa zakonom koji predviđa 2 sata (Izveštaj, str. 98, ZKP, čl. 182, st. 2).</p> <p>U čl. 12, „nezavisni organ“ o kome se govori u međunarodnim standardima (npr. Evropskim zatvorskim pravilima - EZP, tač. 93) nije organ državne uprave, jer se takav naziva „državni nadzor“ (EZP, tač. 92). Prema tome, sudija ili službenik ministarstva pravde ne spadaju u nezavisni organ, pod kakav se podvode u navedenoj tački Strategije.</p>
12.	Povećati broj zaposlenih u sektoru obezbijeđenja, a radi zaštite osuđenih i pritvorenih lica od svih oblika nedozvoljenog ponašanja i postupanja. (CPT)	Akt o sistematizaciji-predloženo povećanje izvršilaca. U toku je prijem po raspisanom oglasu.	<p><u>Preporuka primjenjena.</u></p> <p>Izvjeseo je da će se broj zaposlenih službenika u sektoru obezbijeđenja povećati.</p>
13.	Obezbijediti da se u najvećoj mogućoj mjeri primjenjuju postupci mirenja i medijacije za rješavanje sporova između zatvorenika.	Formiran je tim za medijaciju koju čine psiholog, pedagog i defektolog koji imaju iskustvo iz oblasti medijacije i potreban certifikat.	<p><u>Preporuka djelimično primjenjena.</u></p> <p>Iako je tim za medijaciju formiran prije više od pola godine, osuđena lica nisu zainteresovana za medijaciju, jer prema navodima načelnika KPD-a, među njima vladaju sistem i vrijednosti neformalne zajednice. Predlažemo da se razmjene iskustva na temu medijacije sa predstavnicima zatvora u Bugarskoj, Sloveniji i Velikoj Britaniji, koji su imali slična iskustva. Razmotriti mogućnost da se u tim kao ad-hoc član uključi i osuđeno lice.</p>

14.	U sobama sa većim brojem osuđenih lica instalirati video kame-re i sistem za alarmiranje.	Od Agencije za zaštitu podataka o ličnosti zatraženo stručno mišljenje, ali je stiglo mišljenje koje nije doprinjelo donošenju odluke u prilog primjeni preporuke.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>
15.	Osigurati da se snimci video nadzora čuvaju duže od sedam dana.	U većini paviljona obezbijeđeno je da se snimci video nadzora čuvaju duže od sedam dana.	<u>Preporuka primjenjena.</u> U nekim djelovima snimci se čuvaju i do 30 dana, a u nekim i manje. Problem je hardveske i softverske prirode. Još uvijek nijesu povezani sistemi. Međutim kada se desi neki incident, obaviješteni smo da se snimak odmah izuzima i koristi u daljem postupku.

DISCIPLINSKI PREKRŠAJI, POSTUPCI I MJERE

Većina preporuka je primjenjena, dokumentacija o disciplinskim postupcima je uredna, Pravilnik o kućnom redu je dostupan pritvorenim i osuđenim licima. Kažnjavanje samicom u periodu dužem od 21 dan dešavalo se u 10% slučajeva, ali je izdržavanje tih dužih kazni po pravilu ranije prekidano. Prilikom predstojećih izmjena Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, treba imati u vidu posljednje CPT preporuke u odnosu na kaznu smještaja u samicu, i posebno to da ona ne bi trebalo da traje duže od 14 dana. Ostaje da se novim Zakonom o izdržavanju krivičnih sankcija unaprijede garancije pravičnosti disciplinskog postupka, produže rokovi za sudsku zaštitu, uredi periodično preispitivanje odluka o usamljenju i premještaju, preciziraju pravni lijekovi protiv tih odluka, itd. Rješenja o premještaju i dalje ne sadrže pouku o pravnom lijeku. Neophodno je podstaći zatvorenike da u slučaju sukoba koriste usluge tima za medijaciju.

Br.	Preporuka - 2012.	Odgovor ZIKS-a	Ocjena primjene - 2013.
16.	Izmijeniti zakonske odredbe i smanjiti period boravka lica u samici na najviše 21 dan (MT; CPT je rekao da je 30 dana previše).	Od ukupno 249 disciplinskih postupaka („raporta“) vođenih u okviru KPD-a u 2012. godini, u 34 slučaja izrečena je kazna upućivanja u samicu duže od 21 dana, od toga je 17 kažnjeno maksimalnom kaznom od 30 dana (za bjekstvo i napad na službeno lice). U 2013. godini, od 50 disciplinskih postupaka, bilo je 5 izrečenih kazni od preko 21 dan, jedan osuđenik kažnjen je maksimalnom kaznom od 30 dana. Nijedno lice nije izdržalo ukupno 30 dana, već je ranije odobran prekid kazne. U toku je izrada Zakona o izvršenju krivičnih sankcija i ovo pitanje će biti usklađeno sa međunarodnim standardima, a do tada će se postupati po važećem zakonu.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Propisi nijesu izmijenjeni, ali se u praksi srazmjerno rijetko izriče disciplinska kazna upućivanja u samicu na duže od 21 dana (u oko 10% slučajeva). Uočeno je da se kazne koje su duže od 21 dan najčešće prekidaju, tj. ne izdržavaju se u cjelini. CPT je u svom 21. Generalnom izvještaju iz 2011. preporučio da boravak u samici ne treba da traje duže od 14 dana.

17.	Sva dokumentacija vezana za disciplinski postupak mora biti uredna, dok se prijava i rješenje moraju dostaviti osuđenim licima sa poukom o pravnom lijeku. Obezbjediti dokaz o urednoj dostavi (CPT).	Sva dokumentacija vezana za disciplinski postupak je uredna, prijava i rješenje sa poukom o pravnom lijeku obavezno se dostavlja osuđenom licu i sa potpisom osuđenog o urednoj dostavi.	<u>Preporuka primjenjena.</u> Uvidom u knjigu disciplinskih raporta KPD-a i pojedinačnim predmetima, uvjerali smo se da je dokumentacija uredna i da se na svakom rješenju nalaze potpisi osuđenih lica.
18.	Obezbjediti da lica koja izdržavaju kaznu upućivanja u samicu imaju pravo na posjetu članova porodice i drugih bliskih lica (CPT).	Bez obzira na izrečenu disciplinsku kaznu osuđenom licu redovna posjeta koja predstavlja zakonom utvrđeno pravo nikada se ne dovodi u vezu sa disciplinskim prekršajem. Što je regulisano i Pravilnikom o kućnom redu donesenim u decembru 2012. godine.	<u>Preporuka primjenjena.</u> U razgovoru sa nekoliko osuđenika, uključujući one koje smo zatekli u samicama, potvrđeno nam je da se ne uskraćuje pravo na redovnu posjetu za vrijeme izdržavanja kazne u samici. Novim Pravilnikom o kućnom redu uskraćivanje redovne posjete za vrijeme izdržavanja kazne nije predviđeno kao vid sankcije.
19.	Uzimajući u obzir rezultate istraživanja među zatvorenici-ma koji su upućivani u samicu, treba obezbijediti da sva lica koji se upute u samicu imaju pravo na boravak na svježem vazduhu u minimalnom trajanju od sat vremena dnevno, u skladu sa zakonom (CPT).	Poštuje se vrijeme koje je domaćim i međunarodnim standardima propisano za boravak osuđenih lica koji izdržavaju disciplinsku kaznu u samici, da borave na svježem vazduhu najmanje 1 sat dnevno.	<u>Preporuka primjenjena.</u> Na osnovu uvida u knjigu dežurstava u Disciplinskoj jedinici i razgovora sa osuđenici-ma i posebno licima koja su zatečena na izdržavanju kazne u samici, zaključeno je da se preporuka sprovodi.
20.	Obezbjediti da se svim licima uruči rješenje o upućivanju u samicu prije nego se tamo i upute, a da se samo izuzetno lica upućuju u samicu prije nego što im se uruči rješenje o tome.	Osuđenim licima kojima je izrečena disciplinska mjera upućuje im se rješenje o disciplinskoj kazni prije smještaja u samicu.	<u>Preporuka primjenjena.</u> Lica koja su prilikom posjete boravila u Disciplinskoj jedinici (u samicama) potvrdila su nam da su primili rješenje prije upućivanja u samicu.
21.	Prilikom izricanja disciplinske mjere upućivanja u samicu, a nakon što osuđeno lice počinilo tri lakše povrede Pravilnika o kućnom redu, načelnik bi trebao biti posebno obazriv i ne dozvoliti da ova mjera bude predmet zloupotrebe i vrsta pritiska na osuđena lica, jer ostavlja mogućnost proizvoljnog tumačenja lakših povreda Pravilnika o kućnom redu od strane službe objezbjeđenja.	Pravilnik o kućnom redu, donesen u decembru 2012. godine, ne propisuje mogućnost da se osuđenom licu izriče disciplinska mjera upućivanja u samicu, nakon što je to lice počinilo tri lakše povrede Pravilnika.	<u>Preporuka primjenjena.</u> Novi Pravilnik o kućnom redu ne predviđa kaznu samice u slučaju tri lakše povrede Pravilnika.

22.	U slučaju izricanja kazne boravka u samici, obezbijediti da kažnjena osoba ostvari neposredni kontakt s ljekarem prije upućivanja u samicu.	Nakon izricanja disciplinske mjere osuđenom licu, neposredno pred upućivanje u samicu, zatvorski ljekar utvrđuje da li je osuđeni sposoban za usamljenje i nakon utvrđene sposobnosti upućuje se u samicu.	<u>Preporuka ispunjena.</u> Međutim, ova preporuka ne postoji više u Evropskim zatvorskim pravilima. Ono što se ovim pravilima zahtijeva (tač. 43.2) su svakodnevne posjete ljekara osuđenima koji se nalaze u uslovima izolacije.
23.	Obezbijediti da o sposobnosti za upućivanje u samicu ne odlučuje ljekar koji se inače stara o zdravlju zatvorenika protiv koga se vodi disciplinski postupak.	Zdravstvenu zaštitu u org. jedinice ZIKS-a u Spužu pružaju dva ljekara sa punim radnim vremenom, jedan vrši preglede u Istražnom zatvoru, drugi u KPD-u i Zatvoru za kratke kazne. Ukoliko se utvrđuje zdravstvena sposobnost pritvorenog lica za izvršenje disciplinske mjere upućivanje u samicu, pregled će izvršiti ljekar koji vrši preglede osuđenih lica i obrnuto.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> U drugoj polovini 2012. godine, i ZIKS-u u Podgorici bila su zaposlena 2 ljekara, ali od 1.03.2013, ZIKS ima samo jednog. Vidjeti preporuku gore.
24.	Obezbijediti primjenu preporuke CPT-a u vezi prava na žalbu povodom premještanja preciziranjem propisa i u praksi. Rješenja o premještanju moraju sadržati osnov i razloge premještanja osuđenog lica kao i pouku o pravnom lijeku. (CPT)	Pravo žalbe na rješenje o premještanju u drugu organizacionu jedinicu kao i za sva ostala upravna akta garantuje Zakon o opštem upravnom postupku. Sva rješenja imaju pravnu pouku.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Uvidom u više rješenja usvojenih u 2012. i 2013. godini, utvrđeno je da ni jedno rješenje nije sadržalo pouku o pravnom lijeku. Propisi nisu precizirani. Takođe, iako nam je rečeno da su neka rješenja donijeta na zahtjev osuđenika, to se iz samog rješenja ne vidi, već se navodi da se o premještanju odlučivalo samo na zahtjev odsjeka za tretman.
25.	Propisati načelo da usamljenje i premještaj treba da traju najkraće moguće vrijeme, kao i da se odluke o usamljenju i premještanju preispituju npr. svakih mjesec dana ili bar svaka tri mjeseca (preporuka CPT).	Zakonska regulativa ne predviđa vremensko ograničenja po pitanju boravka lica u drugu organizacionu jedinicu. Međutim rješenja o premještanju u drugu organizacionu jedinicu preispituju se jednom mjesečno, a dalji boravak u drugoj organizacionoj jedinici zavisi od činjenice da li su prestali razlozi zbog kojih su lica premještena.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Još uvijek nije promjenjen Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, kojim bi ovo pitanje trebalo urediti. U posmatranom periodu bio je samo jedan slučaj usamljenja iz bezbjednosnih razloga, koji je završen otpuštanjem osuđenika u septembru 2012. godine. Izmjenom zakona je neophodno urediti ovo pitanje.

26.	U cilju pravne sigurnosti, precizirati i rok u kome se ovo rješenje mora donijeti, u roku odmah ili, izuzetno, ako razlozi bezbjednosti tako nalažu, najkasnije u roku od 24 h od početka usamljenja ili premještaja. Predvidjeti i da se u slučaju kada rješenje nije donijeto u propisanom roku, može odmah pokrenuti upravni spor, a najkasnije u roku od 30 dana od početka primjene mjere.	Članom 120 Kućnog reda regulisano je: da će nakon sprovedenog disciplinskog postupka i utvrđivanja činjenica, načelnik organizacione jedinice u roku od 48 sati rješenjem odlučiti o disciplinskoj odgovornosti. Ostali roкови u vezi disciplinskog postupka ili premještaja, ako nijesu drugim aktom regulisano, primjenjuju se iz Zakona o opštem upravnom postupku.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Još uvijek nije promjenjen Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, kojim bi ova pitanja trebalo urediti.
27.	Dopunom Zakona o izvršenju krivičnih sankcija predvidjeti sve garancije pravičnosti postupka koje su sadržane u Evropskim zatvorskim pravilima.	U toku je izrada Zakona u kojem će biti ugrađeni svi međunarodni standardi.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> U toku je izrada Zakona o izvršenju krivičnih sankcija. Iako Novi Pravilnik o kućnom redu sadrži mnoge garancije, ne sadrži sve (npr. pravo okrivljenog da predlaže dokaze i poziva svjedoke).
28.	Predlažemo produženje propisanog roka za pokretanje upravnog spora (za sudsku zaštitu) sa 3 na bar 7 dana, imajući u vidu da se zatvorenici nalaze u težem položaju za vođenje sudskih postupaka od lica koja se nalaze na slobodi, a koja na raspolaganju imaju znatno duži rok (30 dana).	Rok od 3 dana se odnosi na podnošenje prigovora direktoru, na rješenje o disciplinskoj odgovornosti i utvrđen je Pravilnikom o kućnom redu. Rok od 30 dana se odnosi na zaštitu pred Upravnim sudom i utvrđen je Zakonom o upravnom sporu i primjenjuje se i na zaštitu osuđenog lica.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> U izvještaju smo se pozvali na čl. 64d Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, u kome se govori o navedenim rokovima za tužbu za sudsku zaštitu.
29.	Obavijestiti osuđena lica o uslovima za pristup besplatnoj pravnoj pomoći na osnovu Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći. Dopunom ovog zakona, omogućiti licima koja se nalaze na izdržavanju kazne, a slabijeg su imovnog stanja, da imaju pristup besplatnoj i nepristrasnoj pravnoj pomoći u disciplinskim postupcima koji se protiv njih vode.	Osuđena lica se uvijek obavještavaju o uslovima za pristup besplatnoj pravnoj pomoći koja se pruža u ZIKS-a kada su na izdržavanju kazne zatvora Unutar ZIKS-a imaju pravo na pravnu pomoć. Dostupna im je i Brošura o besplatnoj pravnoj pomoći Crne Gore.	<u>Preporuka je djelimično primjenjena, u dijelu koji je u nadležnosti ZIKS.</u> Postoje brošure o besplatnoj pravnoj pomoći Osnovnog suda u Podgorici, koje su dostupne osuđenima. Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći još uvijek nije promijenjen.

30.	Obezbijediti da sva osuđena lica budu blagovremeno i u kontinuitetu upoznata sa svojim pravima i obavezama.	Prilikom prijema sva osuđena lica se upoznaju o svojim pravima i obavezama i oni to potvrđuju svojim potpisom. Na raspolaganje stavljeni zakonski i podzakonski akti koji regulišu izvršenje krivičnih sankcija.	<u>Preporuka je načelno primijenjena.</u> Iako su nam osuđena lica potvrdila da sada znatno lakše dolaze do Pravilnika i drugih propisa, na zahtjev, razgovarali smo i sa onima koji ne znaju za dostupne pravne lijekove. Predlažemo da se jednostavnom brošurama svim osuđenima predoče pravna sredstva koja im stoje na raspolaganju.
31.	Svi osuđenici moraju biti upoznati sa sadržinom Pravilnika o kućnom redu. Uprava ZIKS-a ga mora učiniti dostupnim svim osuđenim licima. Idealno bi bilo obezbijediti Pravilnik o kućnom redu u vidu brošure koja bi se dostavljala svakom osuđenom licu prilikom prijema. U međuvremenu, obezbijediti dovoljno primjeraka. Pravilnika za zatvorsku biblioteku, kako bi ih mogli izdavati osuđenim licima na njihov zahtjev. Za potrebe stranaca i strankinja koji ne razumiju jezik, obezbijediti prevod Pravilnika na nekoliko svjetskih jezika.	Obezbijeden Pravilnik o kućnom redu koji je dostavljen u svaki boravak i biblioteku, kao i zatvorsku biblioteku. Pravilnik o Kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora i Pravilnik za izvršenje pritvora prevedeni na engleski i albanski jezik i učinjeni dostupnim strancima koji u ZIKS izdržavaju kaznu zatvora ili pritvora.	<u>Preporuka je primijenjena.</u> Prilikom posjete monitoring tima u dnevnim boravcima paviljona nije bilo Pravilnika o kućnom redu, ali iz razgovora sa osuđenim licima smo saznali da se u svim biblioteka nalazi Pravilnik i da im je dostupan.
32.	U slučaju samopovređivanja ispitati psihičko stanje osuđenog lica i podvrgnuti ga, prema potrebi, odgovarajućoj medicinskoj terapiji. U skladu sa tim trebalo bi izmijeniti zakonske propise koji samopovređivanje isključivo tretiraju kao disciplinski prekršaj podložan kazni. Isto tako, u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija treba precizirati da se u slučaju samopovređivanja obavezno mora pribaviti lječarsko mišljenje i to prije započinjanja disciplinskog postupka.	Svako lice koje se samopovrijedi ili pokuša, mora da bude pregledano od strane psihijatra jer se ovakva ponašanja kod lica lišenih slobode posmatraju najprije kao posledica određenih psihičkih poremećaja. Ukoliko samopovređivanje ili pokušaj nije posledica psihičkog poremećaja, onda to predstavlja teži disciplinski prekršaj.	<u>Preporuka je primijenjena.</u> U novom Pravilniku o kućnom redu, samopovređivanje se smatra težim disciplinskim prekršajem, ako nije posledica psihičkog poremećaja. U svakom konkretnom slučaju, traži se mišljenje psihijatra.
33.	Podstaći mirno rješavanje sporova među osuđenima u svim jedinicama ZIKS.	Formiran je tim kojeg sačinjavaju psiholozi i pedagozi koji su osposobljeni za rad na mirnom rješavanju sporova među osuđenima-medijaciji.	<u>Preporuka djelimično primijenjena</u> , tim za medijaciju je osnovan, ali je ostalo da se osuđenici podstaknu na ovaj vid rješavanja sporova (vidi i gore preporuku br. 13).

USLOVI SMJEŠTAJA

Smještajni kapaciteti su donekle rekonstruisani, ali nisu izgrađeni novi objekti zatvora u Bijelom Polju i Podgorici, što je CPT-ju bilo najavljeno još 2008. godine. Sada su sredstva obezbijedena za izgradnju zatvora u Bijelom Polju, zatvora za duge kazne u Podgorici i Specijalne zatvorske bolnice. Izgradnja neophodne nove zgrade paviljona A u Kazneno-popravnog domu u Podgorici, gdje još uvijek boravi po 28 ljudi u istoj sobi, bez poštovanja minimalnog standarda od 4m² i bez dovoljnog grijanja, posebno je planirana za 2014. godinu.

Međutim, takvog plana nema za istražni zatvor u Podgorici, iako u njegovim skućenim ćelijama, u kojima se takođe ne poštuje standard od 4m², ljudi borave zaključani po 23 h dnevno i po više godina. Apelujemo na nadležne da obezbijede sredstva i planiraju izgradnju i novog istražnog zatvora u Podgorici.

Br.	Preporuka - 2012.	Trenutno stanje	Ocjena ispunjenosti - 2013.
34.	Hitno renovirati i proširiti paviljon „A“ u okviru KPD-a (npr. nadograditi sprat). (CPT)	Nedostatak sredstava Kapitalnim Budžetom za 2014. godinu predviđena je rekonstrukcija paviljona „A“. Tokom ove godine biće renovirana kupatila u navedenom paviljonu.	Preporuka nije primjenjena, ali ohrabruje to što je planirana izgradnja nove zgrade u 2014. godini i što su sredstva u tom cilju obezbijedena.
35.	Preduzeti mjere da se riješi problem prenaseljenosti i postigne usklađenost s evropskim standardima. Propisati minimalni standard slobodnog prostora od 4 m ² po osuđeniku, u skladu sa međunarodnim standardom, i poštovati ovaj standard u praksi. (CPT)	Uprava ZIKS-a preduzima niz aktivnosti na prevazilaženju pitanja prenaseljenosti i uopšte poboljšanja uslova boravka lica lišenih slobode. Rekonstrukcijama i adaptacijama skoro svih paviljona kapacitet je povećan za smještaj određenog broja lica, tako da su se, u pojedinim objektima, smještajni kapaciteti u dobroj mjeri približili evropskom standardu.	Preporuka djelimično primjenjena. U većini paviljona nema prenaseljenosti, za razliku od paviljona „A“, u kojem se ni približno ne poštuju standardi za smještaj osuđenih lica (28 kreveta na oko 50 m ²). U paviljonu „F“ postoje sobe u kojima boravi 6 lica na najviše 16 m ² . U istražnom zatvoru još uvijek postoji problem nepoštovanja standarda (npr. soba sa 11 pritvorenika na 25 m ² , II sprat, soba L3), mada je stanje mnogo bolje nego ranijih godina (broj pritvorenika ne prelazi 300, kapacitet je 370 kreveta, a 2008. je bilo i preko 500 osoba u pritvoru u Podgorici). Međutim, sve to treba sagledati u kontekstu pritvorenika koji u skućenim pritvorskim ćelijama borave zatvoreni po 23 časa dnevno i po više godina. Sve to zajedno posmatrano predstavlja postupanje koje se ne može smatrati čovječnim (humanim).
36.	Izgraditi, u skladu s planom, novi zatvor za duge kazne u Podgorici.	Akcionim planom Vlade Crne Gore i Master Planom planirana je izgradnja zatvorske bolnice, Zatvora za duge kazne i Zatvora Bijelo Polje čime će se od prenaseljenost rasteretiti i ostali objekti.	Preporuka nije primjenjena, ali je izgradnja planirana i sredstva su obezbijedena.

37.	Srušiti neuslovne barake na tzv. „ekonomiji“ (paviljon „E“ u okviru KPD-a) i izgraditi nove objekte za smještaj osuđenika.	Adaptirano je više objekata na ekonomiji za smještaj oko 30-40 ljudi. Ostali objekti će biti srušeni i izgrađeni novi kada se za to steknu uslovi.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u>
38.	Izgraditi, u skladu s planom, Specijalnu bolnicu.	Izgradnja zatvorske bolnice, planirana je Akcionim planom Vlade Crne Gore i Master Planom; Razvojna banka Savjeta Evrope će finansirati 3 objekta, sredstva su već obezbjeđena.	<u>Preporuka nije primjenjena</u> , ali je izgradnja planirana i sredstva su obezbjeđena.
Paviljon A			
39.	Obezbijediti propisanu posteljinu, uključujući jastuke i jastučnice, koji bi bili dostupni svakom osuđeniku. Informaciju o mogućnostima korišćenja zatvorske posteljine obavezno učiniti dostupnom svakom osuđeniku i pritvoreniku.	ZIKS obezbjeđuje posteljinu za sva lica lišena slobode, ali dozvoljava i korišćenje vlastite posteljine. Krojačka radionica servisirana, osposobljena 4 osuđena lica za rad u radionici, sašiveno je 2500 čaršava i 1300 jastučnica, sašiveno 100 radnih odijela za osuđena lica.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Osuđenik iz paviljona A, stranac, nije znao da ima pravo na posteljinu i kome je jedan od osuđenika pozajmio svoju. Još nekoliko osuđenika je potvrdilo da se uprava zatvora „nije pretrgla da ih obavijesti o pravu na posteljinu...“ S druge strane, neki drugi osuđenici su nam potvrdili da su bili obaviješteni. Ovaj problem nedovoljne obaviještenosti mogao bi se riješiti davanjem brošure svima na prijemu u zatvor.
40.	Ako je izbor osuđenika da sami brinu o čistoći svoje posteljine ili odjeće, obezbijediti mogućnost sušenja veša u nekoj odvojenoj prostoriji, da to ne bi činili u sobama u kojima spavaju.	U jednom dijelu paviljona omogućeno je sušenje posteljine na otvorenom.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u>
41.	Paviljon A je neophodno rekonstruisati (npr. nadogradnjom sprata) da bi se riješio problem prenaseljenosti. U međuvremenu okrečiti.	Kapitalnim budžetom za 2014. godinu ministarstvo pravde i ZIKS su predložili izgradnju novog A paviljona.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Problem prenaseljenosti je i dalje prisutan – u spavaoni od 50 kvadratnih metara je smješteno 28 osuđenih lica na krevetima na sprat. Okrećeno jeste, djelimično.
42.	Povesti više računa o higijeni sanitarnih prostorija i nabaviti novu sanitarnu opremu.	Od juna 2012., 30.000 eura uloženo je u sanitarnu opremu; 30.000 eura planirano za ovu godinu.	<u>Preporuka je primjenjena.</u> U većini paviljona je popravljena sanitarna oprema, u zatvoru za kratke kazne se upravo rekonstruišu kupatila u svakoj sobi.

43.	Obezbijediti odgovarajuće grijanje i hlađenje.	<p>Instalirani su klima uređaji u svim dnevnim boravcima i po hodnicima.</p> <p>Odlukom direktora omogućeno da zatvorenici posjeduju mobilni klima uređaj (ventilator na vodeno hlađenje) u ljetnim mjesecima.</p>	<p><u>Preporuka djelimično primjenjena.</u></p> <p>U spavaonicama i sobama postoje ugradni radijatori kao i drugi uređaji za grijanje koji su vlasništvo osuđenih lica, ali se osuđenici i dalje žale na grijanje, a prilikom posjete je uočeno da u dnevnom boravku koji prima oko 30 lica postoji samo jedan radijator. Klima uređaji postoje u hodnicima, ne i u sobama.</p> <p>U paviljonu A, u najbrojnijoj sobi za 28 lica postoje samo 3 radijatora, koja ne mogu da se koriste istovremeno sa televizorima, zbog problema sa električnim instalacijama.</p>
44.	U kancelariji za vaspitače uvesti video nadzor.	Nije planirano projektom	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>U anonimnom istraživanju sprovedenom u martu 2012, osuđenici su navodili i kancelarije vaspitača kao mjesta na kojima se sprovodilo zlostavljanje, posebno u paviljonu A.</p>
45.	Osposobiti posebnu prostoriju za pušače, a u svim hodnicima i spavaonama postaviti oznake zabrane pušenja (važi za sve objekte ZIKS-a).	Zbog nedovoljnih smještajnih i drugih kapaciteta u objektima u kojima se smještaju lica lišena slobode nijesu stvoreni uslovi za izdvajanje prostorije za pušače. U svim objektima postavljene su na odgovarajućim mjestima oznake o zabrani pušenja.	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>I dalje se puši po spavaonama. Pokušava se da se formiraju nepušačke sobe, ali to nije moguće obezbijediti uvijek.</p>
46.	Obavijestiti sva zatvorena lica da imaju pravo na zatvorsku posteljinu, kao i da imaju pravo da im se zatvorska ili lična posteljina redovno pere u vešeraju.	Osuđenim licima dostupna su sva akta kojima se reguliše život i rad za vrijeme boravka u ZIKS-u. Aktom o kućnom redu regulisano je da sva osuđena lica u KPD-u obaviješteni su o pravu na zatvorsku posteljinu kao i da se dozvoljava korišćenje vlastite posteljine. Prilikom prijema potpisuju izjavu da su upoznati sa Pravilnikom o kućnom redu.	<p><u>Preporuka djelimično primjenjena.</u></p> <p>Razgovarali smo sa više lica, pogotovo u istražnom zatvoru i paviljonima C i A koji nisu znali za mogućnost vešeraja ili dobijanja posteljine. S druge strane, u paviljonu B i D su rekli da znaju.</p>
Paviljon B			
47.	Ugraditi centralno grijanje u službenim prostorijama.	Ugrađen je klima uređaj.	<u>Preporuka primjenjena.</u>
Paviljon C			
48.	Obezbijediti nove tuš baterije i sprječavati njihovo uništavanje.	Urađeno 7 tuš kabina u sobama u kojima su smještene osuđena lica. Pravilnikom o kućnom redu precizirana materijalna odgovornost osuđenih lica za štetu nanijetu imovini ZIKS-a.	<p><u>Preporuka primjenjena.</u></p> <p>Tuš kabine su zamijenjene u zajedničkoj kupaoni.</p>

49.	Izgraditi nadstrešnicu u dvorišnom dijelu paviljona C i omogućiti nabavku sportskih rekvizita.		<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Dvorišni dio paviljona C je i dalje veoma mali za šetnju, bez ikakve nadstrešnice što ga čini neupotrebljivim u slučaju kiše i ostalih vremenskih neprilika, a pored toga, paviljon ne posjeduje sportske rekvizite niti bilo kakav košarkaški teren – npr. koš.</p> <p>Preporučujemo da nadstrešnica bude od providnog materijala, da bi omogućila osmatranje sa karaule.</p>
50.	Povesti više računa u vezi s uništavanjem zatvorske opreme, na način da se osuđenici upoznaju sa odgovornostima koje za to propisuje Pravilnik o kućnom redu.	Od juna 2012. godine donijeto više rješenja o materijalnoj odgovornosti za uništavanje imovine ZIKS-a. Materijalna odgovornost za štetu precizirana Pravilnikom.	<u>Preporuka primjenjena.</u>
Paviljon D			
51.	Omogućiti korišćenje zatvorske posteljine.	Nabavljene su dovoljne količine posteljine i raspoređene po svim objektima u kojima je posteljina nedostajala, odnosno nije bilo dovoljno.	<p><u>Preporuka primjenjena.</u></p> <p>Osuđenici su informisani o pravu na korišćenje zatvorske posteljine, u ovom paviljonu nije bilo ove vrste primjedbi.</p>
52.	Učiniti dostupnim informacije o korišćenju vešeraja.	Sa informacijom o korišćenju vešeraja osuđenici su upoznati kao i sa pravom na korišćenje zatvorske posteljine.	<p><u>Preporuka primjenjena.</u></p> <p>Jedan broj osuđenika koristi vešeraj, oni koji imaju rjeđi kontakt sa porodicom kojoj bi slali posteljenu na pranje.</p>
53.	Rasteretiti sobe koje su brojnije.	ZIKS se već duži niz godina suočava sa problemom nedostatka smještajnih kapaciteta. U „D“ odjeljenju pojedine sobe povremeno su brojnije od stvarnih smještajnih kapaciteta. Koliko god je moguće nastojimo osuđena lica ravnomjerno rasporediti ne samo po sobama nego i paviljonima.	<p><u>Preporuka djelimično primjenjena.</u></p> <p>U vrijeme posjete nije bilo prekobrojnih u sobama u ovom paviljonu.</p>
Poluotvoreno odjeljenje			
54.	Nabaviti lasersku opremu za video nadzor.	Potrebna projektna dokumentacija i sredstva.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>
55.	Srušiti trošne barake i izgraditi nove, po standardima, koje bi imale veći broj ležajeva i adekvatnije uslove za boravak.	Još nijesu stvoreni uslovi za rušenje baraka jer sredstva za izgradnju novih nijesu obezbijeđena. U međuvremenu sve barake u okviru POO su renovirane i adaptirane tako da su stvoreni solidni uslovi za boravak u njima.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u>

56.	Proširiti platenik i farme.	U toku je priprema biznis plana u saradnji sa Ekonomskim fakultetom u Podgorici.	<u>Preporuka nije primjenjena</u> , ali pozdravljamo izradu biznis plana, koji je jedna od ispunjenih preporuka.
Zatvor za kratke kazne			
57.	Nadogradnjom prostori-ja od po 50-tak kvadrata na postojećem objektu, značajno bi se izbjegla prebukiranost smještajnog kapaciteta i time bi se ispoštovali međunarodni standardi u vezi sa smještajem i uslovima boravka osuđenih lica.	U toku je rekonstrukcija dijela objekta Zatvora za kratke kazne gdje će biti povećani smještajni kapaciteti.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Rekonstrukcijom koja podrazumijeva zamjenu zajedničkih kupatila, kupatila u svakoj sobi, obezbijediće se dodatna soba u svakom odjeljenju, pored izvjesno boljeg komfora, ali to neće obezbijediti onoliko prostora koliko bi se dobilo dogradnjom sprata. U međuvremenu smo obaviješteni od uprave ZIKS-a da nadogradnja sprata na toj zgradi nije moguća iz tehničkih razloga.
58.	Osposobiti biblioteku.	Rekonstrukcijom objekta određena je prostorija za biblioteku.	<u>Preporuka je primjenjena</u> , mada je biblioteka koju smo zatekli krajnje oskudna. Obaviješteni smo da je planirana i centralna biblioteka za sve zatvore, odnosno paviljone.
59.	Sobu za strance rastere-titi, tako što će se iznijeti suvišni kreveti.	Trenutno se izvode radovi na re-noviranju prostorija za strance.	<u>Preporuka je primjenjena.</u> U vrijeme posjete, u martu 2013., u zatvoru nije boravio ni jedan stranac. Ovakva situacija je izuzetno rijetka.
60.	U dvorištu dozidati nad-strešnicu - sklonište od vremenskih neprilika.		<u>Preporuka je primjenjena.</u> Međutim, prilikom posjete u martu 2013., cijeli sportski teren u dvorištu bio je poplavljen, što bi u perspektivi trebalo sanirati.

ISTRAŽNI ZATVOR PODGORICA

Većina prostorija u Istražnom zatvoru već je renovirana, poboljšani su uslovi boravka, kao i prostor za šetnju. Međutim, i dalje ostaje problem neispunjavanja standarda od najmanje 4 m² po osobi što, u kombinaciji sa činjenicom da pritvorenici provode zaključani po pravilu 23 h dnevno u takvim skućenim prostorijama (pritvorenice 22 h), predstavlja nečovječno postupanje. Zbog toga bi i sudovi pritvor morali da određuju krajnje restriktivno i, posebno, da ne dozvole da u se u njemu boravi više godina, što predstavlja kršenje evropskih standarda. Zalažemo se za izgradnju potpuno nove zgrade istražnog zatvora, u kojoj će biti moguće primijeniti standard CPT-a da pritvorenici više časova dnevno provode u aktivnostima van ćelija.

61.	Izgraditi novu zgradu Istražnog zatvora, u kojoj bi se organizovale sobe sa manje kreveta, pošto-vaao standard od 4 m ² , i obezbjedile prostorije za dnevni boravak sa kom-pjuterima i drugim mo-gućnostima za aktivnosti van ćelija.	Mjera je djelimično realizova-na zbog nedostatka finansijskih sredstava u Budžetu.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Nažalost, nismo obaviješteni ni da je bilo kojim planom predviđeno da će se u budućnosti obezbijediti novi istražni zatvor.
-----	---	--	---

62.	Do izgradnje novog zatvora, renovirati postojeće smještajne kapacitete, okrečiti sve sobe.	Rekonstrukcija Istražnog zatvora je u završnoj fazi.	<u>Preporuka je primjenjena.</u> Veći dio soba je okrečen, a krečenje je planirano i u preostalim sobama. Sanitarni čvorovi postoje u sobama i u zajedničkom kupatilu.
63.	Renovirati i prostorije koje se trenutno ne koriste.	Prostorije koje nijesu korišćene renovirane su i namijenjene za arhivu, magacin i eventualno mini biblioteku.	<u>Preporuka je primjenjena</u> i sve prostorije su u funkciji. Međutim, ove prostorije, nekadašnje samice, sada se koriste za vežbanje na trenažnim biciklima, ali su izuzetno uske i neadekvatne tog namjeni.
64.	U ženskom dijelu Istražnog zatvora, postaviti u kupaonama neprovidne zavjese, kako bi se obezbijedila privatnost pritvo- renicama.	U kupaonicama su postavljene, neprovidne zavjese.	<u>Preporuka je primjenjena.</u>
65.	Adaptirati posebne prostorije za samice u Istražnom zatvoru – Podgorica.	U toku je rekonstrukcija.	<u>Preporuka je primjenjena.</u>

BIJELO POLJE

Zaključak: Iako je CPT u izvještaju iz 2009. konstatovao da vjeruje da će vlasti učiniti sve da se gradnja novog zatvora u Bijelom Polju završi na vrijeme, to se do danas nije desilo, ali su obezbjeđena sredstva i gradnja je planirana.

66.	Izgraditi, u skladu s planom, novu zgradu zatvora u Bijelom Polju (preporuka CPT).	Izgradnja planirana Master planom, sredstva obezbjeđena.	<u>Preporuka nije primjenjena</u> , ali je gradnja planirana i sredstva su obezbjeđena.
67.	Do izgradnje nove zgrade zatvora u Bijelom Polju, prioritarno dograditi prostorije – dnevni boravak i disciplinske ćelije, za osuđena lica.	Direkcija za javne radove zaključila je ugovor za izvođenje radova na rekonstrukciji POO u Zatvoru Bijelo Polje. Radovi na rekonstrukciji će otpočeti ubrzo.	<u>Preporuka nije primjenjena</u> , mada izgleda da će biti ubrzo.
68.	Renovirati kupatila i toalete u okviru zatvora za osuđena lica i održavati higijenu (preporuka CPT-a).	U POO urađeni mokri čvorovi u POO, a u zatvorenom odjeljenju nedostaje 1 kupatilo, 1 toalet.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u>
69.	Obezbjeđiti odgovarajući prostor za šetnju osuđenih lica, sa nadstrešnicom za zaštitu od kiše, pogotovo imajući u vidu da osuđenici nemaju ni dnevni boravak (preporuka CPT-a).		<u>Preporuka nije primjenjena</u> , ali će rekonstrukcijom, koja bi trebala početi za par mjeseci, ovo biti riješeno prema informacijama uprave ZIKS-a.

70.	Proširiti farme i izgraditi staklenu baštu za uzgajanje povrća i cvijeća (preporuka CPT-a).	Proširena je farma koka nosilja na oko 5.000. Dio proizvedenih jaja koristi se za ishranu osuđenih i pritvorenih lica, a dio se plasira kroz prodajne objekte u ZIKS-u i Bazaru.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Staklenik nije proširen. Da li će to biti rentabilno, pokazaće biznis plan.
71.	Postaviti više nadstrešnica u svim dvorištima.	Izrađene i postavljene.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Nadstrešnice nema u Disciplinskom odjeljenju, u paviljonu C.
72.	Podstaći primjenu alternativnih sankcija, posebno rada u opštem interesu, kako bi se smanjio broj osuđenih lica koji kaznu izdržavaju u zatvoru.	U Ministarstvu pravde u toku je izrada teksta Zakona o alternativnim sankcijama.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>

MALOLJETNICI

Zaključak: Smještaj maloljetnih lica u istražnom zatvoru ne odgovara standardima.

73.	Obezbijediti po pravilu izdvojen smještaj maloljetnika od odraslih lica prilikom izdržavanja pritvora i kazne maloljetničkog zatvora, bilo kroz osnivanje posebnih ustanova ili adaptaciju prostorija postojećih ustanova. Obezbijediti im poseban tretman (preporuka CPT-a).	U svim organizacionim jedinicama, osim u Zatvoru Bijelo Polje, formirano je odjeljenje za maloljetnike. U zatvoru Bijelo Polje nema prostorne mogućnosti.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Posebni uslovi za maloljetnike, posebno odjeljenje, obezbijeđeno je u KPD-u u Podgorici, u okviru paviljona F. Maloljetnici imaju i svoje posebno veliko dvorište, ali bez dovoljno sportskih rekvizita (nema terena za fudbal, košarku, iako je prostora sasvim dovoljno. Sprave za vježbanje su oskudne i dotrajale). U istražnom zatvoru uslovi za maloljetnike su podjednako loši kao i za sve ostale. Prilikom posjete maloljetniku koji je boravio u istražnom zatvoru zapazili smo da se nalazi u ćeliji sa odraslom osobom koja je po procjeni zaposlenog bila optužena za „jedno od lakših djela - izazivanje opšte opasnosti i nedozvoljeno držanje oružja“ da ne bi bio sam u ćeliji. Uslovi u ćeliji bili su loši. Jedina razlika u odnosu na odrasle je u tome što je maloljetniku omogućena šetnja 3 puta dnevno po sat vremena (vidjeti i opis primjene preporuke br. 154).
74.	Izraditi brošure o smještanju maloljetnika u ZIKS-u. Sve informacije koje se odnose na režim koji će se ubuduće sprovesti prema osuđenim ili pritvorenim licima koji su maloljetni, učiniti transparentnima.	Brošura je urađena i maloljetnim licima lišenim slobode učinjena dostupnom.	<u>Preporuka je ispunjena.</u>

75.	Obezbjediti posebnu zatvorsku jedinicu za maloljetna osuđena lica.	Kazna maloljetničkog zatvora izvršavaće se u ZIKS-u. Sada se navedene kazne izvršavaju u odjeljenju za maloljetnike koje je formirano u KPD-u.	<u>Preporuka je primjenjena.</u>
76.	Obezbijediti uslove za doslednu primjenu čl.153 Pravilnika o kućnom redu, a izolaciju maloljetnika spriječiti, tako što će im se omogućiti uključivanje u razne vrste aktivnosti shodno članu 154 i 155 pomenutog Pravilnika.	Navedeni članovi su sada članovi 132, 133 i 134.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u>

OSOBE SA INVALIDITETOM

Zaključak: Kao glavna preporuka ostaje da se u svim organizacionim jedinicama omogući funkcionalan pristup osobama sa invaliditetom kao i odgovarajući smještaj za pritvorena i osuđena lica koja su korisnici invalidskih kolica, što sada nije slučaj.

77.	Sve objekte prilagoditi za osobe sa invaliditetom.	Izgrađene su prilazne rampe u KPD u „F“ paviljonu i poluotvorenom odjeljenju.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Prilazne rampe su zaista napravljene, ali nijesu po standardima, strme su, nemaju dovoljnu širinu, nemaju ogradu i nijesu adekvatno označene. Nedostaju rampe koje bi omogućile izlaz u dvorište za korisnike kolica ili one koji se otežano kreću u „F“ paviljonu, POO (mada postoji na ulazu, a pošto je poluotvoreno moguće je koristiti nju i za izlazak, no ipak treba zahtijevati rampu i na izlazu u dvorišni dio), i u Zatvoru za kratke kazne (trenutno su radovi na rekonstrukciji i dobili smo uvjeravanja Načelnice da će to biti izvedeno na tom izlazu u dvorište). Pristupna rampa na ulazu u Zatvor za kratke kazne (ZKK) je bolja u odnosu na one u drugim jedinicama, no ni ona nije urađena po standardima. Unutar objekta ZKK postoji razlika u nivou poda od 5-6 cm koju treba premostiti rampom (to je dio u blizini ulaza). Pragovi su višičiji nego što bi trebalo, pa bi ih trebalo premostiti malim rampama (što je rečeno da će biti urađeno prilikom rekonstrukcije).
78.	Donijeti Pravilnik o postupanju prema licima sa invaliditetom u ZIKS-u.	Doneseno je Uputstvo o postupanju prema licima sa invaliditetom za vrijeme izvršenja kazne zatvora i pritvora. Urađena je i učinjena dostupnom brošura sa informacijama za zatvorenike sa invaliditetom.	Uputstvo o postupanju treba unaprijediti, jer je korišćena brošura iz Velike Britanije koja nije adekvatno prilagođena.
79.	Adaptirati posebnu prostoriju za pretres lica sa invaliditetom, kako bi se na odgovarajući način mogla izvršiti proceduralna ovlašćenja pretresa.	Soba za pretres nije obezbijeđena zbog nedostatka smještajnih kapaciteta.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>

80.	Obezbijediti odgovarajući smještaj za osuđenike i pritvorenike, koji su korisnici invalidskih kolica.	<p>U prizemlju „F“ paviljona obezbijedena je jedna prostorija, zatim u POO takođe jedna i jedna prostorija u Zatvoru za kratke kazne.</p> <p>Odmah je postupljeno po preporuci i osuđenik M. je iz „F“ odjeljenja prebačen u zatvor za kratke kazne.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Soba koja se pominje u prizemlju „F“ paviljona nije prilagođena osobama sa invaliditetom. U sobi je smješteno 6 osuđenika, od kojih dvojica koriste kolica i štake (i kolica i štake), što je previše za tako mali prostor (16 m²). Lice koje ima amputirane donje ekstremitete kaže da uslovi nijesu dobri. WC, koji je u sklopu sobe, previše je uzan i nemoguće mu je pristupiti kolicima, pa, iako su vrata proširena, praktično je nemoguće ući u njega, jer je male površine. Interesantno je da su pragovi premošćeni rampicama. Tako da osobe s invaliditetom koriste WC uz pomoć drugih zatvorenika. Kreveti nijesu opremljeni odgovarajućom opremom (npr. trapez za podizanje iz ležećeg položaja). Hrana im se donosi u sobu. Kupaonica koja je u neposrednoj blizini nije adekvatna. Ulaz u kupaonicu nije adekvatan, jer vrata nije moguće otvoriti do kraja što predstavlja problem pri ulasku, nema nikakvih držača. Tuš kabine, kojih je 6 (šest), izvedene su tako da im je nemoguće prići kolicima. U kupaonici postoji dovoljno mjesta da se jedna tuš kabina prilagodi. Ako se koriste štake, postoji opasnost od pada tj. povrjeđivanja jer je pod klizav (pločice). Osuđenik M. nam se žalio da je pao u toj kupaonici i da mu je pukla proteza. Kupanje nekako izvodi uz pomoć drugih. Kaže da je imao „pratioca“ (drugog zatvorenika koji mu je pomagao) koji je premješten negdje drugo.</p> <p>U POO ne postoji soba za lica sa invaliditetom. Postoji soba koju zovu „Bolesnička“ koju su mi pokazali. Soba je apsolutno nepristupačna, počevši od širine ulaznih vrata (70 cm), unutrašnjeg rasporeda, dodatnih vrata za drugi dio sobe i vrata od toaleta do kojih je teško doći. Ova soba je pregrađena iz razloga da bi se omogućilo oboljelom zatvoreniku da dobije pomoć kada mu zatreba, tako što je ubačen jedan krevet i tu smješten jedan zatvorenik koji mu je pomoćnik.</p> <p>U Zatvoru za kratke kazne (ZKK) – postoji soba koja je predviđena za smještaj lica sa invaliditetom (četvorokrevetna, u njoj je trenutno smješten zatvorenik sa oštećenjem vida). U okviru ove sobe postoji kupatilo koje je prostranije (iako nije u potpunosti ispoštovan standard) i moguće je ući u njega kolicima. Ne postoje držači i to bi trebalo preporučiti da se uradi. U blizini sobe je ambulanta, kao i trpezarija.</p> <p>Zaključak: U POO ne postoje uslovi za smještaj zatvorenika s invaliditetom. U „F“ paviljonu je potrebno prilagoditi toalet i kupaonicu za zatvorenike s invaliditetom, a u međuvremenu pronaći način da se trenutno smješteno lice izmjesti u dio koji je za to adekvatniji (na primjer, u Zatvor za kratke kazne).</p>
-----	---	--	--

81.	Redovno ažurirati internet stranicu ZIKS-a, objaviti sve podzakonske akte koji uređuju rad ustanove, kao i ažurirane informacije o brojnom stanju, razvojnim projektima i aktualnim događajima.	Do sada internet stranica ažurirana je sa podacima o upravi, kontakt osobi za saradnju sa NVO, a u toku je ažuriranje zakonske i podzakonske regulative i ostalih novosti.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u>
82.	Obavjestiti sva pritvorena i zatvorena lica da imaju pravo na zatvorsku posteljinu, kao i da imaju pravo da im se zatvorska ili lična posteljina redovno pere u vešeraju.		<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u>
83.	S obzirom na to da se zatvorenici omogućava korišćenje različitih aparata za domaćinstvo uključujući elektonske uređaje, uređaje za grijanje, pripremanje hrane, plinske flaše, i sl. potrebno je Pravilnikom o kućnom redu, regulisati njihovu upotrebu, a u cilju sigurnosti upotrebe i zaštite od požara.	Osuđenim i pritvorenim licima je zabranjeno korišćenje plinskih boca što je potvrđeno pregledom svih prostorija u ZIKS-u. U toku je donošenje Uputstva o PPZ.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u>
84.	Zabraniti pušenje, osim u posebno označenim prostorima.	U Istražnom zatvoru to nije moguće jer bi svaka soba morala imati posebnu prostoriju za pušače. Na svim odgovarajućim mjestima istaknut je znak zabrane pušenja.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>
85.	Osposobiti kompjutersku salu u paviljonima u okviru Kruga.	Formirana je kompjuterska sala u POO, za sada jedan broj kompjutera nalazi se na opravci. U najskorije vrijeme će biti stavljeni osuđenim licima na korišćenje.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>
86.	Trebalo bi povećati broj prostorija za bračne posjete i urediti ih.	Okrečene su, ali nije povećan broj.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u>
87.	Klimatizovati vešeraj i obezbjediti da ima dovoljno kapaciteta za cijeli ZIKS.	Klimatizovan; ima dovoljno kapaciteta, planirana kupovina nove profesionalne mašine.	<u>Preporuka je primjenjena.</u>

DISCIPLINSKA JEDINICA

Zaključak: Zvona za poziv u disciplinskim ćelijama su ugrađena, međutim, ostaje preporuka da se uredi prostor za šetnju osuđenika (obezbjede sportski rekviziti, nadstrešnica).

88.	Ugraditi u svim disciplinskim ćelijama zvona za poziv.	Zvona su ugrađena.	<u>Preporuka je primjenjena.</u>
89.	Ugraditi video nadzor u preostale ćelije i dvorišnom dijelu koji je predviđen za šetnju.	U toku ove godine kroz nadogradnju video nadzora ova mjera će biti realizovana.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Tri samice imaju video nadzor, tri ne.
90.	Postaviti klupu za sjedjenje, sportske rekvizite, trake za trčanje, itd.	Dovoljan broj klupa je izrađen, iste postavljene.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> U jednom od tri dvorišta za šetnju u Disciplinskoj jedinici nismo primjetili klupe.
Dvorište u Krugu			
91.	Uslovi za sport i rekreaciju mogli bi biti znatno bolji, uz manja finansijska ulaganja (npr. nabaviti stolove za stoni tenis, postaviti nadstrešnice, obilježiti staze za trčanje...).	Ugrađena traka za trčanje, sto za stoni tenis u Odjeljenju za žene i druge trenažne sprave.	<u>Preporuka primjenjena.</u>
92.	Postaviti klupe za sjedjenje u dvorišnom dijelu, ispred paviljona „A“, „B“ i „D“.	Klupe postavljene iza objekata.	<u>Preporuka primjenjena.</u>
Kuhinja i trpezarija			
93.	Učiniti dodatne napore kako bi se svaki osuđenik informisao i o mogućnosti podnošenja pritužbe na kvalitet ili izbor hrane.	Svaki osuđenik je informisan o načinu zaštite svojih prava (pravo na ishranu) u okviru institucije i van institucije- Zaštitniku, NVO koje se bave zaštitom ljudskih prava.	<u>Preporuka primjenjena.</u> Vidjeli smo i neposredno osuđenike koji su nosili molbe i žalbe direktoru na hranu i upoznati smo sa slučajevima obezbijeđenja posebnih dijeta. Izgleda da sistem pritužbi funkcioniše.
94.	Preispitati kvalitet hrane, imajući u vidu rezultate ankete među osuđenima.	U skladu sa Pravilnikom o tablicama ishrane, zatvorski ljekar obavezno svakog dana provjerava kvalitet obroka. Usvojena knjigu zapažanja. Na nivou ZIKS-a, među osuđenim licima sprovedena je anketa na okolnost kvaliteta i sličnim potrebama ishrane, vjerski, dijetalno i sl. Na prijemu se anketiraju.	<u>Preporuka ispunjena.</u> Svakodnevno se uzimaju uzorci za ispitivanje bakteriološke ispravnosti hrane. Osuđenici se i dalje po pravilu žale na hranu, pogotovo da su istovrsni doručak i večera, međutim, uvidom u nekoliko nedjeljnih jelovnika, nismo stekli taj utisak.
95.	Razmotriti mogućnost osposobljavanja pekare, u kojoj bi i osuđenici mogli da se obučavaju i rade.	Nema finansijskih mogućnosti Raspisaće se tender za novu zatvorsku kuhinju, 230.000 eura	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Nije rentabilno.

ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Urgentno je zapošljavanje dovoljnog broja ljekara i medicinskih tehničara i odgovarajuća stimulacija medicinskog osoblja za rad u zatvorskim uslovima, posebno u vidu obezbjeđivanja godišnjih odmora, odgovarajuće naknade koja podrazumijeva i plaćanje prekovremenog rada.

Neophodno nabaviti EKG aparate i za zatvore u Podgorici i Bijelom Polju, i upotpuniti ponudu medikamenata. Nabaviti defibrilator i opremiti mini laboratoriju u zatvoru Podgorica.

Neophodno je obezbijediti dio zatvora u kome se uz pojačanu kontrolu obezbjeđuje „odjeljenje bez droga“ ili drug free unit, da bi se onima koji to žele moglo obezbijediti okruženje slobodno od droga.

Novi problem koji je utvrđen je da se ljekarski pregled ne obavlja sistematično u roku od 24h nakon prijema u zatvor (vidi str. 81 Izvještaja).

Takođe, ljekar prilikom evidentiranja povreda treba da u karton unese i zaključak o tome da li su uočene povrede saglasne sa navodima povređenog lica o načinu njihovog nastanka u skladu sa preporukom CPT-a.

U skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima i preporukama CPT-a, izmijeniti Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora i ukinuti obavezu ljekara da, shodno Pravilniku, prije izvršenja disciplinske kazne upućivanja u samicu, daje precizno i obrazloženo pismeno mišljenje da li je to lice sposobno za izdržavanje samice, a uvesti pravilo da zdravstveni radnik najmanje jedanput na dan obilazi lice smjesteno u samici i vodi brigu o eventualnom štetnom dejstvu usamljenja na psihičko i fizičko zdravlje izolovanog lica. Treba uvesti praksu sistematskog oba- vještavanja zdravstvenog radnika nakon smještaja lica u disciplinsku izolaciju.

ODGOVOR ZIKS-a

U ranijem periodu u određenom broju slučajeva desavali su se propusti izostanka ljekarskih pregleda u toku 24h nakon prijema u zatvor. Ti problemi su sad regulisani i shodno odredbama Pravilnika o kućnom redu vodiće se računa da se takvi slučajevi ubuduće ne ponavljaju.

Sada je situacija stabilnija, nabavljena je manja količina i drugih antidepresiva, a u proceduri je raspisivanje tendera medikamenata za ovu godinu. Potpuna normalizacija slijedi poslije tendera, sa optimalnom količinom šireg spektra psihijatrijske terapije.

Br.	Preporuka	Odgovor ZIKS-a	Primjena preporuke
96.	Ljekarski nalaz nakon evidentiranja povreda treba da sadrži sve potrebne informacije, kako je CPT preporučio (CPT).	Donesena je procedura evidentiranja povreda u skladu sa preporukama CPT.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Sve povrede kod lica koja se primaju u ZIKS detaljno se opisuju i bilježe u zdravstveni karton. Zatvorski ljekar evidentira detaljno objektivne medicinske nalaze u lične zdravstvene kartone datih zatvorenika, uključujući i kratko upućivanje na navode tog lica, u većini slučajeva. Međutim, nema zaključka o tome da li su uočene povrede u saglasnosti sa navodima povređenog (odnosno, da li su mogle nastati na način na koji to opisuje povrijeđeno lice). Vidjeti stranu 83 Izvještaja.

97.	Takav izvještaj treba sistematično dostavljati nadležnom tužiocu („Kad god ljekar evidentira povrede koje su u saglasnosti sa navodima o zlostavljanju koje da zatvorenik, takve izvještaje sistematično dostavljati na znanje nadležnom tužiocu“, CPT, 20).	<p>Ukoliko ljekar kod lica lišenog slobode evidentira povredu koja je nastala kao posljedica zlostavljanja izvještaj dostavlja načelniku organizacione jedinice koji zatim preduzima dalje odgovarajuće mjere, između ostalog obavještava policiju.</p> <p>Dosadašnja praksa je pokazala da je najefikasniji način rasvjetljavanja svih događaja blagovremeno obavještavanje Uprave policije od strane ZIKS-a o konkretnom događaju, koja nakon toga dalje preduzima odgovarajuće mjere iz svoje nadležnosti i u saradnji sa nadležnim tužiocem procesuiru krivičnu prijavu.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Neophodno je propisati obavezu obavještavanja neposredno državnog tužioca, koji je po ZKP-u nadležan da prima krivične prijave i kvalifikuje činjenično stanje.</p>
98.	Takođe, povrijeđenom licu treba omogućiti da zatraži pregled ljekara koji je prošao priznatu obuku na polju sudske medicine. (CPT)	Takav pregled je njihovo pravo i dostupan je svim licima lišenih slobode sa čime su upoznati i vrši se o trošku osuđenog i pritvorenog lica kao što je propisano Pravilnikom o kućnom redu.	<p><u>Preporuka primjenjena.</u></p> <p>Pravilnikom o kućnom redu propisano je da osuđenik ima pravo na pregled ljekara specijaliste po svom izboru i o svom trošku (čl. 62).</p>
99.	Stimulisati zdravstvene radnike da rade u zatvorskim uslovima tako što im treba ponuditi ugovor o radu na neodređeno vrijeme i druge beneficije (veći koeficijent kod obračuna zarada zbog rada u otežanim uslovima, duži godišnji odmor i sl.). (MT; CPT)	<p>U toku je postupak prijema u radni odnos po raspisanom oglasu.</p> <p>Aktom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji, oglas koji je u proceduri, raspisan je za 1 ljekara i 8 medicinskih tehničara.</p> <p>Odlukom o uvećanju zarade državnim službenicima i namještenicima za obavljanje određenih poslova zaposleni u Zdravstvenoj službi zbog težine poslova, uvećava se zarada u iznosu do 30%.</p>	<p><u>Preporuka djelimično primjenjena</u>, imajući u vidu da je u toku prijem ljekara i medicinskih tehničara u radni odnos.</p> <p>Zdravstveni radnici nisu stimulisani. Jedan broj radnika i dalje radi po ugovoru o djelu. Jedan broj radi na određeno vrijeme. Prekovremeni sati nisu plaćeni. Tehničari iz Zdravstvene službe nisu u mogućnosti da idu na godišnji odmor, zbog nedostatka radnika. Svim stručnim konsultantima (ljekarima specijalistima koji dolaze u ZIKS određeni broj puta mjesečno) honorari su smanjeni za 50% od 1. marta 2013.</p>

100.	Broj medicinskih tehničara je i dalje ispod optimalnog nivoa i potrebno ga je udvostručiti. (CPT)	Aktom o sistematizaciji predviđen je veći broj medicinskih tehničara, i u toku je procedura prijema kandidata po raspisanom oglasu.	<p><u>Preporuka je djelimično primjenjena</u>, tako što je propisan veći broj medicinskih tehničara (12 ukupno, 10 u Podgorici, 2 u Bijelom Polju, za razliku od 7 koliko ih je trenutno u Pg), koji još uvijek nisu zaposleni. Međutim, po sistematizaciji broj medicinskih tehničara nije udvostručen, i smatramo da predviđeni broj od njih 10 na oko 1200 zatvorenika nije dovoljan.</p> <p>U zdravstvenoj službi trenutno radi 1 glavni tehničar, 7 smjenskih tehničara, 2 laboranta, farmaceutski tehničar, viši fizioterapeut.</p> <p>Nakon 15 časova do 7 ujutro u službi ostaje samo 1 medicinski tehničar zadužen za oko 700 ljudi u KPD (714 na dan 21.03.2013) i 1 medicinski tehničar zadužen za 400-500 ljudi (brojno stanje 21.03.2013. je bilo 469).</p> <p>Ovo je gorući problem, i ako se hitno ne poveća drastično broj tehničara, neće se riješiti ni drugi problemi iz oblasti zdravstva. Jedan doktor napustio zatvor 1. marta, ostao je jedan sa osmočasovnim prisustvom u zatvoru radnim danima.</p>
101.	Uspostaviti poseban registar za evidentiranje traumatskih povreda koje se primijete na zatvorenicima (nakon dolaska i/ili tokom boravka u zatvoru). (CPT)	Formirani su posebni registri za evidentiranje traumatskih povreda uočenih kod lica lišenih slobode, kako po prijemu tako i u toku boravka u Zavodu. Posebni registri su dio ličnog zdravstvenog kartona i nalaze se u svim organizacionim jedinicama Zavoda u kojima su smještene lica lišena slobode. Ova aktivnost je realizovana u skladu sa Akcionom planom za prevenciju torture koji je usvojila Vlada Crne Gore.	<u>Preporuka primjenjena.</u>
102.	Zaposliti jednog psihologa koji bi bio u sastavu Zdravstvene službe i čiji bi primarni zadatak bio psihoterapijski rad sa pritvorenim i osuđenim licima (CPT; MT).	U okviru Zdravstvene službe nije predviđen psiholog kao psihoterapeut ali je predviđeno više izvršilaca-psihologa. U okviru Sektora za tretman kojima je u opisu posla da „učestvuje u radu stručnog tima Zatvorske bolnice, u terapeutskom radu...“	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Neprimjenjena preporuka. Neophodno da psiholog bude u sastavu zdravstvene službe. U sastavu zdravstvene službe bi se bavio isključivo psihoterapijom, ne bi imao druge zadatke koje nameće rad u službi za tretman. I imao bi pristup pritvorenim licima, a ne isključivo osuđenim licima. Poželjno zaposliti kliničkog psihologa, dodatno edukovanog za psihoterapiju.</p>

103.	Povećati broj radnih sati psihijatra, jer postojeći angažman dva puta nedjeljno po nekoliko sati smatramo nedovoljnim (CPT preporučio „povećati broj psihijatar“).	Novim aktom o sistematizaciji predviđen je psihijatar na neodređeno vrijeme.	<p><u>Preporuka djelimično primjenjena</u>, jer je predviđeno zapošljavanje psihijatra u punom radnom vremenu, ali u međuvremenu nije obezbijeđen dovoljni angažman psihijatra.</p> <p>Psihijatar često pregleda preko 40 ljudi po dolasku, te standard takvog pregleda ne može biti na zadovoljavajućem nivou. Kada bi postojao optimalan broj medicinskih tehničara, onda bi jedan mogao imati zadatak da napravi neku vrstu trijaže, kome je pregled hitno potreban, a ko može da čeka naredni dolazak psihijatra.</p>
104.	M.Z. hitno uputiti na liječenje i čuvanje u odgovarajuću ustanovu u zemlji ili inostranstvu. (CPT i Ombudsman)	Obnovljen je postupak i poznate sve relevantne institucije.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>
105.	Nabaviti bar još dva EKG aparata, jedan aparat za defibrilaciju i opremiti mini laboratoriju.	<p>Nabavljeni su navedeni aparati i oprema (ručni EKG, stetoskop i laboratoriju za biohemijsku analizu).</p> <p>Doniran je ručni EKG, stetoskop i mini laboratorija. Ručni EKG nije funkcionalan, jer za njegovu upotrebu je neophodan računar i posebne trake za svaku analizu što iziskuje velika novčana ulaganja, mini laboratorija takođe nije u upotrebi, a stetoskop je u upotrebi. EKG i defibrilator nedostaju.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Treba nabaviti bar još dva EKG aparata, jedan aparat za defibrilaciju i opremiti funkcionalnu mini laboratoriju.</p>
106.	Postojeću praksu da stražar prisustvuje ljekarskim pregledima zatvorenika treba odmah promijeniti. Predlažemo instalaciju sigurnosnih alarma u ljekarskim ordinacijama, koje bi omogućile zdravstvenim radnicima da pozovu pomoć u slučaju da pacijent postane nasilan ili pokuša bjekstvo.	Iz razloga bezbjednosti može se zahtijevati prisustvo službenika obezbjeđenja i to samo po zahtjevu ljekara.	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Prisustvo stražara u istoj prostoriji u kojoj se obavlja pregled je češće pravilo nego izuzetak. Treba uložiti napor da prisustvo službenika obezbjeđenja, tokom ljekarskog pregleda, bude izuzetak.</p> <p>Sigurnosni alarmi u ljekarskim ordinacijama nijesu instalirani.</p> <p>Vidjeti stranu 81 Izvještaja.</p>

107.	Spriječiti ponavljanje slučajeva prolongiranog vezivanja mentalno oboljelih lica jer je to primjer zlostavljanja.	<p>Vezivanje se vrši kako propisuje Pravilnik o vršenju službe obezbjeđenja i preporuci psihijatra.</p> <p>Slučaj u ZKK izdvajanja i vezivanja desio se iz razloga samopovređivanja osuđenog lica zbog trenutne psihičke uznemirenosti. Nakon događaja ljekar je pregledao osuđeno lice prije vezivanja, o čemu svjedoči izvještaj o nastupanju trenutne psihičke uznemirenosti kod tog lica. Tačno vrijeme vezivanja je trajalo od 21h 17.02.2013. do 13h 18.02.2013. nakon čega ga je ljekar neposredno prije odvezivanja pregledao i konstatovao da nema potrebe za daljim vezivanjem jer se stanje stabilizovalo. U međuvremenu vezanom licu je više puta omogućen odlazak u toalet, a isto tako je u jutarnjim časovima 18.02.2013. shodno pravilniku o kućnom redu koristio šetnju od pola sata.</p>	<u>Preporuka je primjenjena.</u>
------	---	--	----------------------------------

108.	<p>Dosljedno poštovati sve aspekte Malteške deklaracije. Dopuniti zakon i izričito ovlastiti nadležno ministarstvo da usvoji protokol o načinu postupanja službe za zdravstvenu zaštitu u slučaju štrajka glađu zatvorenika (i pritvorenih i osuđenih lica). Posebno je važno definisati obim pregleda ljekara pri procjeni somatskih funkcija.</p>	<p>Izrađena procedura.</p> <p>Ustrojeni su protokoli za evidenciju zdravstvenih podataka lica koja stupaju u štrajk glađu.</p> <p>Pregled obuhvata sledeće:</p> <ul style="list-style-type: none"> - iskaz pacijenta o aktuelnim zdravstvenim tegobam, a i ranijim oboljenjima, - osnovne podatke o opštem stanju pacijenta, stanje svijesti, orjentisanosti u vremenu i prostoru i sl.), - provjeru vitalnih parametara (rad srca, pluća, krvni pritisak, puls, u slučaju potrebe EKG i nivo šećera u krvi), - dopunski pregledi ukoliko postoje podaci iz lične anamneze koji to indikuju laboratorija, rentden dijagnostika, ultrazvuk, - mjerenje tjelesne težine, - svakodnevno pratiti opšte stanje pacijenta, njegove vitalne funkcije i evidentirati (krvni pritisak, puls, stanje hidriranosti kože i vidljivih sluzokaža, kao i tjelesnu težinu), - dalje dijagnostičke i terapijske mjere preduzimati u skladu sa stanjem somatskog i psihičkog zdravlja pacijenta. 	<p><u>Preporuka primjenjena.</u></p>
109.	<p>Predlažemo da se ambulanta u zatvoru u Bijelom Polju opremi EKG aparatom.</p>	<p>Tokom ove godine će biti nabavljen EKG aparat za Zatvor Bijelo Polje.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p>

110.	Voditi računa da se ljekar koji je inače nadležan za zatvorenika ne izjašnjava o tome da li je to lice sposobno za izvršenje disciplinske mjere upućivanja u samicu.	<p>Obzirom da su u ZIKS-u zaposlena dva ljekara u Spužu (jedan za pritvorena, drugi za osuđena lica) i jedan ljekar u Bijelom Polju, obezbijeđeno je izjašnjenje psihologa u čijoj nadležnosti nisu redovni zdravstveni pregledi tog lica da je sposoban za izvršenje disciplinske mjere upućivanja u samicu.</p> <p>Shodno odredbama Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora prije izvršenja disciplinske kazne upućivanja u samicu, ljekar je dužan dati precizno i obrazloženo pismeno mišljenje da li je to lice sposobno za izdržavanje. Preporukom je predviđeno da se ljekar nadležan za zatvorenika ne izjašnjava ali nedostatkom kadra, jer samo 1 ljekar radi u Zdravstvenoj službi to je nemoguće obezbijediti.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Molimo ponovo vidjeti strane 82 i 83 Izvještaja i fusnote 304 i 305.</p> <p>Predlažemo usklađivanje Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora sa revidiranom verzijom Evropskih zatvorskih pravila i 21. Generalnim izvještajem CPT-a iz 2011. godine (str. 49, tačke 62 i 63, prevod će biti obezbijeđen i dostavljen). Poenta je da prije upućivanja u samicu ljekar ne treba da se izjašnjava o sposobnosti zatvorenika/ce da tamo bude upućen/a, jer to narušava povjerenje između ljekara i pacijenta. Ljekar treba da bude odmah obaviješten kada neko bude smješten u izolaciju, treba da obiđe tu osobu što prije bude u mogućnosti i onda treba redovno da je obilazi. (CPT je Srbiji izričito preporučio da odustanu od prakse da se ljekar obavezno izjašnjava prije upućivanja zatvorenika/zatvorenice u samicu, vidi CPT, Izvještaj o posjeti Srbiji 2007, st. 104).</p>
111.	Omogućiti bez odlaganja liječenje na infektivnoj klinici svima koji su oboljeli od Hepatitisa C.	U saradnji sa infektivnom klinikom utvrđena je dinamika liječenja. Trenuno se liječi jedno lice, a uskoro će liječenju biti podvrgnuti i drugi.	<p><u>Preporuka primjenjena.</u></p> <p>Dva osuđenika su na tretmanu, prema navodima jos trojici lica ce uskoro biti omogućen tretman.</p>
112.	Obezbjediti edukaciju za zatvorsko osoblje na teme vezane za droge.	Povremeno se organizuju kursevi na temu droga, ali nema potrebnog kontinuiteta niti je tim kursevima obuhvaćeni dovoljan broj službenika. Tokom ove godine planirano je intenzivnije aktivnosti na edukaciji zatvorskog osoblja na teme vezane za droge.	<p><u>Preporuka djelimično primjenjena.</u></p>

113.	Održavanje u kontinuitetu programa edukacije i savjetovanja osuđeničke populacije o problemu zavisnosti.	Savjetovanja na temu droga se odvija u kontinuitetu u organizaciji NVO Juventas i 4 Life. Ovu obuku je pohađalo i dalje pohađa osuđenička populacija na dobrovoljnoj osnovi. Pri samoj ocjeni i opservaciji psihologa osuđeničke populacije u slučajevima gdje postoji potreba kontinuirano se sprovode savjetovanja o problemu zavisnosti, a takođe i kad osuđenik izrazi potrebu za takvim programom.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Potrebno je da uprava ZIKS-a unese više inicijative u redovno obezbjeđivanje ove obuke, u saradnji sa NVO.
114.	Osnivanje Odjela bez droga (Drug-free unit).	Za sada ZIKS nema prostorne ni administrativne kapacitete za osnivanje ovakvog odjeljenja.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Smatramo da je to moguće obezbjediti i u ovim prostornim uslovima. Preporuka objašnjena na strani 93 izvještaja.
115.	Proširenje terapijske ponude za on koji uđu u zatvor sa već razvijenom zavisnošću.	Terapija se propisuje u skladu sa raspoloživim medikamentima i preporuci psihijatra. Zatvorenici koji su liječenje od bolesti zavisnosti započeli prije stupanja na izvršenje kazne zatvora u nekom od centara za liječenje nastavljaju liječenje prema preporuci tog centra.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Aktuelna terapijska ponuda se svodi na medikamentoznu terapiju koju propisuje psihijatar. Treba uvesti multidisciplinarne programe koji će osuđenim licima pomoći da prevaziđu problem zavisnosti, a koji bi im kao krajnji cilj mogli omogućiti da vode socijalno adaptirani život nakon izlaska iz zatvora.
116.	Finansijsku podršku države projektima nevladinog sektora koji su vezani za edukaciju, rehabilitaciju i resocijalizaciju.		<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Podrška postoji ali je nedovoljna.

TRETMAN

Tretman je ključna komponenta za postizanje svrhe izvršenja kazne zatvora. Međutim, to je ujedno i oblast koja nije značajno unaprijeđena od izvještaja iz juna 2012, pa je bez odlaganja potrebno sprovesti reorganizaciju postojećeg sistema tretmana. U Izvještaju smo naveli da su glavni problemi nedostatak dovoljnog broja kvalifikovanog osoblja i izuzetno brojne vaspitne grupe, koje su u Zatvoru Podgorica brojile i od 60 do 100 lica, a u Bijelom Polju i do 150 lica sa kojima je radio jedan vaspitač. U međuvremenu, osim pripravnika, nije zaposleno dodatno stručno osoblje i još uvijek je praksa da vaspitači („profesori“) pomažu osuđenim licima da pišu molbe, žalbe, zahtjeve i sl, koje onda raznose Upravi, što ih veoma opterećuje, odvlači od angažovanja u struci i onemogućava kvalitetnu realizaciju tretmana, a time i postizanje svrhe izvršenja kazne zatvora. Neophodno je zaposliti dodatno stručno osoblje i precizno definisati djelokrug rada vaspitača u skladu sa njihovim stručnim kvalifikacijama, organizovati kontinuirane obuke za zaposlene o novim metodama rada, obezbijediti programe stručne supervizije i programe za prevenciju „burn out“ sindroma.

Neophodno je jasno definisati planove tretmana na nivou ustanove (programi resocijalizacije, smanjenja recidivizma i unapređenja mentalnog zdravlja osuđenih lica) i realizovati planove u skladu sa individualnim potrebama osuđenih lica, osmisliti dodatne i svrsishodne aktivnosti i obezbijediti uslove za njihovu realizaciju.

Pohvaljujemo primjenu preporuke da se u cilju povećanja mogućnosti za radni angažman zatvorenika izradi biznis plan o unapređenju proizvodnje u ZIKS-u kao mogući put rješavanja tog problema. Obaviješteni smo da stručni tim Ekonomskog fakulteta Univerziteta Crne Gore radi na izradi ovog plana.

U skladu sa preporukama CPT-a, potrebno je uložiti dodatne napore u pogledu promjene režima za pritvorena lica, čiji je položaj posebno nepovoljan. Naime, nedostatak aktivnosti koje bi se odvijale van ćelija, u kojima neprestano borave, s izuzetkom jednočasovne šetnje, pogubno djeluje na psihofizičko zdravlje pritvorenih lica, posebno ako se uzme u obzir da su neki od njih u pritvoru i po 6 i više godina. Posebno je zabrinjavajuće što skoro isti režim važi i za maloljetna lica u pritvoru.

Potrebna dalji rad na izgradnji pospenalnog tretmana koji bi doveo do smanjenja recidivizma.

Br.	Preporuka - 2012.	Odgovor ZIKS-a	Ocjena ispunjenosti - 2013.
117.	Obezbijediti uslove za poštovanje prava pritvorenih lica da dnevno na otvorenom provode najmanje 2h. (MT)	Zatvor Bijelo Polje je obezbijedio šetnju pritvorenih lica u trajanju od 2 sata dnevno. U Zatvoru Podgorica šetnja traje jedan sat.	<p>Preporuka nije primjenjena u odnosu na pritvorenike u Podgorici.</p> <p>U Istražnom zatvoru Podgorica pritvorenicima i dalje nije obezbijedjen boravak na svježem vazduhu u trajanju od 2 h dnevno. Oni dnevno provode u šetnji dva puta po 30 minuta, a četvrtkom i petkom, u dane posjeta, samo po 30 minuta (iako se posjete ne odvijaju na svježem vazduhu).</p> <p>Pravo na 2 h šetnje uživaju pritvorenice, dok je maloljetniku, koji je u vrijeme naše posjete bio smješten u Istražnom zatvoru, bio obezbijedjen boravak na svježem vazduhu sat i po, tj. tri puta dnevno u trajanju od po sat vremena.</p> <p>Ponovo naglašavamo da je vrijeme koje pritvorenici provode u šetnji po pravilu jedino vrijeme koje provode van svojih skućenih ćelija. Zbog toga je izuzetno važno obezbijediti ta dva sata šetnje, kako je i zakonom propisano.</p>

118.	Hitno unaprijediti režim u Istražnom zatvoru, s ciljem da se pritvorenicima omogući da provode više sati izvan svojih ćelija, da budu angažovani u svrsishodnim aktivnostima različite prirode (rad, edukacija, grupne društvene igre, sport). (MT, CPT ¹)	Realizacija ove mjere zavisi od brojnog stanja pritvorenih lica. Obezbijeđeno je bavljenje sportom u za to predviđenim i adaptiranim prostorijama unutar Istražnog zatvora.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Pritvorena lica nemaju nikakvih aktivnosti van ćelija, osim šetnje u krajnje ograničenom obimu i okruženju. Neophodno je unaprijediti režim u Istražnom zatvoru u pogledu svrsishodnih aktivnosti kao što su rad i edukacija. Neprestani boravak u ćelijama pogubno djeluje na psihofizičko zdravlje pritvorenih lica, posebno ako se uzme u obzir da su neki od njih u pritvoru i po 4, 6 i čak i više godina. Isti taj režim važio je i za maloljetnika, šesnaestogodišnjeg učenika srednje škole. U odnosu na sportsku rekreaciju, četiri uske ćelije u kojima se nalaze dotrajala trenažna bicikla, nijesu odgovarajuće mjesto za fizičku aktivnost, pa ih pritvorenici rijetko i koriste.
119.	U Sektoru za tretman zaposliti još osoba odgovarajućeg stručnog profila - tri osobe u Odsjeku za ispitivanje ličnosti, pet vaspitača u Odsjeku za realizaciju tretmana u Zatvoru Podgorica i tri vaspitača u Zatvoru Bijelo Polje. (MT)	U toku je prijem četiri izvršioca po raspisanom oglasu, i to: socijalnog radnika, psihologa, defektologa, pedagoga.	<u>Preporuka je djelimično primjenjena.</u> Od objavljivanja izvještaja u junu 2012, u Odsjeku za psihosocijalnu dijagnostiku i Odsjeku za realizaciju tretmana nije zaposlena nijedna osoba odgovarajućeg stručnog profila. U okviru Vladinog projekta stručnog osposobljavanja pripravnički staž odradjuju dva psihologa i dva kriminologa. Aktom o sistematizaciji predviđeno je polovično povećanje broja zaposlenih, u odnosu na preporuku.
120.	U svakom paviljonu postaviti poštansku sandučad ili organizirati službu gdje bi osuđena lica predavala pisma, molbe i zahtjeve za Upravu i dobijala potvrdu sa zavedenim rednim brojem. (MT)	U okviru projekta „Otvoreni zatvor“ instalirana su sandučad koja su namijenjena za obraćanje lica lišenih slobode Zaštitniku ljudskih prava. Sandučad preko kojih se lica lišena slobode mogu obraćati upravi ZIKS-a instalirana su u svim organizacionim jedinicama od jula 2012. godine.	<u>Preporuka je primjenjena.</u> Iz razgovora sa osuđenim licima saznali smo da je, i pored postojanja sandučadi, i dalje praksa da vaspitači („profesori“) pomažu osuđenim licima da pišu molbe, žalbe, zahtjeve i da ih predaju Upravi. ² Trebalo bi potpuno ukinuti praksu da vaspitači nose pisma, molbe i zahtjeve osuđenih lica nadležnima u Upravi, kako bi imali više vremena da obavljaju poslove u skladu sa svojom stručnom kvalifikacijom, i kako bi se spriječila pojava „razočaranja“ u vaspitača u slučaju da odgovor ne stigne na vrijeme, ili bude nepovoljan.
121.	Razviti sistem realizacije tretmana, u kojem će djelokrug rada svih zaposlenih biti jasno definisan. (MT)	Aktom o sistematizaciji djelokrug rada za sva radna mjesta jasno je definisan kroz opis posla.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Stanje je ostalo nepromijenjeno. Ostajemo pri stavu da djelokrug rada vaspitača treba da bude definisan u skladu sa stručnim kvalifikacijama zaposlenih, kao što je to uređeno npr. u njemačkom zatvorskom sistemu (vidi Izvještaj, str. 100).

1 Revidirati režim za lica u istrazi u svijetlu sledećih napomena iz stava 57. (lica u istrazi su boravila po 23 i više sati dnevno u svojim ćelijama, u nekim slučajevima po nekoliko godina; jedina aktivnost koju su imali van ćelije bila je šetnja na otvorenom dva puta po 30 min; petkom se nije mogla upražnjavati fizička aktivnost; ostatak vremena ostajali su u svojim ćelijama, a rasonoda im je bila igre na stolu, slušanje radija, gledanje TV). (58.1) Na lica u istrazi u Bijelom Polju se primjenjuju napomene stava 57. i preporuke iz stava 58. (58.5)

2 Vidjeti Izvještaj strana br. 100.

122.	Za zaposlene u Sektoru za tretman obezbijediti stručne programe supervizije i programe za prevenciju „burn-out“ sindroma (izgaranja na poslu). (MT)	U drugoj polovini 2012. godine donesen je program supervizije i program za prevenciju „burn out“ sindroma (izgaranja na poslu).	Preporuka nije primjenjena, jer program nije počeo da se primjenjuje, ali ohrabruje to što je donijet. Potrebno je u što kraćem vremenskom roku početi sa realizacijom ovog programa.
123.	Organizovati kontinuirane obuke za zaposlene u Sektoru za tretman o novim metodama rada, zatim obuke za rano prepoznavanje psihičkih smetnji i rizika od samoubistava kod lica lišenih slobode. (MT)	Urađen je program obuke za zaposlene u Sektoru za tretman i tokom ove godine će se realizovati brojne aktivnosti na ovu temu. U toku je obuka za pet stručnjaka iz Sektora za realizaciju tretmana. Obuka se realizuje u Ministarstvu pravde, a predavači su eksperti iz Njemačke i Holandije. Nakon završetka obuke učesnici će dobiti odgovarajuće sertifikate.	Preporuka je primjenjena. U perspektivi treba raditi na uspostavljanju sistema kontinuirane obuke za sve zaposlene u Sektoru za tretman.
124.	Uvesti sistem objektivizacije kriterijuma za prelazak iz jedne klasifikacione grupe u drugu, tako što će se sastaviti upitnici sa tačno utvrđenim kriterijumima koji se boduju. (MT)	Klasifikacija osuđenih lica vrši se na način kako propisuje Zakon i Pravilnik o kućnom redu koji obezbjeđuju da, prilikom reklasifikacije, svako lice bude na objektivan način razmotreno. Drugačiji sistem utvrđivanja kriterijuma za reklasifikaciju bio bi u suprotnosti sa navedenim aktima.	Preporuka nije primijenjena. Stanje nije promjenjeno. U paviljonu F nalazi se više osuđenih lica koja imaju status prve klasifikacione grupe već nekoliko mjeseci, koji zbog nedovoljnih smještajnih kapaciteta još nijesu prešla u poluotvoreno odjeljenje, niti uživaju pogodnosti predviđene statusom prve klasifikacione grupe. Od načelnika Sektora za tretman smo dobili objašnjenje da u poluotvorenom odjeljenju postoji problem prenaseljenosti i da će se dio osuđenih lica koja su reklasifikovana u prvu klasifikacionu grupu preseliti u poluotvoreno odjeljenje, nakon što osuđena lica iz prve klasifikacione grupe dobiju uslovni otpust. Pravilnikom o kućnom redu (čl. 95-99) propisano je da se pogodnosti prve klasifikacione grupe (nagrade) mogu uživati tek nakon isteka dva mjeseca u poluotvorenom odjeljenju, kao i da je odluka o nagradama (izmjena tretmana) posebna odluka, koja nije po automatizmu vezana za sam dolazak u prvu grupu, tj. poluotvoreno odjeljenje.

125.	<p>U što kraćem roku osavremeniti i proširiti sve radionice u okviru Kazneno popravnog doma, s ciljem da se radno angažuje 80% osuđenih lica.</p> <p>Obezbijediti radna mjesta za angažovanje 80% osuđenica, i proširiti izbor radnog angažovanja, uključujući i „ekonomiju“, da bi i one imale mogućnost izbora, kao i muškarci s istim statusom (MT).</p>	<p>Za realizaciju ove preporuke potrebna su značajna sredstva koja nijesu obezbijedena Budžetom za ovu godinu. U cilju upošljavanja većeg broja osuđenih lica pristupa se osmišljavanju proizvodnih programa za koja nijesu potrebna veća finansijska ulaganja.</p> <p>Uprava preduzima aktivnosti na osmišljavanju programa većeg upošljavanja osuđenih žena. Trenutno je uposlono 60% ukupne ženske osuđeničke populacije.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Procenat od 60% radno angažovanih žena u odnosu na ranijih 30% je zapravo rezultat smanjenog broja žena u odnosu na ranije - sada ih je 18, a ranije ih je bilo 32.</p> <p>Kada su u pitanju vrste radnog angažovanja osuđenica, stanje je ostalo nepromijenjeno.³</p> <p>Treba uložiti dodatne napore u obezbjeđivanju uslova za radno angažovanje osuđenih lica.</p> <p>Obavješteni smo od uprave ZIKS-a da je u toku izrada biznis plana za unapređenje proizvodnje u ZIKS-u u saradnji sa Ekonomskim fakultetom, što je za pohvalu.</p>
126.	<p>Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora uskladiti sa čl. 38, st. 2 Zakona za izvršenje krivičnih sankcija u dijelu koji se tiče naknada zarada za radno angažovana osuđena lica i obezbijediti da radno angažovana osuđena lica budu plaćena za svoj rad u skladu sa Zakonom. (MT)</p>	<p>Radno angažovanim osuđenim licima za postignutu normu i puni fond sati zarada se obračunava i isplaćuje u skladu sa Zakonom.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>U članu 51 Pravilnika piše da „Radno angažovana osuđena lica imaju pravo na naknadu za rad u visini od najmanje 30 % od minimalne zarade u Crnoj Gori“, dok je Zakonom propisano najmanje 50 %. Zaključujemo da Pravilnik i dalje nije u skladu sa Zakonom.</p>
127.	<p>Obezbijediti izradu strateškog plana („biznis plana“) za proširenje proizvodnje u ZIKS-u. (MT)</p>	<p>Podaci o kapacitetima radionica, zemljišta, raspoloživim novčanim sredstvima, farmama, prosljeđena je Ekonomskom fakultetu u Podgorici radi izrade „biznis plana“ za proširenje proizvodnje u ZIKS-u. Urađen je Nacrt biznis plana.</p>	<p><u>Preporuka je primjenjena.</u></p>
128.	<p>U Zatvoru Bijelo Polje kupiti mašinu za proizvodnju betonskih elemenata i oformiti radionicu za radni angažman osuđenih lica. (MT)</p> <p>Novi zatvor u Bijelom Polju treba da ima radionice, objekte za sportske aktivnosti, odgovarajuću biblioteku i druge mogućnosti za smislene aktivnosti. (60) (CPT)</p>	<p>Ne postoje uslovi u okviru sadašnjih kapaciteta. Prilikom planiranja i izvođenja radova na adaptacijl Zatvora Bijelo Polje biće razmotrena mogućnost realizacije preporuke.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Stanje je ostalo nepromijenjeno.⁴</p>

3 Vidjeti Izvještaj strana br. 108.

4 Vidjeti Izvještaj strana br. 106.

129.	<p>Neophodno je za strance obezbijediti iste aktivnosti i radni angažman kakav predviđa tretman ostalih zatvorenika, tako što će se po potrebi angažovati prevodilac. Potrebno je obezbijediti dodatnu podršku kako bi se prevazišla izolacija i olakšao težak položaj ovih lica usled jezičkih i kulturoloških barijera.</p> <p>Obezbiđediti i prevod Pravidnika o kućnom redu na nekoliko jezika. (MT)</p>	<p>Radno su angažovani kao i druga osuđena lica. Za sada se u svakodnevnoj komunikaciji koriste prevodilačke usluge drugih osuđenih lica, a ukoliko se radi o službenim radnjama angažuje se registrovani prevodilac.</p> <p>Pravilnici kojima se regulišu prava i obaveze lica lišenih slobode prevedeni su na albanski i engleski jezik i učinjeni dostupnim licima lišenih slobode kojima nije naš jezik poznat.</p>	<p><u>Preporuka je djelimično primjenjena.</u></p> <p>Prilikom naše posjete paviljonu F uočili smo da među osuđenicima vlada prijatna atmosfera, a pojedini osuđenici su prevodili na albanski i italijanski jezik osuđenim licima koji ne razumiju crnogorski jezik pitanja koja su postavljali članovi monitoring tima.</p>
130.	<p>Potrebno je uspostaviti saradnju sa nekim od preduzeća, kako bi se osuđena lica radno angažovala i izvan zatvora. Radno angažovanje van zatvora bi imalo višestruku korist, kako za vrijeme boravka u zatvoru, tako i nakon odsluženja kazne. (MT)</p>	<p>Novim Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija i Zakonom o alternativnim sankcijama će biti normirana ova oblast.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Stanje je ostalo nepromijenjeno.⁵</p>
131.	<p>Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora (čl. 69 i čl. 70) predvidjeti da se osnovno obrazovanje organizuje za sva osuđena lica koja nemaju završenu osnovnu školu. Preciznije urediti pravo na polaganje ispita, tako da se obezbijedi vanredno polaganje osnovne, srednje škole i ispita na fakultetu. (MT)</p>	<p>Svim osuđenim licima koja iskažu interesovanja za osnovnim ili drugim vidom obrazovanja uprava omogućava polaganje ispita izvan ZIKS-a.</p> <p>Na osnovu nedavno sprovedene ankete formirana je grupa osuđenih lica koja će biti uključena u program opismenjavanja u saradnji sa Centrom za obrazovanje Crne Gore.</p> <p>Pravilnikom o kućnom redu predviđeno je polaganje ispita za sve nivo obrazovanja.</p>	<p><u>Preporuka je djelimično primjenjena.</u></p> <p>Novim Pravilnikom nije precizno propisano da li se polaganje ispita van prostorija Zavoda odnosi na vanredno polaganje osnovne, srednje škole i ispita na fakultetu.</p> <p>Trenutno, jedno osuđeno lice, student treće godine Pravnog fakulteta, koristi ovo pravo.</p>

5 Vidjeti Izvještaj strana br. 107.

132.	Organizovati opismenjavanje nepismenih osuđenih lica (posebno u Zatvoru Bijelo Polje).	U Zatvoru Podgorica formirana je grupa osuđenih lica koja će biti uključena u program opismenjavanja. Program će biti realizovan u saradnji sa Centrom za obrazovanje Crne Gore. Kada je Bijelo Polje u pitanju, za lica koja su osuđena na kratke kazne zatvora nije moguće organizovati proces obrazovanja tj. opismenjavanja, ali ćemo i tu mogućnost predvidjeti.	<u>Preporuka je djelimično primjenjena.</u> U Zatvoru Bijelo Polje nije organizovano opismenjavanje nepismenih osuđenih lica.
133.	Pravo na korišćenje prenosnog kompjutera (laptop) u ZIKS-u jasno definisati Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora i utvrditi objektivne uslove za izuzetno ograničavanje ovog prava. (MT)	Nijednim aktom nije predviđena mogućnost korišćenja prenosnog kompjutera. Korišćenje bilo kojeg uređaja ili tehničkog pomagala mora biti propisano aktom. Izradom novih akata biće razmotrena mogućnost korišćenja laptopa i drugih uređaja.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Stanje je ostalo nepromijenjeno.
134.	Napraviti programe obuke i stručnog osposobljavanja osuđenih lica. (MT) Obezbijediti programe edukacije i kurseve stručnog obrazovanja. (54.2) (CPT)	Donesen je program obuke i stručnog osposobljavanja osuđenih lica. Prema riječima direktora razmatra se mogućnost da osuđena lica koja su stručno osposobljena u radionicama dobiju sertifikat, što bi im pomoglo u pronalaženju posla po izlasku iz zatvora.	<u>Preporuka je primjenjena.</u>
135.	Edukativne radionice o bolestima zavisnosti, o HIV/AIDS-u, seksualno prenosivim infekcijama, rizicima prenosa hepatitisa A, B i C, hepatitisa C uvrstiti u tretman za sva osuđena lica. (MT)	NVO „Juventas“ sprovodi radionice bolesti zavisnosti, prenosive bolesti, HIV i AIDS. NVO „4 life“ sprovodi radionice po programu odvikavanja od PAS u 12 koraka.	<u>Preporuka je djelimično primjenjena.</u> Smatramo da je osim edukativnih radionica koje sprovode NVO organizovati edukativne radionice o bolestima zavisnosti u okviru tretmana za sva osuđena lica. Za realizaciju ove preporuke potrebno je zaposliti više osoba u sektoru za realizaciju tretmana (vidjeti preporuku 119) ⁶ i rasteretiti vaspitače od obaveze da nose molbe, zahtjeve i žalbe osuđenih lica Upravi (vidjeti preporuku 120). ⁷

6 Vidjeti preporuku br. br. 119.

7 Vidjeti preporuku br. br. 120.

136.	Organizovati obuke za rad na računarima za sva lica lišena slobode. (MT)	Kompjuterska sala će biti ponovo stavljena u funkciju i na raspolaganje osuđenim licima kada kompjuteri budu, neki popravljani, a neki reinstalirani. U međuvremenu se prikupljaju informacije o broju zainteresovanih za obuku za rad na računarima.	<u>Preporuka je djelimično primjenjena.</u>
137.	Obezbijediti uslove za doslednu primjenu odredbi Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, kojima se omogućavaju kulturno umjetničke priredbe, radionice, predavanja i sl. (MT)	U saradnji sa institucijama kulture Crne Gore u ZIKS-u se povremeno organizuju određene kulturne manifestacije. Prema navodima načelnika KPD-a planirano je da se oformi radno mjesto – organizator kulturnih i sportskih aktivnosti, koji će biti zadužen samo za ovaj segment rada sa osuđenim licima.	<u>Preporuka je djelimično primjenjena,</u> Kulturno umjetničke priredbe, radionice, predavanja i sl. se ne organizuju u dovoljnoj mjeri, posebno ne na inicijativu uprave ZIKS-a. U planu je i otvaranje izložbenog prostora, gdje će biti izloženi radovi osuđenih lica i ti radovi će biti na prodaju. Neophodno je da se organizacije civilnog društva više uključe u realizaciju ovih aktivnosti i tako daju svoj doprinos poboljšanju kvaliteta života osuđenih lica.
138.	Potrebno je napraviti individualne planove za tretman osuđenih lica u ZIKS-u koji će sadržati multidimenzionalni pristup i različite metode rada u procesu njihove resocijalizacije. Utvrditi mjerila napretka za vođenje evaluacije koja bi dala ocjenu uspješnosti i preporuke za unaprjeđenje individualnih planova. Ovo se naročito odnosi na planove za osuđena lica koja služe duge kazne. (MT)	Za svako osuđeno lice pravi se poseban prijedlog tretmana prilagođen njegovim osobenostima i psihofizičkim sposobnostima i na taj način se poštuje osnovni princip izvršenja kazne zatvora - individualizacija.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Za svako osuđeno lice pravi se poseban prijedlog tretmana u toku procesa psihosocijalne dijagnostike osuđenih lica, ⁸ ali i dalje ne postoje individualni planovi u okviru realizacije tretmana osuđenih lica.
139.	Za žene koje se nalaze na izdržavanju kazne obezbijediti iste uslove za rekreaciju kakve imaju i osuđena lica muškog pola. (MT) Uvesti više aktivnosti, kako za muškarce, tako i za žene, kako bi se angažovao veći broj zatvorenika u radu i drugim smislenim aktivnostima. (54) (CPT)	Od perioda objavljivanja Izvještaja kupljena je traka za trčanje, strunjače, tegovi i sto za stoni tenis.	<u>Preporuka je primjenjena.</u> U okviru ženskog zatvora potrebno je obezbijediti posebnu prostoriju za upražnjavanje fizičkih aktivnosti, jer se pomenuti rekviziti nalaze u prostoriji za posjete.
140.	Kulturne sadržaje organizovati češće i to u saradnji sa samim osuđenim licima. (MT)	Povremeno se organizuju određene kulturne manifestacije, ali nedovoljno. Pozivamo NVO na saradnju po ovom pitanju.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Stanje je ostalo nepromijenjeno. ⁹

8 Vidjeti Izvještaj strana br. 102.

9 Vidjeti Izvještaj strana br. 113.

141.	Izgraditi postpenalni sistem, u koji bi bile uključene razne socijalne ustanove, humanitarne organizacije, udruženja i pojedinci koji mogu da pomognu integraciji osuđenih lica u društvo. (MT)	Realizacija preporuke je u nadležnosti Ministarstva pravde.	<p><u>Preporuka je djelimično primjenjena, osnivanjem direkcije za uslovnu slobodu pri Ministarstvu pravde.</u></p> <p>Stanje je donekle promijenjeno.</p> <p>Ministarstvo pravde nadležno je za post-penalni tretman lica koja zasluže uslovni otpust i po tom osnovu napuste ZIKS. U okviru Ministarstva postoji direkcija za uslovnu slobodu, čiji su službenici nedavno zaposleni, trenutno su uključeni u programe obuke, ali već su u kontaktu sa osobama koje izlaze na uslovni otpust. Očekuje se da će ova služba uskoro početi da radi u punom kapacitetu, i u novim prostorijama.</p> <p>Prilikom posjete monitoring tima ženskom zatvoru jedna osuđenica koja je služila dugu kaznu bila je vidno zabrinuta zbog nepostojanja adekvatne podrške koja bi je čekala nakon izlaska iz ZIKS-a. Sama je i bez podrške porodice, nema riješeno stanovanje, sredstva, posao, pa ne vidi način da sebi obezbijedi uslove za život.</p> <p>Često se dešava da osuđena lica nakon odsluženja kazne zatvora budu prepuštena sami sebi, odbačena od strane porodice i stigmatizovana od strane društva. Za odgovarajući tretman ovih ljudi potrebno je još mnogo toga uraditi.</p>
142.	Ukinuti pravo direktora ZIKS-a da odlučuje o uslovnom otpustu.	Institut uslovnog otpusta osuđenih po diskrecionom pravu direktora zakonom je uređeno. U toku je izrada novog Zakona.	<u>Preporuka nije primjenjena</u>
143.	Profilisati članstvo Komisije za uslovni otpust tako da je čine stručnjaci različitih profila (sudije ili drugi pravници, psiholozi, ljekari, sociolozi), koji uopšte ili bar u većini neće biti državni službenici, zaposleni pri Vladi ili ministarstvima.	Struktura i način rada Komisije za uslovni otpust uređeni su Poslovníkom o radu Komisije. Preporuka je u nadležnosti Ministarstva pravde.	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Komisiju čine ministri pravde, zdravlja, unutrašnjih poslova i ljudskih prava te zamjenica Vrhovnog državnog tužioca, sudija Vrhovnog suda, direktor ZIKS-a i savjetnik u Ministarstvu pravde.</p>
144.	U perspektivi razmotriti mogućnost da o uslovnom otpustu odlučuje sud.	Ova preporuka je predmet razmatranja Krivičnog zakonika i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>
145.	Zakonom ili podzakonskim aktom dodatno precizirati kriterijume po kojima odlučuje Komisija za uslovni otpust. O postupku odlučivanja o uslovnom otpustu i kriterijumima obavijestiti osuđenike na njima pristupačan način.	Kriterijumi po kojima odlučuje Komisija za uslovni otpust regulisani su Zakonom i Poslovníkom o radu Komisije.	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Realizacija preporuke je u nadležnosti Ministarstva pravde.</p>

KONTAKT SA SPOLJNIM SVIJETOM

Prema Evropskim zatvorskim pravilima licima lišenim slobode garantovano je pravo da komuniciraju bez ograničenja, pismima, telefonom ili na drugi način, sa svojim porodicama, drugim licima i predstavnicima spoljašnjih organizacija i da primaju njihove posjete. Kontakt s porodicom se ne smije potpuno isključiti, čak ni kada je lice upućeno u samicu, osim u slučaju da je disciplinski prestup učinjen u vezi s tim kontaktom.

Pohvaljujemo Upravu zbog ispunjene preporuke da Pravilnik o kućnom redu uskladi sa ovim standardima i tako ukine praksu da se zabrana kontakta sa spoljnim svijetom koristi kao disciplinska mjera prema pritvorenim i osuđenim licima. Takođe, i licima u istrazi je, uz odobrenje suda omogućena telefonska komunikacija.

Međutim, način organizacije posjeta je ostao isti tj. „kabinski“ u istrazi, koji ne obezbjeđuje privatnost, ni fizički kontakt između osuđenog lica i posjetioca. Nisu omogućene ni porodične posjete sa djecom u trajanju od 3 sata, zbog nedostatka adekvatnih prostorija. Osim toga, još uvijek je na snazi stari Zakon o izvršenju krivičnih sankcija koji ne omogućava pravo na bračnu posjetu vanbračnim i homoseksualnim partnerima.

Što se tiče maloljetnih lica u Istražnom zatvoru, kontakt sa spoljnim svijetom se realizuje u istoj mjeri kao i za punoljetna pritvorena lica, iako CPT preporučuje da njihov kontakt sa spoljnim svijetom treba aktivno promovisati. (71.2) (CPT)

Pohvaljujemo Upravu što nam je omogućila razgovore sa pritvorenim i osuđenim licima bez prisustva stražara, što predstavlja značajan napredak u odnosu na pethodnu godinu monitoringa.

Br.	Preporuka	Odgovor ZIKS-a	Ocjena ispunjenosti
146.	<p>Potrebno je izmjenama i dopunama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija definisati pravo na posjetu vanbračnih partnera, uskladu sa CPT preporukom. Homoseksualnim partnerima treba omogućiti pravo na bračne posjete, pod istim uslovima kao za heteroseksualne osuđenike. U perspektivi, potrebno je omogućiti osuđenim licima pravo da jednom u tri mjeseca borave sa bračnim drugom, djecom ili drugim bliskim licima tri sata u posebnim prostorijama. (MT)</p> <p>Uz to što se članovima porodice dozvoljava da dolaze u posjetu, direktor zatvora može da proširi ovo pravo na posjetu nevjenčanim partnerima. KPM želi da naglasi da takvo pravo treba da bude predviđeno zakonom umjesto da bude prepušteno diskrecionom pravu uprave zatvora.¹⁰ (70) (CPT)</p>	<p>Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija utvrđeno je pravo osuđenim licima na bračnu posjetu od strane bračnih partnera što isključuje mogućnost te vrste posjeta od strane vanbračnih i homoseksualnih partnera.</p> <p>Porodične posjete sa djecom u trajanju od 3 sata za sada nijesu moguće iz tehničkih razloga jer nijesu za te namjene adaptirane prostorije. U zavisnosti od investicionih ulaganja, predviđamo adaptaciju prostorija za te namjene.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Stanje je nepromijenjeno. Novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija nije još donijet.</p> <p>Postoji samo jedna mala prostorija za porodične posjete sa djecom i mali vrt sa igralištem za malu djecu za osobe koje se nalaze u Poluotvorenom odjeljenju KPD.</p>

10 Vidjeti Izvještaj strana br. 108.

147.	<p>Promijeniti kabinski tip posjete za lica u pritvoru (MT).</p> <p>U vezi sa kabinama za posjete Komitet bi želio da još jednom pozove crnogorske vlasti da krenu u pravcu otvorenijeg načina organizovanja posjeta za lica u istrazi generalno (73) (CPT).</p> <p>U Zatvoru Bijelo Polje postoji jedna prostorija za posjete koja je previše mala kako bi odgovorila zahtjevima ustanove; CPT vjeruje da će se ovaj nedostatak otkloniti u novoj zatvorskoj zgradi (CPT).</p>	<p>Ni u jednoj organizacionoj jedinici ne postoje kabinski tip posjete.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>„Kabinski tip posjete“ i dalje je aktuelan u istražnom zatvoru. Sve posjete, osim posjete advokata, obavljaju se prostoriji podjeljenoj debelim nečistim staklom, gdje osuđeno lice i posjetilac komuniciraju preko telefona, u prisustvu drugih osuđenika/posjetilaca, koji su raspoređeni u nizu, i stražara. Fizički kontakt između osuđenika i posjetilaca onemogućen je pleksiglas tablama.</p> <p>I u Zatvoru Bijelo Polje stanje nije primijenjeno.</p>
148.	<p>Povećati pristup telefonu licima u Istražnom zatvoru Podgorica, uz mogućnost praćenja onih poziva koji nose rizik od tajnih dogovora (MT, CPT).</p>	<p>Uz odobrenje suda pritvorenim licima je omogućena telefonska komunikacija.</p>	<p><u>Preporuka je primjenjena.</u></p>
149.	<p>Potrebno je uskladiti Pravilnik o kućnom redu i postojeću praksu omogućavanja upotrebe mobilnih telefona u Zatvoru Bijelo Polje.</p>	<p>Izostao odgovor.</p>	<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>Novim Pravilnikom o kućnom redu nije definisana upotreba mobilnih telefona u Zatvoru Bijelo Polje.</p>
150.	<p>Predstavnicima NVO koji se bave zaštitom ljudskih prava omogućiti nenajavljene posjete i razgovore sa osuđenim i pritvorenim licima bez prisustva službenika ZIKS-a (MT).</p> <p>CPT preporučuje da crnogorske vlasti razviju sistem za monitoring stanja u zatvorima od strane nezavisnih spoljnih organa. U tom kontekstu, kako bi bile u potpunosti djelotvorne, posjete radi monitoringa treba da budu česte i nenajavljene. Uz to, organi za monitoring treba da imaju ovlašćenja da razgovaraju sa zatvorenim licima nasamo, kao i da ispituju sva pitanja koja se tiču njihovog tretmana (uslove zatočeništva; medicinsku evidenciju i ostalu dokumentaciju koja se tiče zatvora; ostvarivanje prava zatvorenika, itd) (82) (CPT).</p>	<p>Ovo pitanje će biti regulisano i kroz odredbe memoranduma o saradnji sa NVO koje se bave zaštitom ljudskih prava.</p>	<p><u>Preporuka je primjenjena u pogledu razgovora sa zatvorenim licima bez prisustva stražara.</u></p> <p>Nenajavljene posjete nisu tražene, jer je Sporazum sa ministarstvom pravde i ZIKS-om podrazumijevao najavljene posjete.</p> <p>Omogućavanje razgovora sa pritvorenim i osuđenim licima bez prisustva službenika ZIKS-a, predstavlja značajan napredak u odnosu na prvu godinu monitoringa.</p>
151.	<p>Pravilnik o kućnom redu uskladiti sa Evropskim zatvorskim pravilima i CPT standardima, (da se kontakt s porodicom ne smije potpuno isključiti, čak ni kada je lice upućeno u samicu, osim u slučaju da je disciplinski prestup učinjen u vezi s tim kontaktom) i ukinuti praksu da se zabrana kontakta sa spoljnim svijetom koristi kao disciplinska mjera prema pritvorenim i osuđenim licima.</p>	<p>Bez obzira na izrečenu disciplinsku kaznu osuđenom licu redovna posjeta koja predstavlja zakonom utvrđeno pravo se ne dovodi u vezu sa disciplinskim prekršajem što je i novim Pravilnikom o kućnom redu propisano.</p> <p>Jedino se ograničava mogućnost korišćenja vanredne posjete koja je u direktnoj vezi sa vladanjem osuđenog.</p>	<p><u>Preporuka je primjenjena.</u></p>

152.	Obezbijediti odgovarajuće prostorije za poštovanje vjerskih prava osuđenim licima (MT).	Jedno od zakonom utvrđenih prava koje osuđeni ima za vrijeme izdržavanja kazne ili pritvora jeste pravo na vjerski život. Na zahtjev lica lišenih slobode sveštenici vjerskih zajednica u ZIKS-u vrše obrede, u za sada improvizovanim uslovima.	<u>Preporuka je djelimično primjenjena.</u>
153.	Izmjenama i dopunama Pravilnika o kućnom redu predvidjeti mogućnost elektronske komunikacije (putem interneta ili skype-a) pod nadzorom. Uživljanje ovog prava omogućiti i pritvorenim licima.	Elektronska komunikacija u ZIKS-u za sada nije moguća iz tehničkih razloga. Takođe nije predviđena važećim zakonskim i podzakonskim aktima.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>
Ponovljena preporuka CPT	Što se tiče maloljetnih lica u istrazi, mnogi od njih imaju probleme u ponašanju koje se tiču emocionalne uskraćenosti ili nedostatka socijalnih vještina; njihov kontakt sa spoljnim svijetom treba aktivno promovisati (71.2) (CPT).		<p><u>Preporuka nije primjenjena.</u></p> <p>U vrijeme naše posjete u istrazi smo zatekli jednog maloljetnika od 16. godina. Rečeno nam je da je njegovo potpuno usamljenje spriječeno tako što je smješten u ćeliju sa odraslom osobom koja se teretila da je počinila najlakše djelo (nedozvoljeno držanje oružja). Kontakt sa spoljnim svijetom maloljetniku je bio omogućen u istoj mjeri kao i ostalim pritvorenim licima tj. posjeta porodice mu je omogućena samo jednom nedjeljno, kao i jedan telefonski razgovor i jedna posjeta advokata. To ni u kom slučaju nije dovoljno, s obzirom na to da djetetu boravak u pritvoru (zatvoru) po prvi put u životu sigurno predstavlja traumu. S obzirom da se radilo o djetetu koje je redovno pohađalo školu, nije bilo ni načina da mu se omogući da bude u toku sa školskim gradivom, zbog čega je bio posebno zabrinut. Omogućen mu je razgovor sa psihologom tri puta nedjeljno i šetnja 3 puta po sat vremena dnevno.</p> <p>Kontakt maloljetnih pritvorenih lica sa spoljnim svijetom treba da bude intenzivniji i drugačije organizovan, naročito za one koji redovno pohađaju školu.</p>

ZAPOSLENI

U toku je prijem službenika u skladu sa novom sistematizacijom radnih mjesta. Ovaj postupak će obezbijediti povećan broj službenika i da radna mjesta pokrivaju osobe sa odgovarajućim stepenom stručnosti. Obezbijeđen je dodatak na martovsku platu zbog otežanih uslova rada i plaćanje prekovremenog rada. Međutim, još uvijek se vode sporovi zbog ranijih dugovanja prema zaposlenima. Sredstva za nove uniforme su obezbijeđena. Povećan broj službenika koji bi trebalo da počnu da rade u narednim mjesecima, trebalo bi da obezbijedi manji pritisak na zaposlene u ZIKS-u, posebno na one u sektorima obezbjeđenja i tretmana. Međutim, smatramo da u odnosu na ljekare i medicinske tehničare Aktom o sistematizaciji i dalje nije predviđen dovoljan broj izvršilaca, i da je ZIKS-u potrebno više od dva ljekara u Podgorici i više od 13 tehničara na 1300 osoba. Očekujemo da povećan broj zaposlenih omogući svima i neophodnu pauzu (vrijeme u kome se može isključiti puna pažnja - "time-out"). Očekujemo i da će program obuke za sprečavanje sagorevanja na poslu ("burn-out"), početi da se primjenjuje i da će ova obuka biti obezbijeđena svima koji su u stalnom i neposrednom kontaktu sa pritvorenim i osuđenim osobama.

Br.	Preporuka - 2012.	Odgovor ZIKS-a	Ocjena primjene - 2013.
154.	Povećati broj službenika posebno u sektorima za obezbjeđenje i tretman (CPT).	U toku je prijem u radni odnos po osnovu raspisanog oglasa za 254 službenika i namještenika.	<u>Preporuka primjenjena.</u> Novom sistematizacijom je povećan broj službenika, u toku je postupak zapošljavanja.
155.	Obezbijediti vrijeme za odmor u toku dnevnog rada (pauzu) svim zaposlenima.	Svi zaposleni koriste pravo na pauzu, ali zbog procesa rada u različitim terminima počev od 09.00 pa nadalje do kraja radnog vremena.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Zbog još uvijek nedovoljnog broja službenika, u praksi službenici ne znaju da mogu da koriste pauzu, tako da isključe pažnju i/ili prošetaju van neposrednog radnog mjesta.
156.	Regulisati pravni status zaposlenima koji su nastavili da rade u skladu sa ugovorima o radu na određeno vrijeme nakon što su istekli (obnavljanjem privremenih rješenja) i to zaključenjem ugovora radu na neodređeno vrijeme, jer se njihovi ugovori smatraju takvima u skladu sa članom 26 Zakona o radu.	U toku je prijem u radni odnos po osnovu raspisanog oglasa 254 službenika. Svi službenici koji su u ZIKS primljeni na određeno vrijeme podnijeli su prijavu po raspisanom oglasu.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Izrađen je nov Akt o sistematizaciji radnih mjesta u ZIKS-u, pošto je ustanova postala sastavni dio ministarstva pravde. Na osnovu nove sistematizacije raspisan je konkurs za prijem službenika, u većem broju od postojećeg.
157.	Obezbijediti isplatu dugovanih uvećanja zarade po osnovu prekovremenog rada, rad za vrijeme vjerskih i državnih praznika i noćnog rada, da bi se spriječili sudski postupci i dalji troškovi tih postupaka.	Toku je realizacija ove mjere u saradnji sa Ministarstvom pravde i Agencijom za mirno rješavanje sporova.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Još uvijek se vode sudski postupci.

158.	Obezbijediti redovnu isplatu uvećanja zarade za prekovremeni rad, rad za vrijeme vjerskih i državnih praznika i noćni rad.	Zakonom je ustanovljena obaveza da se za uvođenje prekovremenog rada od Upravne inspekcije traži odobrenje. Ovo je tokom 2012. godine učinjeno, odobrenje je dobijeno.	<u>Preporuka primjenjena. Na platu za mart 2013. biće isplaćeno uvećanje zarade za prekovremeni rad.</u>
159.	Povećati broj obuka i kurseva za zaposlene porasporedu koji im omogućava da u njima učestvuju.	Svi programi po preporukama su urađeni i počelo sa realizacijom pojedinih programa.	<u>Preporuka djelimično primjenjena.</u> Svi programi po preporukama su urađeni, ali su se sporo realizovale obuke, zbog nedovoljnog broja službenika i očekivanja nove sistematizacije.
160.	Obezbijediti da stručne osobe, s odgovarajućim stepenom stručne spreme, budu na rukovodećim položajima u svim organizacionim jedinicama i sektorima ZIKS-a.	Mogućnost za realizaciju ove mjere je donekle ograničena nedostatkom kadrova koji ispunjavaju uslove propisane zakonom ili drugim aktom. Javnim oglasom su raspisana oglašena i radna mjesta za rukovodeće kadrove.	<u>Preporuka je djelimično primjenjena</u> , ali se očekuje da će biti značajnije primjenjena po okončanju postupka zapošljavanja novih službenika, koji je u toku.
161.	Predvidjeti zakonom beneficirani radni staž za načelnike ZIKS-a.	Uredbu kojom su regulisana radna mjesta na kojima se staž računa u uvećanom trajanju, Vladi Crne Gore predložilo je ministarstvo u čijoj nadležnosti je Fond za penzijsko invalidsko osiguranje. ZIKS je učestvovao u izradi Uredbe i predložio da sva radna mjesta u ZIKS-u zadrže računanje staža u uvećanom trajanju.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u>
162.	Povećati plate zaposlenima imajući u vidu rad pod otežanim uslovima.	Svim zaposlenim u ZIKS-u po osnovu otežanih uslova rada zarada se uvećava za 30% (Odluka o uvećanju zarade državnim službenicima i namještenicima).	<u>Preporuka je primjenjena.</u>
163.	Obezbijediti adekvatne uniforme i drugu neophodnu opremu za službenike ZIKS-a.	Izrađen je i dostavljen Ministarstvu pravde Prijedlog Pravilnika o uniformi, zvanjima i oznakama zvanja na dalju nadležnost. Usvajanjem Pravilnika pristupiće se nabavci uniformi. Sredstva za kupovinu uniformi predviđena su Budžetom za ovu godinu.	<u>Preporuka primjenjena.</u> Obezbijedena su sredstva i predviđeno raspisivanje tendera za nabavku uniformi.
164.	Utvrđiti odgovornost direktora, kao i Upravne inspekcije za kršenje prava, odnosno neblagovremenu zaštitu prava zaposlenih u ZIKS-u.	Odgovornost direktora, kao i Upravne inspekcije po ovim pitanjima je regulisana pozitivnim zakonskim propisima.	<u>Preporuka nije primjenjena.</u> Niko nije procesuiran zbog kršenja prava na rad zaposlenih u ZIKS-u.